

เอกสารประกอบชุดวิชา GB 405 ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา

มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย
Dhammakaya Open University Azusa, California, USA

ตามรอยพระพุทธเจ้า

PANORAMAWORLDWIDE

**** เนื้อหาทั้งหมดจัดพิมพ์จากหนังสือ ตามรอยพระพุทธเจ้า พาโนรามา****

จัดทำขึ้นเพื่อเป็นสื่อประกอบการเรียนรู้ชุดวิชา GB 405

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เท่านั้น

SHGB405T

SHGB405T

สารบัญ

	หน้า
ตอนที่ 1	ค้นหาต้นกำเนิดแม่น้ำคงคา
ตอนที่ 5	เปิดประตูเมืองราชคฤห์
ตอนที่ 6	การเดินทางครั้งสุดท้ายของพระพุทธเจ้า
ตอนที่ 7	กองทัพธรรมพระเจ้าอโศก วันที่โลกได้รู้จักพระพุทธเจ้า
ตอนที่ 8	ปรัชญาที่เปลี่ยนไป
ตอนที่ 9	วันที่พุทธหายไปในอินเดีย
ตอนที่ 12	ไขปริศนาการค้นพบอันยิ่งใหญ่

**** หมายเหตุ ;**

คัดเฉพาะเนื้อหาที่ใช้ประกอบการเรียนรู้ชุดวิชา GB 405 ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา

ตอนที่ 1 ค้นหาต้นกำเนิดแม่น้ำคงคา

อินเดียทุกวันนี้ดูเหมือนจะไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตมากนัก ผู้คนหนาแน่นกว่า 1,000 ล้านคน ในจำนวนนี้กว่า 900 ล้านคนนับถือศาสนาฮินดู

ทั้งที่อินเดียเคยเป็นถิ่นกำเนิดของศาสนาพุทธ แต่ศาสนาพุทธกลับหายไปจากอินเดียมานานกว่า 700 ปี

แล้วทำไมวันหนึ่ง ชาวฮินดูกลุ่มหนึ่งจึงได้หวนกลับมานับถือศาสนาพุทธอีกครั้ง ทั้งๆ ที่ปัจจุบันประชากรเกือบทั้งประเทศนับถือศาสนาฮินดู

ชาวฮินดูกลุ่มนี้เป็นใคร และพวกเขามีเหตุผลอย่างไรในการมารวมตัวกันในครั้งนี้

ฉันมาที่โกลกาดา (กัลกัตตา) เพื่อเดินทางไปนาคปุระ เมืองเล็ก ๆ ที่อยู่ตอนกลางของประเทศอินเดีย เพื่อไปร่วมงานชุมนุมชาวพุทธครั้งใหญ่ ฉันได้ยินมาว่าจะมีชาวอินเดียที่นับถือศาสนาพุทธมารวมตัวกันที่นั่นหลายแสนคน

นายสถานีบอกให้ฉันไปขึ้นรถไฟสายคิตาญชลีเอกซ์เพรส ซึ่งจะออกเดินทางตอนบ่ายโมง กว่าที่จะถึงนาคปุระก็เข้าพอดี

300 ปีมาแล้ว นครกัลกัตตาหรือโกลกาดา คืออดีตเมืองหลวงของประเทศอินเดียในยุคที่เป็นอาณานิคมของอังกฤษ จากหมู่บ้านท่าเรือเล็ก ๆ โกลกาดาถูกพัฒนาจนเติบโตเป็นเมืองศูนย์กลางการค้าใหญ่ของทวีปเอเชีย

โกลกาดาเก็บสะสมอดีตที่รุ่งเรืองเอาไว้ ขณะเดียวกันก็รับความทันสมัยเพิ่มเข้ามาเรื่อย ๆ พร้อมกับการหลั่งไหลเข้ามาของคนถิ่นอื่นเพื่อค้าขายและหางานทำ

ชีวิตในรูปแบบทั้งเก่าและใหม่จึงมีให้เห็นปะปนกันอยู่ในเมืองนี้

กลายเป็นส่วนผสมที่ทำให้ฉันรู้สึกได้ว่าชีวิตในโลกใบนี้มันช่างมีหลายรสชาติได้อย่างไม่น่าเชื่อ

ฉันเดินทางมาถึงเมืองนาคปุระในตอนเช้ามืด ก่อนงานชุมนุมชาวพุทธเริ่มไม่กี่ชั่วโมง

นาคปุระเป็นเมืองใหญ่ของรัฐมหาราษฏระ ที่ดูสงบ ร่มรื่น ไม่แออัดไปด้วยตึกรามบ้านช่องเหมือนเมืองใหญ่ ๆ ในอินเดียทั่วไป

เมื่อฉันเข้ามาถึงในบริเวณงานก็ได้พบชาวอินเดียที่นับถือศาสนาพุทธมาร่วมชุมนุมกันจำนวนมาก และยังทยอยเข้ามามากขึ้นเรื่อย ๆ

พวกเขามาร่วมพิธีรำลึกถึงวันประกาศตนเป็นพุทธมามกะของ ดร.อัมเททการ์ เมื่อปี พ.ศ.2499

ผู้คนจำนวนมากมานอนกันที่นี้ตั้งแต่เมื่อคืนก่อน เพื่อรอคอยเวลาสำคัญที่จะมาถึงในไม่กี่ชั่วโมงข้างหน้า

สถานที่จัดงานนี้ชื่อว่า Deeksha Bhoomi ภายในมณฑลพิธีมีองค์พระสถูปขนาดมหึมาถูกสร้างขึ้นบนพื้นที่หลายไร่ เป็นพระสถูปรูปทรงเดียวกับสถูปสาญจีที่สร้างในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปไว้ให้ชาวพุทธได้มาสักการบูชา

ผู้คนทยอยเข้าร่วมพิธีปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะจากพระสงฆ์ตลอดทั้งวัน บางคนที่เคยทำพิธีไปแล้วก็ยังมาร่วมงานอย่างสม่ำเสมอทุกปี

ฉันได้คุยกับชายคนหนึ่งชื่อนันเดล เขาเล่าว่าได้เปลี่ยนมานับถือพุทธตั้งแต่อายุ 15 ตอนนี้อายุ 55 ปีแล้ว เมื่อก่อนเขาเป็นหริชน หรือคนวรรณะจัณฑาลนั่นเอง นันเดลบอกว่าที่นับถือพุทธเพราะเชื่อมั่นในคำสอนของพระพุทธเจ้า และศรัทธาในตัว ดร.อัมเบทการ์มาก

ส่วนอชาและศิฮอร์ บาคตรา สองสามีภรรยาเป็นชาวนาคปุระ ครอบครัวของพวกเขา นับถือพุทธมาตั้งแต่รุ่นพ่อ ซึ่งเข้าพิธีปฏิญาณตนพร้อม ดร.อัมเบทการ์

ฉันถามเขาว่าทำไมจึงเลือกนับถือศาสนาพุทธ ก็ได้คำตอบว่า เขาศรัทธาที่ศาสนาพุทธไม่แยกชั้นวรรณะ และเชื่อมั่นในหลักคำสอนเรื่องความเสมอภาคและเมตตาธรรม

ดร.บี.อาร์. อัมเบทการ์ (Dr. B.R. Ambedkar)

ดร.อัมเบทการ์เป็นใคร ทำไมถึงมีอิทธิพลเหนือจิตใจชาวอินเดียพุทธเหล่านี้อย่างมหาศาล ฉันได้เริ่มค้นหาเรื่องราวการกลับมาของศาสนาพุทธในอินเดีย หลังจากที่เสื่อมสูญไปกว่า 700 ปี โดยเฉพาะเรื่องราวของดร.อัมเบทการ์ผู้ทำพิธีปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะพร้อมชาวอินเดียหลายแสนคนเมื่อปี พ.ศ. 2499

ดร.บี.อาร์. อัมเบทการ์ (Dr. B.R. Ambedkar) เกิดในครอบครัววรรณะจัณฑาลที่พยายามสนับสนุนให้ลูกได้เรียนหนังสือ แม้ว่าเขาจะมีโอกาสได้เข้าโรงเรียน แต่การที่มาจากสกุลจัณฑาลซึ่งสังคมอินเดียในยุคนั้นถือว่าเป็นชนชั้นต่ำที่สุด เป็นที่รังเกียจ และถูกกีดกันจากสังคมในโรงเรียน เขาถูกแยกให้นั่งเรียนกับพื้นต่างจากนักเรียนคนอื่น ไม่มีเพื่อน และถูกห้ามดื่ม น้ำจากก๊อกน้ำสาธารณะในโรงเรียน

โชคดีที่เขาได้รับความเมตตาจากครูวรรณะพราหมณ์คนหนึ่งให้เปลี่ยนนามสกุลมาเป็น “อัมเบทการ์” ตามนามสกุลของครู ทำให้เขามีโอกาสในสังคมมากขึ้น จนกระทั่ง ดร.อัมเบทการ์ได้รับทุนเล่าเรียนจนจบปริญญาเอกทางกฎหมายจากสหรัฐอเมริกา

ดร.อัมเบทการ์เป็นทั้งนักกฎหมาย นักการเมือง และนักต่อสู้เพื่อสิทธิจัณฑาล เมื่อเขาได้ดำรงตำแหน่งประธานร่างรัฐธรรมนูญของอินเดีย เขาจึงร่างกฎหมายให้คนทุกชนชั้นมีสิทธิพื้นฐานที่เท่าเทียมกัน รวมทั้งยกเลิกวรรณะจัณฑาล

แม้สิทธิและความเสมอภาคของชนชั้นจะมีผลบังคับใช้ในทางกฎหมาย แต่ในทางปฏิบัติ คนในสังคมชั้นสูงส่วนใหญ่ยังไม่ยอมรับ

เมื่อความพยายามของเขาในการต่อสู้เพื่อให้ชาวฉันทาลมีสิทธิเข้าวัดฮินดูได้เช่นคนทั่วไปประสบ
ความล้มเหลว ดร.อัมเพทการ์จึงประกาศไม่นับถือศาสนาฮินดูอีกต่อไป

“ข้าพเจ้าปฏิเสธปรัชญาสังคมฮินดู...อันก่อให้เกิดระบบวรรณะ ซึ่งเป็นระบบแบ่งคน
อย่างไม่เสมอภาค ปรัชญาสังคมของข้าพเจ้าต้องประกอบไปด้วยหลักเสรีภาพ เสมอภาค
ภราดรภาพ...ข้าพเจ้าได้รับคำสอนเหล่านี้มาจากครูของข้าพเจ้า คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
...” ส่วนหนึ่งในคำประกาศของเขา

ในปี พ.ศ. 2499 มีชาวอินเดียวรรณะฉันทาลกว่าสามแสนคนเข้าร่วมพิธีเปลี่ยนศาสนามาเป็น
พุทธศาสนิกชนที่เมืองนาคปุระ โดยการนำของ ดร.อัมเพทการ์นั่นเอง

การปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะของ ดร.อัมเพทการ์ในครั้งนั้นเป็นจุดเปลี่ยนครั้งสำคัญของศาสนาพุทธ
ในอินเดียที่เดียว แม้ว่าจุดมุ่งหมายเริ่มแรกในการเปลี่ยนศาสนาของพวกเขา ก็เพื่อต้องการพ้นจากวรรณะฉันทาล
ก็ตาม เพราะในเวลาต่อมาก็พบว่า ศาสนาพุทธเริ่มขยายตัวไปสู่คนอินเดียในวรรณะอื่นมากขึ้น

ชาวอินเดียที่หันมานับถือศาสนาพุทธนี้ถูกเรียกว่า นีโอบูद्धิสต์ (Neo-Buddhist) หรือชาวพุทธใหม่
และในวันนี้ฉันได้เห็นพวกเขาหลัง ไหลกันมาที่มณฑลพิธีที่นาคปุระอย่างมีดฟ้ามัดดิน เพื่อรำลึกถึง
เหตุการณ์ประวัติศาสตร์ในครั้งนั้น

พิธีปฏิญาณตนเริ่มในเวลาเก้านาฬิกาตรง เป็นเวลาเดียวกันกับที่ ดร.อัมเพทการ์ปฏิญาณตนเป็น
พุทธมามกะเมื่อปี พ.ศ. 2499

ผู้ที่มาชุมนุมได้ร่วมกันกล่าวรับคำปฏิญาณในการเปลี่ยนศาสนาของดร.อัมเพทการ์ 22 ข้อ แต่ละข้อ
ล้วนมีใจความปฏิเสธฐานะเทพเจ้า และยอมรับพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า

คุณเอส.เค. ปาติล หนึ่งในชาวอินเดียกว่าสามแสนคนที่ร่วมปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะพร้อม
ดร.อัมเพทการ์ ได้เล่าให้ฉันฟังถึงเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ในครั้งนั้นว่า

“ทุก ๆ คนเต็มใจเปลี่ยนมานับถือ ศาสนาพุทธ ทั้ง ๆ ที่ก่อนหน้านี้ฉันนับถือลัทธิ
ศาสนาต่าง ๆ เยอะมาก และเราไม่เคยคิดที่จะเปลี่ยนแปลงอะไรเลย แต่หลังจากวันที่
ดร.อัมเพทการ์ปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะ พวกเราก็กลับไปที่บ้าน นำเทวรูปที่เคยบูชา
ไปลงแม่น้ำ ตอนที่ยังเด็ก ๆ ก็เป็นคนเคร่งศาสนา บูชาเทวรูปทุกวัน แต่หลังจากที่หันมา
นับถือศาสนาพุทธเมื่อตอนอายุ 16 ทุก ๆ คนก็ไม่มีเทวรูปไว้ที่บ้านอีกต่อไป เราเคยบูชา
ขอพรเทวรูป ทั้งเทพและเทวีซึ่งมีอยู่มากมาย ในอินเดียนี้มีเทพเจ้าอยู่นับพันนับหมื่นองค์
และเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ตามจำนวนประชากร จะเห็นว่ามีเทพองค์ใหม่ ๆ ปรากฏขึ้นอยู่เสมอ
เราอยู่ภายใต้การครอบงำของพิธีกรรมดั้งเดิมมานาน จนทำให้ผมรู้สึกที่เทพเจ้ามีอยู่จริง แต่
นับจากวันที่เราหันมานับถือศาสนาพุทธ เราารู้สึกเป็นอิสระ เป็นอิสระจากอำนาจศักดิ์สิทธิ์
ของเทพเจ้าที่ไม่เคยช่วยอะไรเราเลย สิ่งแรกเลยที่ได้ คือเราไม่ต้องใส่ใจเรื่องระบบวรรณะ

โดยเฉพาะการแต่งงาน เมื่อก่อนนี้เราถูกห้ามแต่งงานข้ามวรรณะ แต่หลังจากวันที่ได้เปลี่ยนมานับถือพุทธ ครอบครัวผมก็ได้จัดงานแต่งงานแรกเลย หลานสาวได้แต่งงานข้ามวรรณะกับคนรักของเขา...ทุกวันนี้เราไม่รู้สึกว่ามีอะไรแตกต่างจากคนอื่นอีกแล้ว เราารู้สึกเป็นอิสระ เราารู้สึกว่าเรายังมีพื้นที่อยู่ในอีก โลกหนึ่ง อีกสังคมหนึ่ง ซึ่งเป็นเมืองพุทธ”

ครอบครัวของเขาอยู่ในวรรณะจัณฑาลเช่นกัน เขาได้เห็นดร.อัมเพทการ์และมิตรสหายมาประชุมหารือเรื่องการเปลี่ยนศาสนากันที่บ้านของเขา ตอนนั้นปาดิลเพิ่งจะอายุ 16 ปี พ่อของเขาได้พาทุกคนตามดร.อัมเพทการ์ไปร่วมพิธีในครั้งนั้นด้วย วันนี้ปาดิลอายุ 64 ปีแล้ว เขายังคงเป็นชาวพุทธที่เคร่งครัดในพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างสม่ำเสมอ และยังเป็นหนึ่งในผู้ริเริ่มให้มีการรื้อฟื้นพิธีปฏิญาณตนเป็นชาวพุทธขึ้นใหม่ที่นาคปุระ เหมือนที่เคยทำกันในสมัย ดร.อัมเพทการ์

ชาวพุทธในอินเดียส่วนใหญ่ล้วนมาจากคนวรรณะศูทรและจัณฑาล ซึ่งเป็นวรรณะต่ำที่สุดในสังคมของฮินดู ด้วยความยากจน ถูกกีดกันทางสังคม ทำให้พวกเขาหาทางออกให้หลุดพ้นจากระบบวรรณะ โดยการเปลี่ยนมานับถือศาสนาพุทธ

นับตั้งแต่ ดร.อัมเพทการ์ได้ประกาศตนเป็นพุทธมามกะ จำนวนชาวพุทธในอินเดียก็เพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว จากสามแสนคนในปี พ.ศ. 2499 นั้น ปัจจุบันมีชาวพุทธที่มอลงทะเบียนไว้กว่าสิบล้านคนทั่วประเทศ

ถึงอย่างนั้นก็ยังมีความเชื่อที่มาจากวรรณะจัณฑาลอีกจำนวนมากที่ไม่ได้ลงทะเบียนไว้เป็นหลักฐาน เพราะว่าเป็นอดีตนั้น การขอมอลงทะเบียนเป็นชาวพุทธทำให้พวกเขาต้องสละสิทธิ์รับความช่วยเหลือพิเศษจากรัฐบาลที่มีให้แก่คนวรรณะจัณฑาล

แม้กระทั่งทุกวันนี้ ใครก็ตามที่นับถือพุทธก็มักถูกกล่าวหาว่าเป็นจัณฑาลมาก่อน จึงเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้คนอินเดียจำนวนมากไม่ยอมแสดงตัวว่านับถือศาสนาพุทธ

เมื่อชาวพุทธไม่กล้าเปิดเผยตัวเช่นนี้ ทำให้การนับจำนวนชาวพุทธในอินเดียจึงทำได้ยากมาก แต่จากความพยายามสำรวจประชากรชาวพุทธของมหาโพธิสมภคเมื่อปี พ.ศ. 2544 พบว่า มีชาวอินเดียที่นับถือศาสนาพุทธทั้งที่ลงทะเบียนและไม่ลงทะเบียนอยู่ราว 50 ล้านคน คิดเป็นร้อยละ 5 ของประชากรอินเดียทั่วประเทศ

แม้ชาวพุทธส่วนใหญ่เหล่านี้ยังไม่สามารถหลีกเลี่ยงจากสังคมในระบบวรรณะได้อย่างสิ้นเชิง แต่ในทางจิตใจแล้วพวกเขาก็ถือว่าได้หลุดพ้น เป็นอิสระทางใจและทางความคิด

ฉันเคยตั้งคำถามกับตัวเองว่า ศาสนาพุทธเกิดขึ้นมาได้อย่างไร ผู้คนในยุคก่อนหน้านี้เขานับถืออะไรกัน

ฉันยังเคยได้ยินนักปราชญ์เขาพูดกันว่า ถ้าจะให้เข้าใจความเป็นมาเป็นไปของศาสนาพุทธในอินเดียได้อย่างลึกซึ้ง เราต้องเข้าใจสภาพสังคมในยุคดั้งเดิมนั้นให้ถ่องแท้เสียก่อน นี่จึงเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้ฉันต้องหันกลับมาค้นคว้าเรื่องราวที่เกิดขึ้นย้อนหลังไปก่อนที่จะพุทธศาสนาจะอุบัติขึ้นบนโลกใบนี้

เมื่อต้นศตวรรษที่ 20 นี้เอง นักโบราณคดีได้ขุดพบซากเมืองโบราณแห่งหนึ่งที่บริเวณลุ่มแม่น้ำสินธุ ซึ่งปัจจุบันอยู่ในประเทศปากีสถาน การค้นพบในครั้งนั้นทำให้โลกได้รู้ว่า ดินแดนแถบนี้เคยมีอารยธรรม

ขึ้นสูงมานานกว่า 4,500 ปี

ฮาริปาและโมเฮน โจดาโรคือตำบลเล็ก ๆ ในปากีสถานที่มีการขุดพบซากเมืองโบราณในครั้งนั้น จากการขุดค้นทำให้ทราบว่า ชาวเมืองที่นี่มีความรู้ในการก่อสร้างอย่างมาก

ที่อยู่อาศัยเป็นบ้านสองชั้นทำด้วยอิฐเผา มีถนนหนทางที่สร้างโดยใช้แผนผัง มีระบบระบายน้ำที่ดีเยี่ยม และยังพบว่า เป็นสังคมเมืองที่มีการค้าขาย ตลอดสองฟากถนนจะมีร้านค้าเล็ก ๆ เรียงรายอยู่ตลอดเส้นทาง

มีความเป็นไปได้อย่างมากว่าพวกเขาเป็นชนชาติเดียวกันกับชาวคราเวียน คนพื้นเมืองผิวดำที่อาศัยอยู่ในอินเดียตอนใต้ในปัจจุบัน เพราะวัฒนธรรมของคนทั้งสองกลุ่มนี้มีความคล้ายคลึงกันมาก

1,000 ปีต่อมา ชาวอารยัน ชนผิวขาวกลุ่มหนึ่งได้อพยพลงมาจากบริเวณทะเลสาบแคสเปียนในเอเชียตอนกลาง เข้าสู่ลุ่มแม่น้ำสินธุทางอินเดียตอนเหนือ

พวกอารยันได้สู้รบขับไล่ชนพื้นเมืองคราเวียนที่มีอารยธรรมรุ่งเรืองอยู่ในบริเวณแถบนี้มาก่อน ให้ถอยร่นลงไปอยู่ทางตอนใต้ แล้วสร้างอาณาจักรใหม่ขึ้นปกครองลุ่มแม่น้ำสินธุและแม่น้ำคงคา

ในระบอบนั้นเองได้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมครั้งใหญ่ ระหว่างชาวอารยันกับชนพื้นเมืองเดิม นับเป็นจุดเริ่มต้นของเชื้อชาติและอารยธรรมอินเดียในเวลาต่อมา

ชาวอารยันมีความเชื่อว่า เทพเจ้าคือผู้คลั่งคลาทุกสิ่งที่เกิดขึ้นบนโลก ไม่ว่าภัยพิบัติจากธรรมชาติ ความทุกข์ ความสุข ล้วนเกิดจากน้ำมือของเทพเจ้าทั้งสิ้น โดยเฉพาะมีเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ทั้ง 4 คือ พระอินทร์ พระยม พระพิรุณ และพระอาทิตย์ เป็นผู้กำหนดชะตากรรมของมนุษย์

แม้กระทั่งทุกวันนี้ ชาวอินเดียอารยันยังมีการสืบทอดพิธีบูชาไฟอย่างเคร่งครัด เพื่อถวายความเคารพต่อเทพเจ้าแห่งธรรมชาติ คือ พระอาทิตย์ ดิน น้ำ ลม และไฟ

ฉันได้มาเห็นการบูชาไฟซึ่งเป็นหนึ่งในพิธีกรรมโบราณของชาวอินเดียเชื้อสายอารยันที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาหลายพันปี

ขณะที่พระอาทิตย์ลับขอบฟ้า พวกเขาก่อกองไฟใหญ่ลุกโชติช่วง ทุกคนนั่งรายล้อมรอบกองไฟ พลังทอแสงบทสวดเป็นทำนองเพลงดังก้องกังวาน

พวกเขามีบทเพลงที่ใช้ในการสวดสรรเสริญเทพเจ้า ทำพิธีบูชาขัญ มีเวทมนตร์คาถา และบทกวีบรรยายความงาม ความลึกซึ้งของธรรมชาติ บทเพลงสวดเหล่านี้ชาวอารยันถือว่าพวกเขาได้รับมาจากพระเจ้าโดยตรง และได้รวบรวมบทสวดเหล่านั้นขึ้นเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ ที่เรียกว่าคัมภีร์พระเวท และผู้ที่จะทำหน้าที่ท่องจำคัมภีร์พระเวทได้ ถูกจัดให้เป็นหน้าที่ของพราหมณ์เท่านั้น

การรู้คัมภีร์พระเวททำให้พราหมณ์เป็นผู้มีความรู้เหนือผู้อื่น มีอำนาจมหาศาลเพราะเป็นผู้สื่อสารกับเทพเจ้า สามารถประกอบพิธีบวงสรวงบูชาขัญขอเทพเจ้าให้บันดาลความสุขความสำเร็จให้แก่มนุษย์ได้ จนในที่สุดพราหมณ์ก็กลายเป็นชนชั้นสูงสุดของสังคมเทียบเทากษัตริย์ ศาสนาพราหมณ์และระบอบวรรณะก็ได้เกิดขึ้นในยุคพระเวทนี้เอง

การอพยพเข้ามาในลุ่มแม่น้ำสินธุซึ่งมีความเจริญมาก่อน ทำให้ชาวอารยันต้องสู้รบกับชนพื้นเมืองเป็นเวลายาวนาน ผู้รู้พระเวทคือชนวรรณะพราหมณ์จะเป็นผู้สร้างขวัญกำลังใจให้พวกนักรบคือ เหล่าวรรณะ

กษัตริย์ สำหรับชาวอารยันที่ไม่มีหน้าที่สู้รบจะต้องจัดหาเสบียงเลี้ยงสังคมด้วยการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ และค้าขาย จัดเป็นกลุ่มวรรณะแพศย์ ส่วนผู้แพ่งสงครามซึ่งเป็นชาวพื้นเมืองเดิมจะตกเป็นทาสรับใช้ชาวอารยันหรือกลุ่มวรรณะศูทร

แรกเริ่มนั้นระบบวรรณะได้เกิดขึ้นตามการแบ่งหน้าที่กันในสังคม และการแบ่งผิวระหว่างชาวอารยันซึ่งมีผิวขาวกับชาวพื้นเมืองผิวคล้ำ เพื่อสร้างความมั่นคงให้แก่สังคมในสมัยนั้น

แต่ในเวลาต่อมาระบบวรรณะได้กลายเป็นตัวสร้างความแตกแยกในสังคมชมพูทวีปไปในที่สุด

ฉันเดินทางขึ้นไปทางเหนือของอินเดีย เพื่อค้นหาความเชื่อความศรัทธาของชาวฮินดู ที่ทุกปีจะมีประเพณีจาริกแสวงบุญไปยังสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่สถิตของเทพเจ้า

หนึ่งในนั้นคือการจาริกสู่ต้นกำเนิดของแม่น้ำคงคาในเทือกเขาหิมาลัย สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ถือว่าเป็นกุศลสูงสุดที่พวกเขาต้องบำเพ็ญให้ได้สักครั้งในชีวิต

ฉันได้ติดตามการเดินทางของพวกเขาไปยังดินแดนแห่งเทพเจ้า อันเป็นที่เคารพสูงสุดของชาวอินเดียมาตั้งแต่สมัยโบราณ เพื่อประจักษ์ชัดถึงความแข็งแกร่งของลัทธิความเชื่ออันเก่าแก่ เป็นความเชื่อที่มีต่อเทพเจ้าผู้กำหนดชะตาชีวิตของมนุษย์

ตามแผนของฉันนั้น เมื่อเข้าเขตรัฐอุตตรจัล เส้นทางจะเริ่มเลาะเลียบบไปตามลำน้ำคงคา จากเมืองหริตวาไปยังเมืองฤาษีเกศ ไต่เทือกเขาสูงชันผ่านเมืองอุดรกาสิ จนถึงเมืองคงคาทรี เมืองสุดท้ายที่รถยนต์เข้าถึง จากนั้นจะต้องเดินเท้าลัดเลาะไหล่เขาสูงชันไปจนถึงต้นน้ำคงคา

โดยสภาพทางภูมิศาสตร์ แม่น้ำคงคามิต้นกำเนิดจากธารน้ำแข็งบนเทือกเขาหิมาลัย นักแสวงบุญทุกคนรู้ว่า ไม่ว่าจะอยู่ส่วนไหนของอินเดีย พวกเขาจะต้องเดินทางไปให้ถึงต้นแม่น้ำซึ่งเป็นธารน้ำแข็งบนความสูงเกือบ 4,000 เมตร ซึ่งอาจใช้เวลาเป็นเดือนหรือหลายเดือน

ฉันมุ่งหน้ามาที่เมืองฤาษีเกศเป็นจุดแรกของการเดินทางในครั้งนี้

ฤาษีเกศเป็นเมืองแห่งนักพรตมาตั้งแต่สมัยโบราณ เมืองนี้ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำคงคา ท่ามกลางป่าเขาที่สงบบิวเอก ในอดีตเคยเป็นที่รวมของฤาษีและโยคีซึ่งเป็นผู้ที่สละทางโลก ออกแสวงหาความหลุดพ้นด้วยการบำเพ็ญตบะและปฏิบัติโยคะ

แม้ทุกวันนี้เมืองฤาษีเกศก็ยังมีชื่อเสียงในเรื่องการศึกษาวิชาโยคะอยู่ เช่น กฤษณะ โອชา เขามีอาศรมอยู่ที่ฤาษีเกศ ทุก ๆ วันเขาจะออกมาปฏิบัติโยคะที่ริมแม่น้ำคงคา

“ทำโยคะที่ผมฝึกฝนอยู่นี้ ก็เพื่อให้ร่างกายแข็งแรงไว้ก่อน เวลาเรานั่งสมาธินาน ๆ ก็จะไม่รู้สึกเจ็บปวด เมื่อร่างกายแข็งแรง เราจึงควบคุมจิตใจให้นิ่งให้อยู่ในวินัยได้ จากนั้นเราก็สามารถกวาดล้างมลทินที่ห่อหุ้มจิตใจออกไปได้ เหลือแต่ดวงจิตที่บริสุทธิ์ ผมก็จะบรรลุนิพพานไปสู่พรหม เป็นความสุขสูงสุดของชีวิต”

โยคะเป็นวิธีการหนึ่งตามแนวทางของคัมภีร์อุปนิษัท ซึ่งเกิดขึ้นในยุคหลังคัมภีร์พระเวท อุปนิษัทมีหลักอยู่ว่า ความสุขที่ยิ่งใหญ่ของชีวิตนั้นจะต้องปฏิบัติตนเพื่อให้บรรลุถึงความหลุดพ้นจากการเวียนว่าย

ตายเกิด ให้ดวงวิญญาณกลับไปรวมกับพรหมได้ในที่สุด

ผู้คนในยุคนั้นจึงพากันแสวงหาหนทางหลุดจากการเวียนว่ายตายเกิดด้วยวิธีการต่าง ๆ ทำให้เกิดเจ้าลัทธิเจ้าสำนักขึ้นมากมาย บางสำนักยึดถือวิธีการบำเพ็ญตบะ เป็นการทรมานกายให้บริสุทธิ์ เพื่อเข้าถึงพรหมด้วยการทรมานกายโดยมีความเชื่อว่า ให้อวัยวะรับกรรม รับทุกข์เสียในชาตินี้ทั้งหมด จะได้ไม่ต้องเกิดมารับกรรมอีก

แนวคิดอุปนิษัทนี้เกิดขึ้นเมื่อ 100 ปีก่อนพุทธกาล ในสมัยนั้นพรหมณ์ได้สร้างพระพรหมขึ้นมาเพื่อตอบข้อสงสัยว่า เทพเจ้ามากมายที่มีอยู่มากจากไหน ใครเป็นผู้สร้าง พระพรหมจึงกลายเป็นเทพเจ้าสูงสุดเหนือเทพทุกองค์ เป็นผู้สร้างทั้งเทพเจ้าบนสวรรค์และสิ่งมีชีวิตบนโลก แม้กระทั่งการเกิดขึ้นของศาสนาเชนและศาสนาพุทธ ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าได้รับอิทธิพลทางความคิดของคัมภีร์อุปนิษัทไปเช่นกัน

ปัจจุบันฉันพบว่าชาวอินเดียบางส่วนก็ยังไม่หยุดค้นหาหนทางหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด เช่นเดียวกับกฤษณะ โอะชะ และเหล่านักบวชที่เรียกว่า สาธุ โยคี อีกจำนวนมาก

เช่นเดียวกับท่านสวามีสุนทรานันท์ ที่ฉันได้มีโอกาสมหาพบระหว่างการเดินทางครั้งนี้

สวามีสุนทรานันท์เป็นอีกผู้หนึ่งที่ออกเดินทางค้นหาหนทางสู่พรหม เขาใช้เวลากว่า 50 ปี เดินทางไปทั่วหิมาลัยเพื่อแสวงหาคำตอบ แต่ในที่สุดเขาก็ได้ค้นพบท่านั่ง โยคะที่เรียกว่า อินทราจิต หรืออินทรจิต (Indrajeet) ทำให้เขาบรรลุถึงการชำระจิตใจขั้นสูง ที่เขาบอกว่าเป็นเหมือนการเกิดใหม่ที่บริสุทธิ์ขึ้น แต่ก็ยังไม่สามารถหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดได้

แม้ว่าเมืองฤๅษีเกศจะมีผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยมากขึ้นเรื่อย ๆ จนทำให้เหล่าสาธุและ โยคีต้องหนีไปหาความสงบวิเวกในป่าลึก แต่ก็ยังเห็นได้ว่าฤๅษีเกศยังคงเป็นเมืองแห่งสำนักปฏิบัติโยคะของผู้ที่ต้องการค้นหาความจริงสูงสุดของชีวิตให้เดินทางมาศึกษาอยู่ตลอดเวลา

การที่ได้เดินทางตามรอยผู้จาริกแสวงบุญครั้งนี้ ทำให้ฉันได้เห็นความพยายามของมนุษย์ที่จะหาทางติดต่อกับเทพเจ้า ไม่ว่าจะด้วยการบำเพ็ญตบะ การปฏิบัติโยคะ การออกจาริกบุญเดินทางด้วยเท้า นานนับเดือน หรือแม้แต่การลอยไฟสู่แม่น้ำเพื่อบูชาและสื่อสารถึงเทพเจ้า

ชาวฮินดูเชื่อว่าเทพเจ้าเป็นผู้ประทานน้ำคงคามาหล่อเลี้ยงทุกชีวิตบนโลก แม่คงคาจึงเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ที่พวกเขาเคารพบูชานับตั้งแต่เกิดจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิต

ที่ท่าน้ำแห่งหนึ่งในเมืองฤๅษีเกศ ทุก ๆ วันจะมีผู้คนเข้ามาร่วมพิธีบูชาแม่น้ำคงคาด้วยไฟ พวกเขานำดวงไฟมาลอยแม่น้ำ เพื่อนำทางข้อความที่ร้องขอไปยังเทพเจ้า นี่คือน้ำที่เรียกว่า “คงคาอาร์ตี”

ขณะที่ฉันยืนอยู่ท่ามกลางชาวฮินดูที่กำลังสวดสรรเสริญเทพเจ้าในพิธีคงคาอาร์ตี ฉันรับรู้ได้ถึงพลังอย่างหนึ่งที่สะกดผู้คนให้ร่วมใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มันเป็นพลังของความสุข ความเป็นมิตร แต่ยังคงความขลังของพิธีกรรมเอาไว้

เสียงเพลงสวดเพลงแล้วเพลงเล่า ทุกคนสนุกสนาน มีความสุขที่ได้มาร่วมพิธีอันศักดิ์สิทธิ์นี้

ไม่มีช่วงไหนของพิธีที่ทำให้รู้สึกเบื่อหน่าย ถ้านี่คือกุศโลบายในการดึงคนให้มาร่วมพิธีกรรมทางศาสนา พวกเขาก็ทำได้อย่างดีทีเดียว

หลังจากอยู่ที่ฤๅษีเกศได้สองวัน ฉันก็ออกเดินทางต่อ มุ่งหน้าสู่ต้นน้ำคงคา ถนนไต่ระดับวกวนไปตามเทือกเขาสูงชัน เลาะเลี้ยวไปตามเส้นทางที่เห็นแม่น้ำคงคาไหลเชี่ยวกรากอยู่เบื้องล่าง กระแสน้ำไหลรุนแรง

อย่างน่ากลัวเพราะไหลลงจากเทือกเขาสูงตลอดเวลา ซึ่งคนนำทางบอกว่า กระแสน้ำแรงมากจนกระทั่งไม่สามารถนำไปใช้ประโยชน์อะไรได้ แม้แต่การปั่นกระแสไฟฟ้า

ตลอดเส้นทางฉันพบผู้จาริกแสวงบุญเดินแบกภาชนะใส่น้ำติดตัวไปด้วยเป็นระยะ ๆ อย่างไม่ย่อท้อ และฉันก็มีโอกาสได้แวะทักทายกับผู้แสวงบุญกลุ่มหนึ่งที่กำลังเดินลงมาจากเขา

ซึ่งคุณเนห์รู คนนำทางชาวอินเดียได้แปลให้ฟังว่า “พวกเขาจากเมืองมีร์ด (Meerut) อยู่ห่างออกไปเกือบสองร้อยกิโลเมตร มากันสิบคน เดินเท้ามาสิบห้าวันแล้ว เขาจะเอาน้ำกลับไปทำพิธีที่หมู่บ้านครับ”

พวกเขายังบอกอีกว่า กว่าจะถึงต้นน้ำนั้นยากลำบากมาก แต่คนในหมู่บ้านจำเป็นต้องใช้น้ำจากต้นน้ำคงคาเท่านั้นในการทำพิธีกรรมต่าง ๆ ถ้าไม่มีน้ำก็ทำพิธีไม่ได้ ตอนนี้เขาก็ต้องรีบเดินกลับไปหมู่บ้านให้ทันพิธีที่จะมีขึ้นในอีกสิบวันข้างหน้า

ถนนไต่ระดับความสูงชันเรื่อย ๆ สองข้างทางเริ่มดูแปลกตา ไม่เหมือนอินเดียที่ฉันเคยเห็น ที่นี้เต็มไปด้วยป่าสนหนาแน่นอุดมสมบูรณ์ ถนนยังคงลัดเลาะไปตามไหล่เขาที่มีสายน้ำคงคาไหลเชียวอยู่เบื้องล่าง มีชุมชนเล็ก ๆ แทรกตัวอยู่ตามเส้นทางเป็นระยะ หลายแห่งทำที่พักง่าย ๆ ไว้เพื่อให้ผู้แสวงบุญได้พักผ่อน หลังจากการเดินทางอันทรหด ยิ่งเข้าใกล้ต้นน้ำ ผู้แสวงบุญก็ยิ่งมาก ทุกคนจะสวมใส่เสื้อผ้า สีส้มกันทั้งนั้น ทำให้โลกเบื้องหน้าฉันแทบจะกลายเป็นสีส้มไปเสียแล้ว

สองวันเต็มที่ฉันนั่งรถเลาะเลี้ยวไต่ระดับความสูงที่ดูเหมือนจะไม่จบสิ้น ในที่สุดเราก็มายังเมืองคงคาทรี เมืองเล็ก ๆ ที่ซ่อนตัวอยู่ในเทือกเขาหิมาลัยที่ความสูงกว่า 3,000 เมตร เมืองนี้ตั้งอยู่ข้างธารน้ำตกขนาดใหญ่ ที่มีมวลน้ำมหาศาลไหลลงสู่หุบเหวเบื้องล่าง ส่งเสียงคำรามอย่างน่าสะพรึงกลัว ในสมัยโบราณที่นี้เคยเป็นจุดแรกที่แม่น้ำคงคาผุดขึ้นมาจากธารน้ำแข็ง แต่ปัจจุบันธารน้ำแข็งได้ถอยร่นขึ้นไปถึงบริเวณที่เรียกว่าโคมุข ซึ่งอยู่ห่างขึ้นไปอีก 19 กิโลเมตร

ที่นี่มีวัดฮินดูเก่าแก่อายุวัดหนึ่ง ตั้งอยู่ริมแม่น้ำคงคา อายุราว 200 ปี เป็นวัดศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้แสวงบุญชาวฮินดูจะต้องมาทำพิธีบูชาก่อนจะเดินทางไปยังต้นน้ำ

จากคงคาทรีไปต้นกำเนิดแม่น้ำคงคาที่โคมุขต้องเดินเท้าหรือขี่พ่อไปเท่านั้น ฉันเลือกที่จะขี่พ่อไป เพราะกับความสูงระดับนี้ คงเสี่ยงเกินไปสำหรับคนพื้นราบอย่างฉันที่จะเดินขึ้น มานจึงหัดคนนำทางเร่งให้ออกเดินทางแต่เช้า เพื่อจะได้ไปถึงจุดที่พักแรมก่อนค่ำ

หนทางบางช่วงค่อนข้างอันตรายเพราะเป็นทางดินแคบ ๆ จี๊ดขอบเหวลึก ขณะที่อีกด้านหนึ่งเป็นหน้าผาสูงชันและมักมีหินร่วงลงมาเสมอ

ตลอดทางฉันพบผู้คนเดินสวนทางลงมา พวกเขามีน้ำศักดิ์สิทธิ์ติดมือลงมาด้วย มากเท่าที่จะถือได้ ดูพวกเขาเหมือนไม่มีความเหน็ดเหนื่อยเลยแม้แต่น้อย และหลายครั้งที่เดียวที่ฉันต้องลงเดินเพื่อข้ามลำธารเล็ก ๆ ที่มีน้ำไหลเชียวกราก จนพ่อเองก็แทบจะเดินไม่ไหว

6 ชั่วโมงเศษฉันก็มาถึงโบวาซา จุดพักแรมระหว่างทาง โคมุขอยู่ห่างจากจุดนี้ออกไปอีกเพียง 4 กิโลเมตรเท่านั้น บริเวณนี้เป็นที่ราบเล็ก ๆ ล้อมรอบไปด้วยเทือกเขาหิมะ ผู้แสวงบุญส่วนใหญ่จะมาตั้งแคมป์พักกันที่นี่ ก่อนที่จะออกเดินทางขึ้นไปดินแดนศักดิ์สิทธิ์ในวันรุ่งขึ้น

ขณะที่พักอยู่ที่โบวาซา ฝนตกปรอย ๆ ตลอดเวลา หมอกจัดจนมองไม่เห็นอะไรเลยแม้แต่เส้นทางที่อยู่ใกล้ ๆ กัน เป็นครั้งแรกที่ฉันรู้สึกกลัวขึ้นมาอย่างบอกไม่ถูก เพราะถ้าฝนไม่หยุด เราก็คงกลับลงไปไม่ได้แล้ว เพราะระดับน้ำในลำธารจะขึ้นสูงมาก

และที่สำคัญ น้ำฝนจะชะดินและหินจากหน้าผาให้ร่วงลงมาปิดทางเดิน มานซิงห์คนนำทางของเราบอกว่า ตอนนี้เริ่มเข้าหน้าฝนแล้ว ฝนจะตกหนักขึ้นเรื่อย ๆ

ถ้าเราตัดสินใจกลับตอนนี้ก็ยังทัน ก่อนที่น้ำจะขึ้นสูงไปกว่านี้ แต่เราก็จะไม่ได้เห็นต้นน้ำคงคา หรือเราจะรอจนวันรุ่งขึ้น ฝนอาจจะหยุด ฟ้าเปิด เราก็จะได้เดินทางต่อไปถึงต้นแม่น้ำ แล้วรีบกลับลงมาก่อนฝนจะเริ่มตกลงมาอีกจนทำให้ดินหน้าผาถล่มลงมา

แต่ถ้าฝนยังตกต่อเนื่อง เราก็หมดสิทธิ์กลับ อาจต้องติดอยู่ในหุบเขานี้อีกหลายวัน

ในที่สุดเราก็เสี่ยงที่จะอยู่ต่อ ด้วยความอยากไปถึงต้นน้ำให้ได้

ตลอดทั้งคืนเราได้แต่ภาวนาให้ฝนหยุด

ในที่สุดฝนก็หยุดตกจริง ๆ

ท่ามกลางหมอกหนาที่บดบังในตอนเช้า ฉันมองเห็นผู้คนเริ่มออกเดินกันตั้งแต่เช้ามืด ที่ต่างส่งเสียงตะโกนโหวกเหวกด้วยความยินดี หนทางสู่โคมุขในช่วงสุดท้ายเต็มไปด้วยกรวดหินที่ถูกกัดเซาะจากธารน้ำแข็ง ทำให้การเดินทางลำบากยิ่งขึ้น ขณะที่อากาศเริ่มหนาวเย็นขึ้นเรื่อย ๆ เช่นกัน

ฉันกับมานซิงห์เดินลัดเลาะตามร่องธารน้ำแข็งเก่ามาได้ประมาณหนึ่งชั่วโมงเศษก็มาถึงบริเวณที่ราบเล็ก ๆ แห่งหนึ่งใกล้ยอดเขา จากบริเวณนี้ อีกนิดเดียวก็จะถึงต้นน้ำแล้ว

และที่นี่เองที่ฉันได้เห็นธารน้ำสีโคลน เต็มไปด้วยก้อนน้ำแข็งที่ร่วงมาจากหน้าผา สายน้ำเย็นจัดไหลเซาะไปตามแก่งหิน

ฉันแทบไม่เชื่อสายตาตัวเอง ที่เห็นผู้คนจำนวนมากลงไปอาบน้ำชำระร่างกายในน้ำเย็นจัด ที่ละลายมาจากธารน้ำแข็ง ความศรัทธาอย่างเดียวกันที่นั่นที่ทำให้พวกเขาทำสิ่งเหล่านี้ได้

ผู้แสวงบุญบอกฉันว่าพวกเขามาถึงบ้านของเทพเจ้าแล้ว ที่นี่เป็นที่สถิตของพระแม่คงคาและพระศิวะ การได้มาอาบน้ำที่นี่ถือเป็นบุญกุศลสูงสุดในชีวิตและที่ขาดไม่ได้คือน้ำ ทุก ๆ คนตั้งใจมาดื่มน้ำศักดิ์สิทธิ์เพื่อนำกลับไปทำพิธีที่บ้าน

มานซิงห์พาฉันเดินต่อไป จากจุดที่ผู้แสวงบุญอาบน้ำ ข้ามเนินเขาสูงเล็ก ๆ ไปอีกไม่กี่โหล่น หลังจากที่ไม่ได้ขึ้นมามาก่อน สิ่งที่เราเห็นอยู่ตรงหน้าทำให้ฉันอดตื่นเต้นไม่ได้

ในที่สุดฉันก็ขึ้นมาถึงต้นน้ำคงคาแล้ว ที่นี่แหละคือบริเวณที่เรียกว่าโคมุข ซึ่งแปลว่า ปากวัว (cow's mouth) ตามลักษณะเป็นปากถ้ำที่แม่น้ำคงคาไหลออกมาจากใต้ธารน้ำแข็ง

ที่เห็นเป็นแผ่นสีฟ้าขนาดมหึมาอยู่ข้างหน้า คือธารน้ำแข็งอายุหลายพันปี มีขนาดใหญ่ กินอาณาบริเวณลึกเข้าไปด้านบนหลายตารางกิโลเมตร

“เห็นปากถ้ำที่น้ำไหลออกมานั้นไหมครับ มันจะเปลี่ยนรูปร่างไปตลอดทั้งปี เล็กบ้าง ใหญ่บ้าง ตามการละลายของน้ำแข็ง คัมภีร์โบราณของชาวฮินดูบอกว่าเมื่อพระแม่คงคาปรากฏ ออกมาจากโคมุข ก็ไหลวนเวียนติดอยู่ภายในเทือกเขาหิมาลัยนั้นแหละ หากทางออกไม่ได้ ราชาบากิราติต้องมาช่วยหันเหสายน้ำให้เดินทางออกมาสู่แผ่นดินอินเดีย แต่กระแสน้ำก็ยัง เชี่ยวรากและรุนแรงมาก พระศิวะก็เลยเอามวยผมมารองรับเพื่อลดความแรงลง ทำให้มนุษย์ สามารถใช้ประโยชน์จากสายน้ำได้” มานซิงห์ เล่าให้ฉันฟัง

จิตได้สำนึกฉันบอกว่า ต้นกำเนิดแม่น้ำคงคาอยู่ยิ่งใหญ่ ลึกลับ มีพลังที่แผ่ตัวอยู่อย่างน่าเกรงขาม สำหรับความรู้สึกของผู้คนที่นี้ คงท่วมท้นกว่าที่ฉันเป็นอยู่หลายสิบเท่า

ไม่ว่าเวลาจะผ่านพ้นไปกี่พันปีก็ตาม ฉันเห็นแล้วว่าความเชื่อ ความศรัทธาต่อเทพเจ้าผู้กำหนดชะตา ชีวิตของมนุษย์นั้นแข็งแกร่งเพียงใด

สามวันต่อมา ฉันเดินทางกลับลงมายังเมืองหริดาว่า ซึ่งเป็นบริเวณที่เชื่อว่าพระศิวะนำมวยผม มารองรับพระแม่คงคาให้บรรเทาความรุนแรงลง หริดาว่าจึงกลายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของชาวฮินดู เพราะ เป็นเมืองพระศิวะ และเป็นเมืองแรกที่แม่น้ำคงคาไหลสู่ที่ราบ

ฉันเดินทางมาถึงที่นี่ในช่วงแห่งการแสวงบุญพอดิ ในเมืองจึงคลาคล่ำไปด้วยฝูงชนนับหมื่น

ผู้จาริกแสวงบุญที่ได้น้ำคงคาจากโคมุข ส่วนใหญ่จะต้องเดินทางมาหริดาว่า เพื่อทำพิธีบูชาพระศิวะ และแม่น้ำคงคา

พิธีคงคาอารตี หรือการบูชาพระแม่คงคาด้วยไฟที่หริดาว่าในคืนนี้ยิ่งใหญ่มา คงไฟในกระทง ดอกไม้ลอยระยิบระยับเต็มลำน้ำ ท่ามกลางเสียงเพลงสวดที่ดังก้องไปทั่วคุ้งน้ำ เป็นบรรยากาศที่อบอุ่นด้วย มนตร์ขลัง และมีความสุขอย่างบอกไม่ถูก

รุ่งเช้าเหล่าผู้แสวงบุญจะนำน้ำที่ได้มาจากต้นน้ำศักดิ์สิทธิ์มาใส่หาบที่ตกแต่งอย่างสวยงาม ตั้งขบวน แห่ เถลิมฉลองกันอย่างเอิกเกริก ก่อนที่จะแยกย้ายขบวนเดินทางกลับไปประกอบพิธียังหมู่บ้านของพวกเขา

หลายสิ่งหลายอย่างที่ฉันได้เห็นจากการเดินทางไปตามต้นน้ำคงคา ถึงแม้จะเป็นเพียงเสี้ยวเล็ก ๆ บน แผ่นดินอินเดียก็ตาม แต่ก็ทำให้ได้เห็นถึงข้อเท็จจริงที่ว่า ความเชื่อและวัฒนธรรมดั้งเดิมของศาสนาพราหมณ์ นั้นแข็งแกร่ง และฝังรากลึกจนยากที่จะมีลัทธิความเชื่ออื่นใดเข้าไปเปลี่ยนแปลงได้

แต่แล้วเหตุใด ในช่วงหนึ่งของประวัติศาสตร์อินเดีย ศาสนาพุทธ ซึ่งมีแนวคิดสวนกระแสกับ ความเชื่อดั้งเดิมอย่างสิ้นเชิง จึงสามารถแทรกเข้าไปอยู่ในจิตใจของผู้คนยุคนั้นได้ เป็นคำถามที่ท้าทาย การเดินทาง ตามรอยพระพุทธเจ้าของเราในครั้งนี้

ตอนที่ 5 เปิดประตูเมืองราชคฤห์

พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ ปราชญ์แห่งประวัติศาสตร์และศาสนาผู้หนึ่งได้ให้ความเห็นไว้ในหนังสือ “ศาสนาสากล” ของท่านว่า

“วิธีการประกาศและประดิษฐานพระศาสนาของพระพุทธเจ้า มิได้ทรงประกาศจากคนโง่เข้ามาหาคนฉลาด มิได้ทรงประกาศจากชาวป่าเข้ามาหาชาวเมือง แต่ได้ทรงเข้าใจมติจุดสำคัญที่สุด ในถิ่นที่ชุมชนของเหล่านักปราชญ์และคณาจารย์มากที่สุด นั่นคือ กรุงราชคฤห์”

กรุงราชคฤห์โอบล้อมไปด้วยภูเขาลูกใหญ่ 5 ลูก จึงได้ชื่อว่าเบญจคีรีนคร เมื่อมองจากยอดเขาลงไป จะเห็นพื้นที่ราบกว้างใหญ่ซึ่งเคยเป็นที่ตั้งของกรุงราชคฤห์โบราณเมื่อ 2,500 ปีก่อน ที่นี่เป็นเมืองที่มีความสำคัญทั้งด้านการเมือง ศาสนา และเศรษฐกิจ เป็นแหล่งชุมนุมของพ่อค้าและเจ้าลัทธิมากมาย

ราชคฤห์ล้อมรอบด้วยกำแพงเมืองสองชั้น มีประตูเมืองใหญ่ถึง 32 ประตู ลักษณะที่ตั้งของเมืองที่โอบล้อมด้วยเทือกเขาเช่นนี้เองทำให้กรุงคฤห์มีความมั่นคงแข็งแรง จนยากที่แคว้นใดจะเข้ามาพิชิตได้ง่าย ๆ

กรุงคฤห์ เมืองหลวงของแคว้นมคธ ในสมัยที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศศาสนานั้นปกครองโดยพระเจ้าพิมพิสาร เป็นแคว้นที่มีอำนาจมากที่สุดในห้าแคว้นใหญ่ของชมพูทวีปคือ มคธ วัชชี โกศล อวันตี และวังสะ

ถ้าพระพุทธเจ้าสามารถนำพุทธศาสนาเข้ามาประดิษฐานที่กรุงราชคฤห์ได้ก็เท่ากับเป็นการประกาศว่าศาสนาพุทธได้รับการยอมรับจากศูนย์กลางอำนาจของอินเดียในขณะนั้นแล้ว

แต่การที่พระองค์จะเสด็จเข้ากรุงราชคฤห์เพียงลำพังผู้เดียวโดยที่ไม่มีใครเคยรู้จักมาก่อน คงเป็นเรื่องยากที่จะทำให้ชาวเมืองราชคฤห์หันมาให้ความสนใจและยอมรับฟังพระธรรมของพระองค์ได้ง่าย ๆ และทรงรู้จักอ่อนข้อนี้ดี เหตุนี้ก่อนจะเสด็จเข้าเมืองราชคฤห์ พระพุทธเจ้าจึงได้แวะที่ตำบลอุรุเวลา ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ที่บำเพ็ญเพียรของเหล่าพราหมณ์กัสสปะ เจ้าลัทธิบูชาไฟ ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของชาวราชคฤห์ในขณะนั้น ทรงแสดงธรรมเทศนาจนเหล่าพราหมณ์กัสสปะยอมรับพระองค์ พวกเขาก็นอกบวชพร้อมด้วยลูกศิษย์ทั้งหมดจำนวนถึง 1,000 คน

หลังจากนั้นพระองค์จึงเสด็จมายังกรุงราชคฤห์เป็นขบวนใหญ่ มีพระสาวกจำนวนนับพันได้สร้าง ความศรัทธาแก่ชาวเมืองเป็นอย่างมาก และยังมีพราหมณ์กัสสปะเจ้าลัทธิเดิมที่ชาวเมืองเคยเลื่อมใส บวชเป็นพระสาวกของพระพุทธเจ้าด้วยแล้ว ก็ยังเพิ่มการยอมรับในพระพุทธศาสนาได้อย่างไม่มีข้อสงสัย

พุทธศาสนาได้ประดิษฐานอย่างมั่นคงที่กรุงราชคฤห์ โดยมีพระเจ้าพิมพิสารราชาแห่งแคว้นมคธ ทรงให้การอุปถัมภ์ค้ำชูอย่างเต็มที่

ทุกวันนี้ที่เมืองราชคฤห์จะมีงานประจำปีที่เรียกว่า ราชคฤห์มหรสพ เป็นงานฉลองใหญ่ ที่สะท้อนความเป็นเมืองศูนย์กลางความรู้และวัฒนธรรมอินเดียที่เก่าแก่ และเคยเป็นฐานที่มั่นของศาสนาพุทธมาช้านาน

ราชคฤห์ในปัจจุบันเป็นเมืองชนบทเล็ก ๆ ขึ้นกับแขวงนาลันทา ในรัฐพิหารซึ่งเป็นชื่อใหม่ของแคว้นมคธ ชื่อรัฐพิหารถูกตั้งขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับอดีตที่เคยเป็นดินแดนที่มีควาอารามมากมาย แต่ระยะเวลากว่า 2,500 ปีท่ามกลางความผันผวนทางการเมืองและสงคราม ทำให้ราชคฤห์โบราณไม่เหลือสภาพความเป็นเมืองใหญ่ที่เคยเป็นศูนย์กลางอำนาจของแคว้นมคธอีกต่อไป...

ถึงกระนั้นก็ยังพอปรากฏร่องรอยทางประวัติศาสตร์ที่แสดงถึงความรุ่งเรืองของศาสนาพุทธในอดีต เช่นถ้ำที่เจาะลึกเข้าไปในภูเขาหินที่ Son Bhandra ในเมืองเก่าราชคฤห์ สันนิษฐานว่าเคยเป็นที่อาศัยของพระสงฆ์เพื่อนั่งวิปัสสนาสมาธิ และเป็นที่บำเพ็ญตบะของเหล่านักพรตลัทธิต่าง ๆ มาหลายพันปี

ไม่ไกลจากเขาคิชฌกูฏ นักโบราณคดีได้พบกำแพงหินหนาโผล่พื้นดินขึ้นมาบางส่วน ล้อมรอบลานกว้างแห่งหนึ่ง หลังจากขุดสำรวจก็ได้พบเครื่องของจำนักโทษ และเมื่อนำมาประกอบกับข้อมูลทางประวัติศาสตร์ทำให้เชื่อกันว่า ที่นี่คือคุกที่ขังพระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธ โดยพระเจ้าอชาตศัตรูซึ่งเป็นพระราชโอรส ได้ชิงราชสมบัติและจับพระเจ้าพิมพิสารจองจำไว้จนกระทั่งสิ้นพระชนม์

พระเจ้าพิมพิสารทรงยึดมั่นต่อพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างมาก แม้ในบั้นปลายของพระชนมชีพ ขณะที่ถูกจองจำก็ทรงปฏิบัติสมาธิอย่างสม่ำเสมอด้วยพระทัยที่เข้มแข็ง กล่าวกันว่า อาจเป็นเพราะพระองค์สามารถทอดพระเนตรเห็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าบนเขาคิชฌกูฏจากบริเวณคุกอยู่ตลอดเวลา

ฉันเดินทางขึ้นยอดเขาคิชฌกูฏ ซึ่งเคยเป็นสถานที่ประทับของพระพุทธเจ้า ขณะที่ทรงอยู่ในกรุงราชคฤห์ ถิ่นขนาดเล็กที่พบระหว่างทาง สันนิษฐานกันว่าเป็นถ้ำที่พระอัครสาวก คือพระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ และพระอานนท์ บำเพ็ญสมาธิ ตามที่กล่าวไว้ในพุทธประวัติ ภายในถ้ำเหล่านี้ นักโบราณคดีได้พบเครื่องปั้นดินเผา รูปพระโพธิสัตว์และพระพุทธรูปอยู่บ้าง ซึ่งชาวพุทธในสมัยหลังพุทธกาลหลายต่อหลายยุคได้สร้างไว้สักการบูชา

หลังจากที่ได้ขึ้นเนินกันอยู่สักพัก ฉันก็ขึ้นมาถึงยอดเขาคิชฌกูฏ ซึ่งเคยเป็นบริเวณที่ตั้งมูลคันธกุฎีที่ประทับของพระพุทธเจ้า

ในยุคที่พระถังซำจั๋งเดินทางมาถึงที่นี่ ท่านได้เห็นวิหารหลังหนึ่งสร้างอยู่บนยอดเขาคิชฌกูฏกับหน้าผาเป็นอาคารสูงใหญ่ที่มีลักษณะการก่อสร้างที่แปลกตา ภายในมีพระพุทธรูปขนาดใหญ่เท่าคนจริง ๆ

แม้ในวันนี้จะไม่พบพระพุทธรูปองค์ใหญ่ แต่ยังคงมีร่องรอยของอาคารเก่าแก่ ซึ่งอาจเป็นมูลคันธกุฎีเดิมที่ได้มีการสร้างและบูรณะกันต่อ ๆ มา ในช่วงเวลาที่ศาสนาพุทธยังคงรุ่งเรืองในอินเดีย

ครั้งพุทธกาล ทุก ๆ วัน พระพุทธเจ้าจะเสด็จลงจากยอดเขาคิชฌกูฏ จาริกไปยังพระเวฬุวันมหาวิหาร ทรงพระดำเนินไปตามถนนที่พระเจ้าพิมพิสารสร้างไว้ ปัจจุบันถนนพระเจ้าพิมพิสารก็ยังปรากฏให้เห็นอยู่เป็นทางที่สร้างด้วยแผ่นหินขนาดใหญ่ปูลาดลดหลั่นกันลงมาจนถึงเชิงเขา

พระเวฬุวันมหาวิหารเป็นวัดแห่งแรกในพุทธศาสนาที่พระเจ้าพิมพิสารทรงสร้างถวายพระพุทธเจ้าในบริเวณป่าไผ่ เพื่อให้เสด็จมาประทับพักผ่อนและแสดงธรรม โดยโปรดให้ขุดสระน้ำการันธะขึ้น เพื่อให้พระพุทธเจ้าได้สรงน้ำด้วย

ไม่ไกลจากเขาคิชฌกูฏ มีสถานที่แห่งหนึ่งที่สันนิษฐานกันว่าน่าจะเป็นเวฬุวัน เพราะเป็นพื้นที่ที่พบป่าไผ่ขึ้นหนาแน่นเพียงแห่งเดียวในบริเวณไม่ไกลจากเมืองโบราณราชคฤห์นัก ภายในสวนไผ่ยังมีสระน้ำใหญ่ ซึ่งน่าจะเป็นสระเดียวกันกับสระการันระในสมัยโบราณ

ยาดูนันดาน ซิงห์ (Yadunanda Singh) อดีตอาจารย์จากมหาวิทยาลัยมคร ได้นำฉันขึ้นไปบนเนินดินที่มีแต่กอหญ้ารก เพื่อหาร่องรอยของซากวิหาร เขาบอกว่า

“บนเนินนี้จะครบที่พบวิหารเวฬุวัน ผมเคยเห็นแนวกำแพงอิฐ ที่กองโบราณคดีอินเดียมาขุดสำรวจไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2448 ประมาณ 100 ปีมาแล้ว ทุกวันนี้ไม่มีใครมาบูรณะต่อเลยจนดินไปหมด”

พระเวฬุวันมหาวิหารยังเป็นสถานที่ที่พระภิกษุสงฆ์ 1,250 รูปเดินทางมาประชุมครั้งใหญ่เป็นครั้งแรก หลังจากทีพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ได้ 9 เดือน คือ ในวันเพ็ญเดือน 3 หรือเดือนมาฆะ

การประชุมครั้งนั้นพระองค์ได้ทรงแสดงคำสอนที่เป็นหลักการสำคัญของพุทธศาสนาต่อพระอรหันต์ 1,250 รูป ซึ่งมาประชุมพร้อมหน้ากัน เรียกว่า โอวาทปาฏิโมกข์

พระองค์ทรงชี้ชัดให้เห็นถึงความแตกต่างของศาสนาพุทธซึ่งเป็นศาสนาใหม่กับศาสนาดั้งเดิม ทรงกำหนดข้อปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของพระภิกษุ ผู้มีหน้าที่เผยแผ่พระศาสนา เพราะในเวลานั้นมีนักพรตลัทธิอื่น ๆ อยู่มากมาย อาจทำให้ประชาชนทั่วไปเกิดความสับสนได้

ยาดูนันดาน ซิงห์ ยังได้เล่าถึงเรื่องราวของโบราณสถานตรงหน้าต่อไปอีกว่า “อิฐหินพวกนี้นักโบราณคดีสันนิษฐานว่าเป็นส่วนของพื้นวิหารและแนวกำแพงอิฐ ตอนที่นักโบราณคดีมาขุดก็อ้างอิงตำแหน่งจากคำบอกเล่าของพระถึงขั้มจั้งที่เคยมาเห็นวิหารที่ตรงนี้เมื่อพุทธศตวรรษที่ 12”

การขุดค้นในครั้งนั้นยังได้พบฐานสอปูน 9 องค์ อยู่ลึกลงไป 1 – 8 เมตร จากสุสานมุสลิมที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน พวกเขาได้พบชิ้นส่วนที่หักพังของพระโพธิสัตว์และพระพุทธรูปในสมัยพุทธศตวรรษที่ 15

หลักฐานที่พบอย่างน้อยก็พอที่จะทำให้รู้ว่า หลังจากทีพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน พระเวฬุวันมหาวิหารก็ยังเป็นศาสนสถานของชาวพุทธสืบต่อมาอีกไม่น้อยกว่า 1,500 ปี

ฉันพบว่า เรื่องราวของชาวพุทธในกรุงราชคฤห์โบราณยังไม่ถูกกลืนเลือนไปเสียทีเดียว โดยเฉพาะเรื่องของท่านชีวกโกมารภักจ์ แพทย์ประจำองค์พระพุทธเจ้า

นักโบราณคดีได้ตามรอยหลักฐานที่ว่า หมอชีวกโกมารภักจ์ได้สร้างวัดถวายพระพุทธเจ้าในบริเวณสวนมะม่วง ซึ่งอยู่ระหว่างประตูเมืองด้านตะวันออกกับเขาคิชฌกูฏ จนกระทั่งพวกเขาได้ขุดพบซากวัดสมัยโบราณ มีขนาดใหญ่ไม่แพ้ที่เวฬุวัน ปัจจุบันโบราณสถานแห่งนี้เป็นที่รู้จักกันในชื่อชีวกัมพวัน

คัมภีร์พุทธศาสนายังได้กล่าวถึงบ่อน้ำร้อนดโปทา ซึ่งอยู่ใกล้กับเวฬุวันเป็นสายน้ำแร่ที่ไหลมาจาก
เวภารบรรพต มีชื่อเสียงไปทั่วชมพูทวีปว่าเป็นบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ สามารถรักษาโรคได้ จึงมีผู้คนมากมายพากัน
มาอาบน้ำรักษาโรคกันทุกชั้นวรรณะ ตั้งแต่พระราชโอรสอย่างพระเจ้าพิมพิสาร จนถึงคนยากจน

ปัจจุบันบ่อน้ำร้อนดโปทาก็ยังมีอยู่ และยังเป็นสถานที่อาบน้ำศักดิ์สิทธิ์ของคนทุกชั้นวรรณะ โดยมี
พราหมณ์ในเทวาลัยเป็นผู้คอยดูแล บริเวณที่อาบน้ำถูกจัดแบ่งเป็นระดับชั้น ลดหลั่นไปตามฐานะในสังคมของผู้
ที่มาอาบ น้ำบริเวณต้นน้ำจะเป็นที่อาบน้ำของกลุ่มชนชั้นสูง น้ำจากชั้นนี้จะถูกปล่อยให้ไหลตามท่อส่งต่อไปยัง
ห้องอาบน้ำของคนระดับต่ำกว่าไปเรื่อย ๆ โดยผู้ที่เข้ามาอาบน้ำจะรู้ว่าควรเลือกที่อาบน้ำในระดับไหน

ไม่ต้องบอกก็คงจะรู้ว่า น้ำในแอ่งน้ำชั้นล่างสุดเหลือความใสสะอาดอยู่เพียงใด

ในสมัยพุทธกาลนั้น ศาสนาพุทธได้รับการยอมรับทั้งจากพระมหากษัตริย์และประชาชนอย่าง
กว้างขวาง แต่ขณะเดียวกัน ศาสนาพราหมณ์ก็ยังคงอยู่และดำเนินพิธีกรรมต่อไปดังเช่นที่เป็นมา เพียงแต่
อำนาจของพราหมณ์อาจไม่ได้ทรงอิทธิพลเหมือนเช่นในอดีตอีกต่อไป เหตุนี้จึงเป็นการจุดชนวนให้เกิด
การปรับตัวครั้งใหญ่ของพราหมณ์ในเวลาต่อมา

กรุงราชคฤห์ในเวลานั้นเป็นเมืองที่อุดมไปด้วยเหล่าปัญญาชน นักพรต นักปรัชญาลัทธิต่าง ๆ มากมาย
และศาสนาหนึ่งที่เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายมาก่อนก็คือศาสนาเชน แม้กระทั่งพระเจ้าพิมพิสารเองก็ทรงให้
การอุปถัมภ์ศาสนาเชนเช่นกัน

พระมหาวีระ ศาสดาของศาสนาเชน ซึ่งมีแนวความคิดปฏิเสธพระเจ้า ปฏิเสธการบูชาัญญเช่นเดียวกับ
ศาสนาพุทธ แต่ต่างกันที่หนทางปฏิบัติ และการทรมานกายอันสุดโหดของเหล่านักบวชเชนเพื่อไปสู่ปรโลก
เป็นภพที่อยู่เหนือโลก ซึ่งไม่ใช่นิพพาน

ตามประวัติของศาสนาเชนนั้น พระมหาวีระเป็นเจ้าชายพระองค์หนึ่งในวงศ์กษัตริย์ลิจฉวีผู้ครอง
กรุงเวสาลี เสด็จออกบวชและได้บำเพ็ญตบะทรมานกายจนบรรลุความหลุดพ้น จึงได้ประกาศศาสนาเชนขึ้น
เมื่อ 57 ปีก่อนพุทธศาสนา โดยพระมหาวีระคือศาสดาองค์ที่ 24 เพราะตามคตินิยมของศาสนาเชนนั้นได้มี
ศาสดาองค์ก่อนหน้านี้นี้มาแล้ว 23 องค์

ทั้ง ๆ ที่ศาสนาเชนมีหลักความคิดใกล้เคียงกับศาสนาพุทธ แต่ศาสนาเชนก็ไม่เคยสูญหายไปจาก
อินเดียเช่นศาสนาพุทธ ศาสนาเชนกลับรุ่งเรืองและมีผู้นับถือมาก โดยเฉพาะในกลุ่มพ่อค้าและคนร่ำรวย
จนกระทั่งทุกวันนี้

ฉันมีโอกาสดูพบนักบวชเชนรูปหนึ่งระหว่างที่ท่านมาจำพรรษาที่วัดเชนในเมืองบอมเบย์

ท่านปาราน ปูจียา เป็นนักบวชเชนนิกายทิคัมพร ซึ่งเป็นนิกายนุ่งลมห่มผ้าหรือชีเปลือย เพราะถือว่าได้
สลละทิ้งทุกสิ่งทุกอย่างแล้วเพื่อเข้าสู่เพศนักบวช หลักจากเรียนจบปริญญาตรีด้านการค้า ปาราน ปูจียา ได้
อาสาเป็นลูกศิษย์นักบวชเชนรูปหนึ่ง ออกเดินจาริกตามพระอาจารย์ไปทั่วประเทศอยู่ 6 ปี จึงได้ละทิ้ง
บ้านเรือนออกบวชตั้งแต่นั้น

“อาตมาตัดสินใจออกบวชก็เพราะตระหนักดีว่ามนุษย์ทุกคนยังมีบาปมีจิตใจไม่บริสุทธิ์ ทำ
ให้ไม่อาจช่วยเหลือใครได้ เพราะคอยจะนึกถึงแต่ตัวเองจุดมุ่งหมายของอาตมาก็เพื่อต้องการ

ช่วยเหลือคน ชี้นำพวกเขาให้เดินในหนทางที่ถูกต้อง ไม่เบียดเบียนกัน ไม่ใช้ความรุนแรง
ตอนกลางคืน อาตมาจะอาศัยตามธรรมศาลา โรงเรียน วัดเซน หรือที่ที่ชาวบ้านนิมนต์ให้ไปเทศนา
ส่วนอาหารนั้นก็แล้วแต่จะมีใครนำมาถวาย” ท่านปาราน ปุจฉาเล่าให้ฟัง

หัวใจหลักของศาสนาเซนคือหลักอหิงสา ไม่เบียดเบียนสิ่งมีชีวิตทุกชนิดอย่างเคร่งครัด และนักบวชเซน
จะใช้วิธีการทรมานกายหรือบำเพ็ญตบะอย่างหนักเป็นหนทางไปสู่ความหลุดพ้น นักบวชเซนจะไม่อยู่ประจำ
ที่วัดใดวัดหนึ่ง แต่จะออกธุดงค์ไปเรื่อย ๆ เพื่อบำเพ็ญตบะและสั่งสอนชาวบ้าน

นักบวชปาราน ปุจฉา ถือนิยามที่ปฏิบัติอย่างเคร่งครัด 108 ข้ออย่างการฉันอาหาร จะฉันเพียง วันละ
หนึ่งมื้อในเวลาสิบโมงเช้า เมื่อไหร่ที่เห็นนักบวชเซนยกมือแตะไว้ที่บา ก็แสดงว่าท่านยอมรับอาหารที่มี
คนมาถวาย

สำหรับนักบวชปาราน ปุจฉา นั้น แม้จะไม่ได้ถึงกับทรมานกายด้วยการอดอาหารอย่างเด็ดขาด แต่ก็ได้
ตั้งใจเอาไว้ว่า จะฉันอาหารเฉพาะเมื่อมีคนมาถวายเท่านั้น และถ้าคนที่นำมาถวายมีลักษณะไม่เหมือนที่นึก
ไว้ก่อนหน้านั้นก็จะไม่รับอาหาร

“วันนี้อาตมาได้นึกไว้แล้วว่า จะเห็นคู่สามีภรรยา ถือนมือน้ำ นำอาหารมาถวาย
ถ้าไม่ใช่ก็จะไม่รับอาหาร...”

โชคดีที่วันนี้คนนำอาหารมาถวายเป็นคู่สามีภรรยา และถือนมือน้ำมาด้วยเหมือนอย่างที่นึกไว้ ฉันจึง
ได้เห็นการฉันอาหารของนักบวชเซนนิคายทิกัมพรที่ไม่เหมือนใคร

นักบวชเซนจะต้องฉันอาหาร โดยรับอาหารมั่งสวัริตมาใส่ฝ่ามือทีละคำและขยี้อาหารในมือตรวจดู
ให้แน่ใจว่าไม่มีสิ่งมีชีวิต หรือแมลงปนอยู่ จึงป้อนเข้าปาก ถ้าหากพบเมื่อไรก็จะเลิกฉันทันที

ความเคร่งครัดในหลักอหิงสาหรือการไม่เบียดเบียนสิ่งมีชีวิตเช่นนี้ ทำให้นักบวชเซนต้องระมัดระวัง
ทุกก้าวเดิน เพื่อไม่ให้พลาดไปเหยียบสัตว์ โดยมีเส้ไว้คอยปิดมดแมลงที่พื้นอยู่ตลอดเวลา

ในฤดูฝน ซึ่งมีแมลงและกบเขียดชุกชุม นักบวชเซนจึงไม่ออกจาริกไปไหน แต่อาศัยอยู่ที่วัดที่ใดที่หนึ่ง

“ช่วงที่อยู่จำพรรษาสี่เดือนก็จะมีผู้คนถือนมือน้ำมาที่วัดเสมอ เป็นช่วงเวลาที่อาตมาได้
แสดงธรรมสั่งสอนและช่วยเหลือชาวบ้าน ก่อนที่จะออกเดินทางไปบำเพ็ญตบะอีกแปดเดือน”

วัดเซนแต่ละแห่งจึงต้องมีคนอยู่ทำหน้าที่ดูแลวัดตลอดทั้งปี ผู้ดำรงตำแหน่งนี้เรียกว่า “พระ” ทำหน้าที่
ต่างกับนักบวช พระเหล่านี้จะนุ่งห่มผ้า ไม่โกนผม ไม่ธุดงค์ไปไหน แต่อยู่ประกอบพิธีทางศาสนาที่วัด
ให้กับชาวบ้าน

ไม่ว่าจะเป็นศาสนาเซนนิคายทิกัมพรที่นุ่งห่มผ้า หรือนิกายเสวตัมพร ซึ่งเป็นนิกายที่นุ่งห่มขาว ต่าง
ก็ยึดถืออหิงสาเป็นหัวใจหลัก ความเคร่งครัดในเรื่องไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ส่งผลให้คนระดับล่างส่วนใหญ่ซึ่งทำ

การเกษตรกรรมไม่สามารถนับถือศาสนาเซนได้ เพราะเป็นอาชีพที่ต้องขุดดินปลูกพืช ซึ่งอาจไปทำร้ายสัตว์ในดินเข้าโดยไม่รู้ตัว เหตุนี้ผู้นับถือศาสนาเซนจึงมักเป็นพ่อค้าหรือชนชั้นกลาง ซึ่งมีฐานะร่ำรวยเป็นส่วนใหญ่สามารถอุปถัมภ์วัดเซนให้รุ่งเรืองอยู่เสมอจนถึงรุ่นลูกรุ่นหลาน

สิ่งที่ฉันเห็นทุกครั้งที่ได้เข้าไปในวัดเซนก็คือ ผู้ที่นับถือเซนพาลูกหลานไปร่วมทำพิธีที่วัดทุกเช้า สอนให้เด็ก ๆ สวดมนต์ภาษาปรากฏต เป็นทำนองเพลงที่สนุกสนาน และที่ขาดไม่ได้คือการทำบุญด้วยเมล็ดถั่วและข้าวขณะที่สวดมนต์ ทุก ๆ วันพวกเขาจะรวบรวมเมล็ดถั่วและข้าวใส่กระสอบไว้ เมื่อสะสมได้จำนวนมากพอก็จะนำไปบริจาคให้คนยากจนต่อไป

ขณะที่ศาสนาเซนได้รับการยอมรับนับถือจากชาวอินเดีย นั้น เป็นช่วงเวลาเดียวกับที่พระพุทธเจ้าทรงนำพระธรรมเผยแผ่ไปทั่วอินเดียตอนเหนือ และเป็นที่ยอมรับนับถือจากผู้คนทุกระดับชั้น ได้อย่างน่ายมหัศจรรย์ ไม่เว้นแม้กระทั่งกลุ่มปัญญาชน ซึ่งมักมาจากตระกูลพราหมณ์และชนชั้นผู้ปกครอง

ขวาร์ลาล เนห์รู นายกรัฐมนตรีคนแรกของอินเดีย ได้กล่าวถึงการเผยแผ่พระธรรมของพระพุทธเจ้าไว้ในหนังสือ “พบถิ่นอินเดีย” (The Discovery of India) ของท่านว่า

“พฤติกรรมทั้งหมดของพระพุทธเจ้าเป็น ไปดังกระแสลมอันบริสุทธิ์สดชื่น ที่พัดมาจากเทือกเขา เพื่อกวาดล้างเอาบรรยากาศอันอับชื้น ซึ่งเกิดจากจินตนาการทางอภิปรัชญาที่มีอยู่ในระยะนั้นให้ปลาสนาการไป...”

ในช่วงเวลา 45 ปีที่พระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่พระศาสนานั้น แต่ละปีทรงเดินทางสลับกับแวะพักจำพรรษาบ่อยที่สุดถึง 25 พรรษา ก็คือที่เมืองสาวัตถีเมืองหลวงของแคว้นโกศล

ปัจจุบันไม่มีชื่อเมืองสาวัตถีปรากฏอยู่ในแผนที่อินเดีย

เวลากว่า 2,500 ปีทำให้สภาพพื้นที่เปลี่ยนแปลงไปหมด แม้แต่ชื่อเมืองในพุทธประวัติบางเมืองก็เปลี่ยนไป ไม่มีใครรู้ว่าสาวัตถี เมืองหลวงของแคว้นโกศลที่เคยโด่งดังอยู่ที่ไหน จนกระทั่งเมื่อนักโบราณคดีอังกฤษได้ค้นพบเมืองโบราณขนาดใหญ่ทางตอนเหนือของรัฐอุตตรประเทศ

ในแผนที่อินเดียฉบับล่าสุดจะเห็นได้ว่าแคว้นโกศลได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของรัฐอุตตรประเทศไปเสียแล้ว จากเมืองพาราณสี ลากเส้นขึ้นไปทางเหนือจะพบเมืองใหญ่ชื่อโกรักขปุร์ (Gorakhpur) จากเมืองนี้ไปทางตะวันตกจะพบเมืองไฟซอบัด (Faizabad) ขึ้นไปทางเหนือของไฟซอบัดจะเห็นเมืองเล็ก ๆ ชื่อคอนดา หรือโกณฑา (Gonda)

ห่างจากคอนดาไปราว 60 กิโลเมตร มีเมืองโบราณขนาดใหญ่บนพื้นที่ 80 ไร่ ที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “สะเหต – มะเหต” (Sahet - Mahet) ที่นี่นักโบราณคดีได้ขุดพบพุทธสถานปรักหักพังจำนวนมาก

หลักฐานต่าง ๆ ที่พบได้พิสูจน์ว่าเมืองโบราณสะเหต – มะเหต คือเมืองสาวัตถีและเป็นที่ตั้งของพระเชตวันมหาวิหารที่อนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างถวายพระพุทธเจ้าเมื่อคราวเสด็จมาประทับจำพรรษาที่เมืองสาวัตถี

การสำรวจเมืองโบราณสาวัตถีและพระเชตวันมหาวิหารเริ่มขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2405 ชากหมู่เจดีย์และวิหารที่พบสอดคล้องกับเรื่องราวในพุทธประวัติที่อ้างถึงหมู่กุฏิของพระสาวกในสมัยพุทธกาล หมู่พระเจดีย์ธรรมศาลา และกุฏิพระภิกษุอีกมากมาย

ทุก ๆ ปีชาวศรีลังกาจะเดินทางมาทำพิธีสักการะพระพุทธรูปเจ้าที่พระเชตวันมหาวิหาร พวกเขาได้
อาสาสมัครผลัดเปลี่ยนกันมาทำหน้าที่แทนชาวพุทธในศรีลังกา

ฉันได้เห็นพุทธศาสนิกชนนำดอกไม้มาบูชาต้นไม้ต้นหนึ่งที่อยู่ในบริเวณเมืองโบราณสาวัตถี
ต้นไม้ต้นนี้คือ “อานันทโพธิ์” หรือต้นไม้ที่พระอานนท์ที่ปรากฏในพุทธประวัติว่า เมื่อพระอานนท์มี
ข้อสงสัยว่า ถ้าพระพุทธรูปเจ้าจะต้องเสด็จจาริกไปที่อื่น สิ่งใดที่จะสามารถเป็นตัวแทนพระองค์ให้ชาวพุทธ
สักการะได้ ก็ได้รับคำตอบจากพระพุทธรูปเจ้าว่า ต้นพระศรีมหาโพธิ์ซึ่งเป็นที่ประทับตรัสรู้นั้น สามารถ
สักการบูชาเพื่อน้อมรำลึกถึงพระพุทธรูปเจ้าได้ทุกเมื่อ

ต้นไม้จึงได้กลายเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธรูปเจ้ามาตั้งแต่สมัยพุทธกาล เนื่องจากสมัยนั้น
ยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูปหรือสัญลักษณ์อื่นใดเป็นตัวแทนพระพุทธรูปเจ้า

อานันทโพธิ์ต้นนี้เชื่อว่าเกิดมาจากเมล็ดของพระศรีมหาโพธิ์ ที่พระโมคคัลลานะนำมาจากพุทธคยา
และปลูกไว้ที่นี่โดยไม่เคยถูกทำลาย

ชาวศรีลังกานับร้อยนำขบวนดอกไม้มาบูชาเข้าไปในหมู่โบราณสถาน จนถึงมูลคันธกุฎี ที่ประทับ
ของพระพุทธรูปเจ้ายามที่จำพรรษาอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร

ถาดดอกไม้จำนวนมากถูกนำขึ้นไปวางบนพื้นกุฎี บนอิฐหินทุกแผ่น จนกระทั่งทั่วทั้งมูลคันธกุฎีปูลาด
ไปด้วยดอกกุหลาบและดอกดาวเรืองไปทั่วทุกตารางนิ้ว

พระพุทธรูปเจ้าประทับจำพรรษาที่มูลคันธกุฎีแห่งนี้ถึง 19 พรรษา ซึ่งเป็นกุฎีที่ประทับอยู่ยาวนานที่สุด
ตลอดช่วง 45 ปีที่ทรงเผยแผ่พระศาสนาทั่วทุกบริเวณภายในพระเชตวันมหาวิหารจึงถือเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์
ของชาวพุทธจากนานาประเทศ พวกเขาจะเดินทางมาที่นี่เพื่อสวดบูชา น้อมรำลึกถึงพระพุทธรูปเจ้าเสมอ ๆ

สาวัตถีในปัจจุบันเป็นเมืองเล็ก ๆ เงียบสงบ สถานที่สำคัญในสมัยพุทธกาลบางแห่งไม่มีเศษซากเหลือ
ให้เห็น ยกเว้นเรื่องเล่ากันต่อ ๆ มาอย่างเรื่องของวัดบุพพารามซึ่งเป็นที่ประทับของพระพุทธรูปเจ้าถึง 6 พรรษา

ฉันได้ตามหาวัดบุพพารามมาจนถึงหมู่บ้านเล็ก ๆ แห่งหนึ่งที่ชื่อว่า กันโครา (Kankhara) ซึ่งเล่ากันว่า
เป็นที่ที่นางวิสาขาได้สร้างวัดบุพพารามถวายแด่พระพุทธรูปเจ้า

บริเวณที่เล่าลือกันว่าเคยเป็นวัดบุพพาราม ปัจจุบันถูกรายล้อมไปด้วยบ้านเรือนของชาวฮินดู ไม่มีใคร
มีโอกาสได้เห็น แม้แต่เศษซากของวัดบุพพารามซึ่งมีประวัติว่าสร้างเป็นโลหะปราสาท สูงสองชั้น ชั้นละ 500
ห้อง แต่การได้พบโลหะปราสาทอีก 2 แห่งในโลก คือที่ศรีลังกาและประเทศไทย ทำให้เราพอจะจินตนาการ
ลักษณะของโลหะปราสาทวัดบุพพาราม ซึ่งถือเป็นต้นแบบของการสร้างโลหะปราสาทในยุคต่อมา

ปัจจุบันกองโบราณคดีอินเดียยังไม่หยุดการค้นหาและบูรณะโบราณสถานภายในเมืองสาวัตถีอีกหลาย
แห่งที่เคยฝังจมดินมานาน

ในบริเวณป่าละเมาะ ไม่ไกลจากพระเชตวันมหาวิหารนัก มีโบราณสถานใหญ่โตแห่งหนึ่ง ซึ่ง
สันนิษฐานกันว่าเป็นที่ตั้งของบ้านอนาถบิณฑิกเศรษฐีผู้สร้างพระเชตวันมหาวิหาร

โบราณสถานนี้ก่อสร้างด้วยอิฐเรียงเป็นชั้นลดหลั่นกันลงมา มีบันไดขึ้นถึงยอด แม้ตรงกลางจะ
แบ่งเป็นช่องคล้ายกับห้อง ก็ไม่ได้มีลักษณะของสิ่งปลูกสร้างที่แสดงว่าเป็นที่พักอาศัย แต่เป็นลักษณะของ
สถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์สถานแก่อนาถบิณฑิกเศรษฐี

โกสัสมิเป็นเมืองที่ทั้งพระมหากษัตริย์และชาวเมืองให้การอุปถัมภ์ศาสนาพุทธอย่างมาก แม้กระทั่งในยุคหลังพุทธกาล โกสัสมิก็ยังเป็นเมืองที่ศาสนาพุทธเจริญรุ่งเรือง ทั้งนิกายเถรวาทและมหายาน

โกสัสมิแทบจะไม่เหลือสภาพเมืองศูนย์กลางการค้าและศาสนาที่เคยยิ่งใหญ่ในสมัยพุทธกาลให้เห็น ไม่มีแม้สภาพของชุมชนเมืองใหม่ เมืองโกสัสมิในปัจจุบันจะเป็นพื้นที่เพาะปลูกมากกว่าสภาพของเมืองโบราณ

“การสำรวจทางโบราณคดีทำได้ยากมาก เพราะพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นไร่นาของชาวบ้าน ดินแถวนี้เป็นดินดี เหมาะแก่การเพาะปลูก และยังอยู่ใกล้แม่น้ำขุมนาอีกด้วย เห็นแนวกำแพงยาวเหยียดนั้นไหมครับ นั่นแหละครับ เป็นกำแพงวังเก่าของพระเจ้าอุเทน”

ภาพกำแพงหินก่อเป็นแนวยาวหลายร้อยเมตรที่เห็น ท่ามกลางทุ่งนาว่างสุดลูกหูลูกตา เป็นภาพที่น่าตื่นตาตื่นใจเหลือเกิน

พระเจ้าอุเทนเป็นกษัตริย์แห่งแคว้นวังสะ ทรงเป็นหนึ่งในสี่กษัตริย์สมัยพุทธกาลที่เป็นพุทธมามกะที่เคร่งครัด และได้ทรงอุปถัมภ์ศาสนาพุทธจนเจริญรุ่งเรืองไปทั่วแคว้น

น่าเสียดายที่ปัจจุบันกองโบราณคดีได้หยุดการขุดแนวกำแพงต่อ เพราะบริเวณโดยรอบเป็นพื้นที่นาของชาวบ้าน ขณะที่ชาวบ้านเองก็เล่าว่า ทุกครั้งที่ขุดดินเพื่อเพาะปลูกก็มักเจอซากกำแพงและหินอยู่เสมอ

สภาพเนินดินสูงที่เห็นเป็นพื้นที่เพาะปลูกนั้น แท้จริงก็คือซากกองอิฐขนาดมหึมาของเมืองโกสัสมิเมืองที่ครั้งหนึ่งศาสนาพุทธเคยรุ่งเรืองสูงสุด

โกสัสมิเคยมีสังฆารามนับสิบแห่ง พระสงฆ์เป็นพันรูป ทั้งสถูปเจดีย์สมัยพระเจ้าอโศกและพุทธสถานที่ฝ่ายเถรวาทและมหายานยุคต่อมาสร้างไว้อีกจำนวนมาก แต่ในวันนี้แทบไม่มีสิ่งใดเหลือไว้ให้เห็น นอกจากพื้นที่นาอันกว้างใหญ่และสายลมแห่งความร่ำเริง

ตอนที่ 6 การเดินทางครั้งสุดท้ายของพระพุทธเจ้า

ใต้แผ่นดินอินเดียนั้น ยังคงมีวัดวาอารามและพุทธสถานอีกมากมายมหาศาลฝังตัวซุกซ่อนอยู่ รอคอยให้ใครสักคนไปขุดพบ

เกสรียาเป็นสถานที่ตั้งพระมหาสถูปที่ใหญ่ที่สุดในอินเดีย ถูกฝังอยู่ใต้ดินมานานและเพิ่งขุดค้นกันขึ้นมาเมื่อไม่นานมานี้เอง เจดีย์นี้สำคัญอย่างไร และทำไมมาสร้างกันในหมู่บ้านเล็ก ๆ บนเส้นทางที่พระพุทธเจ้ากำลังเสด็จไปปรินิพพาน

ตลอดระยะเวลา 45 ปีของการเผยแผ่ศาสนานั้น พระพุทธเจ้าทรงประกาศพระธรรมของพระองค์อยู่ในบริเวณ 8 แคว้น คือ สักกะ โกศล วัชชี อังคะ มคธ กาสี วังสะ และอวันตี

ทั้งหมดล้วนอยู่ในชมพูทวีปแถบภาคเหนือ ตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคกลางบางส่วนเท่านั้น

หากดูในแผนที่อินเดียปัจจุบันจะพบว่า เส้นทางเสด็จจาริกของพระองค์ในการเผยแผ่ศาสนานั้น ก็คือบริเวณตอนใต้ของเนปาล ได้แก่ รัฐพิหาร รัฐอุตตรประเทศ และรัฐมธยประเทศ

ในพรรษาที่ 80 ซึ่งเป็นวาระสุดท้ายแห่งพระชนมชีพ ขณะที่พระองค์ประทับอยู่ที่เมืองเวสาลีในแคว้นวัชชี ทรงปลงอายุสังขารว่า อีกสามเดือนจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน และตลอดระยะเวลาสามเดือนนั้นเองที่ทรงพระดำเนินจากเมืองเวสาลีไปยังเมืองกุสินารา ในแคว้นมัลละ ซึ่งไม่ใช่หนทางที่ใกล้เลยสำหรับการเดินทาง

ฉันออกจากเมืองเวสาลีตั้งแต่เช้า เพื่อเดินทางไปหมู่บ้านเกสรียา ซึ่งอยู่บนเส้นทางที่พระพุทธเจ้าเสด็จผ่านไปยังเมืองกุสินารา เมื่อไม่นานมานี้เอง ได้มีการขุดค้นหลักฐานทางพระพุทธศาสนาใหม่ล่าสุดที่นั่น พวกเขาพบสถูปที่มีขนาดใหญ่ที่สุดเท่าที่เคยมีการขุดพบในอินเดีย

สภาพถนนที่เป็นหลุมเป็นบ่อตลอดเส้นทางทำให้รถวิ่งได้ช้ามาก ฉันต้องใช้เวลาอยู่ในรถเกือบสี่ชั่วโมง ทั้งที่อยู่ห่างจากเวสาลีเพียง 55 กิโลเมตร แม้แต่คนนำทางก็ยังไม่เคยไปมาก่อน เลยต้องถามทางชาวบ้านกันไปตลอด

ในที่สุดก็มาถึงป่าละเมาะกลางทุ่งนา บริเวณที่พบสถูป

พระมหาสถูปแห่งเกสรียา (Kesariya Stupa) เถ้าที่ขุดสำรวจมาได้บางส่วนขณะนี้ มีความสูงถึง 30 เมตร อาร์.เอส. ซิงห์ (R.S. Singh) เจ้าหน้าที่ดูแลการขุดแต่งพระสถูปจากกองโบราณคดีอินเดียได้บอกกับฉันว่า ตอนนี้ขุดขึ้นมาแล้ว 6 ชั้น ยังถูกฝังอยู่ใต้ดินอีกไม่ต่ำกว่า 2 ชั้น

“เป็นสถูปที่สูงสูง ทั้งใหญ่ มีฐานที่กินรัศมีกว้างมาก ยิ่งชั้นล่าง ๆ ลงไป ก็ยังมีพื้นที่กว้างไปเรื่อย ๆ ผมว่าฐานสถูปอาจกินพื้นที่ถึงบริเวณชายทุ่งโน่นละครับ ” เขาชี้มือไปที่ริมชายทุ่งที่เห็นอยู่ลิบ ๆ

เซอร์อะเล็กซานเดอร์ คันนิงแฮม นักโบราณคดีอังกฤษ ได้เดินทางมาสำรวจสถูปที่หมู่บ้านเกสรียาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2405 ตอนที่พบนั้นอยู่ในสภาพเป็นเนินดินที่มีต้นไม้รกเรือ จึงได้ขุดออกจนพบสถูปขนาดใหญ่

ที่มียอดเป็นโดมสูงราว 40 เมตร จากการสำรวจเบื้องต้นในครั้งนั้น เขายืนยันได้ว่าเป็นโบราณสถานในพุทธศาสนาจริง แต่หลังจากนั้นก็ไม่มีใครเข้ามาขุดแต่งสถูปที่เกสรียาอีกเลย จนกระทั่งเกิดแผ่นดินไหวขึ้นในปี พ.ศ. 2477 สถูปก็ทรุดพังทลายลง จนเมื่อปี พ.ศ. 2545 นี้เอง กองโบราณคดีอินเดียได้เข้ามาสำรวจที่นี่อย่างจริงจังอีกครั้ง ตอนที่เข้ามาพบก็มีสภาพเป็นเนินดิน มีหญ้าขึ้นรก มีต้นไม้ขึ้นปกคลุมเต็มไปหมด เพราะทิ้งไว้นานเกือบ 150 ปี ทีมสำรวจต้องลอกดินออกทีละนิ้ว ๆ ทำกันอย่างระมัดระวังมาก ต้องคอยสังเกตเศษอิฐ เศษดินเผา สีและความแน่นของดิน ซึ่งจะบอกอายุของสถูปได้ จนชาวบ้านแถวนี้ก็นึกว่ารัฐบาลส่งคนมาหาก้อนหินวิเศษ เพราะเห็นใช้มือเปล่าแกะดินออกทีละชั้นอย่างพิถีพิถันมาก

เอกสาร โบราณของอินเดียอ้างถึงการเดินทางครั้งสุดท้ายของพระพุทธเจ้าว่า ได้เสด็จผ่านมาที่ เกสรียาก่อนที่จะไปถึงเมืองกุสินาราที่นี้เอง...พระองค์ยังได้ประทานบาตรที่ทรงใช้แก่ชาวบ้านเพื่อเก็บไว้แทนพระองค์

หลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานจึงได้มีการก่อสถูปขนาดเล็กขึ้นที่เกสรียา เพื่อรำลึกถึงเหตุการณ์ในครั้งนั้น

นักโบราณคดีพบว่าพระสถูปเกสรียาได้รับการบูรณะเพิ่มเติมอีกหลายครั้ง โดยพิศูจน์ได้จากวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างที่แตกต่างกันในแต่ละยุคสมัย อย่างสถูปชั้นในนั้นพบว่าสร้างในสมัยพระเจ้าอโศก

จนกระทั่งในสมัยคุปตะก็ได้มีการต่อเติมพร้อมประดับรูปสลักต่าง ๆ รอบองค์สถูปจนยิ่งใหญ่ตระการตา สันนิษฐานกันว่าพระสถูปดั้งเดิมนั้นมีความสูงถึง 50 เมตร

พระสถูปเกสรียามีลักษณะเป็นชั้นลดหลั่นกันลงมา แต่ละชั้นจะมีพระพุทธรูปปางสมาธิประดิษฐานอยู่ทุกชั้น การที่กษัตริย์แทบทุกสมัยให้ความสำคัญในการบูรณะพระสถูปเกสรียาจนมีขนาดใหญ่โตถึงเพียงนี้ย่อมแสดงว่าจะต้องมีความสำคัญอย่างยิ่ง ไม่น่าจะเป็นเพียงอนุสรณ์สถานที่พระพุทธเจ้าเคยเสด็จผ่านเท่านั้น

นักโบราณคดีอินเดียพยายามสืบหาร่องรอยกันอยู่ว่า ภายใต้อาสนวิหารจะมีพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าบรรจุไว้ก็เป็นได้

อาร์.เอส. จิงห์ ได้อธิบายว่า “ทุกวันนี้เราก็พยายามค้นหากันอยู่ เพราะยังมีอีกถึงสองชั้นที่ถูกฝังอยู่ใต้ดิน”

แม้จะไม่ปรากฏชื่อหมู่บ้านเกสรียาในพระไตรปิฎก แต่ทางหน่วยงานโบราณคดีอินเดียได้อ้างถึงเมือง “โกคนคร” ซึ่งมีอยู่ในพระไตรปิฎกว่า เป็นสถานที่เดียวกับหมู่บ้านเกสรียาในปัจจุบันนั่นเอง

จากหมู่บ้านเกสรียาไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ พระพุทธเจ้าทรงพระดำเนินต่อไป จุดหมายคือเมืองกุสินารา

คุณอโศกได้พาฉันเดินทางมาเมืองปาวา ซึ่งอยู่ในแขวงนาลันทา

ในอดีตปาวาเป็นเมืองหลวงอีกแห่งหนึ่งของแคว้นมัลละ แต่อยู่คนละฝั่งแม่น้ำกับเมืองกุสินารา ซึ่งก็เป็นเมืองหลวงของมัลละเช่นกัน

คุณอโศกบอกว่า ปาวานั้นเป็นศูนย์กลางสำคัญของศาสนาเซน แต่ทำไมที่หมู่บ้านเล็ก ๆ ซึ่งอยู่ในเขต

เมืองปาวาแห่งนี้จึงได้มีการขุดพบซากอิฐของสถูปโบราณที่สร้างในสมัยพระเจ้าอโศก แสดงว่าต้องเป็นสถานที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งในพุทธศาสนา

นักประวัติศาสตร์จึงสันนิษฐานกันว่า ที่นี้อาจเป็นบริเวณที่เคยเป็นสวนมะม่วงของนายจุนทะ เพราะอยู่ไม่ไกลจากกุสินารานัก

ก่อนจะถึงกุสินารา พระพุทธเจ้าทรงแวะประทับฉันอาหารที่สวนมะม่วงของนายจุนทะ หลังจากนั้นก็ทรงอาพาธอย่างหนัก แต่ก็ทรงพยายามเสด็จต่อไปจนถึงสวนป่าสาละในเขตเมืองกุสินารา

ในครั้งนั้นพระพุทธเจ้าได้เสด็จข้ามแม่น้ำหิรัญญูติมาถึงกุสินารา จากนั้นก็ได้ประทับที่สวนป่าสาละแห่งนี้เป็นที่สุดท้าย ก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน แต่ชื่อเมืองกุสินารานั้นเป็นสถานที่ปรินิพพานของพระพุทธเจ้ากลับสูญหายไปจากความทรงจำของผู้คนในอินเดียมานานหลายร้อยปี

สภาพบ้านเมืองของกุสินาราในปัจจุบัน เป็นชุมชนเมืองที่เติบโตขึ้นจากการเข้ามาฟื้นฟูแหล่งพุทธสถานของรัฐบาลอินเดีย และพุทธศาสนิกชนนานาชาติทั้งที่ก่อนหน้านี้ที่นี้ก็คือหมู่บ้านเล็ก ๆ ที่แทบไม่มีใครสนใจ ชื่อว่ากาเซีย

จนกระทั่งเมื่อราว 150 ปีก่อน นักโบราณคดีได้เริ่มเข้ามาสำรวจ และพิสูจน์ได้ว่าหมู่บ้านกาเซีย เป็นที่เดียวกับเมืองกุสินารา สถานที่ที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานเมื่อ 2,500 ปีมาแล้ว จากนั้นกาเซียก็เริ่มเปลี่ยนโฉมหน้าไป

เดิมทีที่นี้เป็นหมู่บ้านที่มีซากโบราณสถานปรักหักพังจมดินอยู่มากมายในบริเวณสวนป่าสาละ ซึ่งชาวบ้านเรียกกันมานานว่า “เนินดินเจ้าชายสิ้นชีพ”

ชื่อนี้ได้สะกดใจเซอร์คันนิงแฮมมาก ทำให้เขานึกถึงสถานที่ปรินิพพานของพระพุทธเจ้า

หลังจากที่เขาค้นหาอยู่ 15 ปี ทีมงานของเขาก็ได้พบพระพุทธรูปปางปรินิพพานฝังตัวอยู่ใกล้ ๆ ซากปรักหักพังของสถูปและวิหารในบริเวณนั้นเอง การบูรณะโบราณสถานครั้งใหญ่จึงได้เริ่มขึ้น และไม่เคยหยุดเลยนับจากนั้น

ภายในโรงพระวิหาร ซึ่งปัจจุบันเรียกว่า พระปรินิพพานวิหาร เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางปรินิพพาน องค์เดียวกับที่ขุดพบในครั้งนั้น

ในบันทึกของหน่วยงานโบราณคดีอินเดียระบุว่า พระพุทธรูปองค์นี้สร้างขึ้นในสมัยคุปตะ โดยชาวพุทธคนหนึ่งชื่อฮาริบาลา ในช่วงเวลานั้นถือเป็นยุคที่กุสินารารุ่งเรืองที่สุด มีการสร้างและบูรณะวัดวาอารามมากมาย

นับตั้งแต่มีการค้นพบสถานที่เสด็จปรินิพพาน ชาวพุทธจากทั่วทุกหนแห่งต่างพากันเดินทางมานมัสการไม่เคยขาด

พระพุทธรูปปางปรินิพพานที่ปรากฏอยู่เบื้องหน้าของฉัน ดูราวกับองค์พระพุทธเจ้าในขณะเสด็จดับขันธปรินิพพาน

ไม่ว่าใครที่ได้เข้ามาภายในโรงพระวิหารย่อมรู้สึกได้ถึงบรรยากาศที่เปี่ยมด้วยความเศร้าสลดในความสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ของชาวพุทธ

หลาย ๆ คนที่เข้ามาถวายสักการะพระพุทธองค์ในที่นี้ถึงกับตั้งปณิธานว่าจะอุทิศตัวทำงานเพื่อทำนุบำรุงพุทธศาสนาให้มั่นคงต่อไปให้ได้

ห่างออกไปจากมหาปริณิพพานสถูปไม่ไกลนัก นักโบราณคดีพบเนินดินที่ก่อด้วยอิฐหุ้มไว้เป็นชั้น ๆ
ที่นั่นคือ มกุฏพันธเจดีย์ สถานที่ถวายพระเพลิงพระพุทธรเจ้า อิฐแต่ละชั้นเกิดจากการก่อขยายพระเจดีย์ โดย
กษัตริย์หลายพระองค์ หลายสมัย ที่บูรณะเรื่อยมา จนกระทั่งศาสนาพุทธเสื่อมไปจากชมพูทวีป

เล่ากันว่า ก่อนที่นักโบราณคดีจะเข้ามาขุดแต่งพระเจดีย์ ได้เคยมีคนมาขุดเจาะเป็นช่องไปถึงฐานสถูป
เพื่อหาสมบัติ จนทำให้สถูปใหญ่พังลงมา พวกเขาได้เห็นพื้นดินใต้สถูปมีลักษณะเป็นดินเหลืองปนดำ บางแห่ง
ก็เป็นดินดำร่วนคล้ายถ่าน แต่ก็ไม่ได้มีการพิสูจน์ต่อไปว่าเป็นร่องรอยที่เกิดจากการถวายพระเพลิงหรือไม่

เมืองกุสินาราได้รับการพัฒนามานานใหญ่จากรัฐบาลอินเดีย ตั้งแต่สมัยท่านนายกรัฐมนตรีواهرาลาล
เนห์รู ทั้งการบูรณะโบราณสถานและระบบสาธารณูปโภค เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ชาวพุทธและ
นักท่องเที่ยวที่มาจาริกแสวงบุญ

ปัจจุบันกุสินาราเป็นเมืองสังเวชนียสถานที่ชาวพุทธนานาชาติได้มาสร้างพุทธสถานและธรรมศาลาไว้
มากมาย ทุก ๆ เช้าชาวบ้านที่นี่จะได้ยินเสียงระฆังตีบอกเวลาทำวัตรเช้าของพระภิกษุ ที่วัดไทยกุสินารา-
เฉลิมราชย์ พระธรรมทูตเหล่านี้เดินทางมาจากประเทศไทย หนึ่งในดินแดนที่พระพุทธศาสนาจากอินเดียได้
เผยแผ่ไปสู่เอเชียอาคเนย์เมื่อกว่า 2,000 ปีมาแล้ว วันนี้พวกเขากำลังนำพระธรรมของพระพุทธเจ้ากลับมาสู่
กุสินาราอีกครั้ง พร้อมกันนั้นยังได้นำสิ่งหนึ่งที่สำคัญยิ่งกลับมาด้วยเช่นกัน

พระมหาธาตุเจดีย์ของวัดไทยกุสินาราฯ ได้ออกแบบสร้างขึ้นอย่างสง่างามสมพระเกียรติ เพื่อเป็นที่
บรรจุพระบรมสารีริกธาตุขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระบรมสารีริกธาตุองค์นี้ รัฐบาลอินเดียได้เคยทูลเกล้าถวายแด่พระมหากษัตริย์ไทยในอดีตมานาน
นับร้อยปี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระราชประสงค์ที่จะอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุกลับมาสู่
แผ่นดินชมพูทวีป เพื่ออยู่คู่บ้านคู่เมืองกุสินาราอีกครั้ง

วัดไทยกุสินาราฯ สร้างขึ้นเมื่อปีพ.ศ. 2537 ความสง่างามทางสถาปัตยกรรมของพุทธสถานได้สะท้อน
ให้เห็นถึงความเจริญงอกงามของศาสนาพุทธในดินแดนนอกชมพูทวีป ที่ยืนยาวมั่นคงมาตลอด 2,500 ปี

วัดไทยกุสินาราฯ ได้ดำเนินพุทธกิจตามรอยพระพุทธเจ้าในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ทั้งยังให้การ
อุปถัมภ์แก่พุทธบริษัทผู้เดินทางมาศึกษาธรรมสังเวชนียสถาน และการสงเคราะห์ผู้ยากไร้ ทุก ๆ วันจะมี
ชาวบ้านมารอรับการรักษาที่กุสินาราศลิกภายในวัดไม่ต่ำกว่า 150 ถึง 200 คน พวกเขาล้วนเป็นชาวบ้านที่
ยากจนในละแวกนี้ ค่ารักษาเพียง 8 รูปี หรือราว 7 บาท รักษาได้ทุกโรค ด้วยฝีมือแพทย์ปริณูญาทั้งแผน
ปัจจุบันและแผนโบราณ หมอและเจ้าหน้าที่ส่วนใหญ่อาสาสมัครเข้ามาทำงานเพื่อสาธารณกุศล

หมอนี้เล่าให้ฟังว่า มีคนเจ็บป่วยเยอะมาก พวกเขาอยู่ห่างไกล โรงพยาบาล จะหาซื้อยากี่ลำบาก
เห็นได้ว่าในวันพระขึ้น 15 ค่ำซึ่งเปิดคลินิกรักษาฟรี จะมีคนไข้มารับบริการมากถึง 300 คน

แม้ว่ากุสินาราศลิกจะมีรายจ่ายมากกว่ารายรับถึงเดือนละ ไม่ต่ำกว่าหนึ่งแสนบาท แต่น้ำใจจากชาวพุทธ
ที่มาบริจาคทรัพย์ บริจาคยา และอาสาสมัครช่วยทำงาน กุสินาราศลิกจึงยังคงอยู่เป็นที่พึ่งให้ชาวบ้านที่
เจ็บป่วยต่อไปได้

ในช่วงเวลาตั้งแต่พระพุทธเจ้าตรัสรู้จนถึงวันที่เสด็จปรินิพพาน มนุษย์ได้เรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ ที่เป็นเหตุ
เป็นผลเป็นครั้งแรก

พระพุทธเจ้าไม่ได้เป็นแค่นักคิด แต่ยังทรงทำการทดลองด้วยตนเองไม่ว่าการตัดสินใจกำหนด หรือเลือกทางเดินชีวิตด้วยตนเอง และสุดท้ายท่านยังทรงเป็นตัวอย่างให้เห็นแล้วว่าสังฆารมณ์มีความเสื่อมให้ดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท

หลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน พุทธศักราชที่หนึ่งก็เริ่มขึ้น

คำถามสำคัญที่ตามมาก็คือ พระพุทธเจ้าได้ทรงแต่งตั้งใครทำหน้าที่แทนพระองค์หรือไม่

คำตอบก็คือ พระพุทธเจ้ามิได้ทรงแต่งตั้งบุคคลใด แต่เคยตรัสไว้ว่า เมื่อพระองค์ล่วงลับไปแล้ว พระธรรมวินัยที่ได้ทรงบัญญัติไว้จะเป็นศาสดาของพุทธบริษัทต่อไป

ในสมัยนั้น พระธรรมวินัยอาศัยการจดจำกันในหมู่พระสาวก ยังไม่มีการจารึกไว้เป็นตัวอักษร แม้ว่าในยุค นั้นตัวอักษรได้เกิดขึ้นแล้วก็ตาม เป็นเพราะความเชื่อว่า การจดบันทึกจะทำให้พระธรรมเสื่อมความศักดิ์สิทธิ์ไป

ความเข้าใจคลาดเคลื่อนในพระธรรมจึงอาจเกิดขึ้นได้ เมื่อไม่มีพระพุทธเจ้ามาคอยตัดสินชี้ขาดอีกแล้ว ด้วยเหตุนี้ หากปล่อยไปนานวัน พระศาสนาอาจจะผิดเพี้ยนไปยิ่งขึ้น พระมหากัสสปะซึ่งเป็นพระมหาสาวก ผู้หนึ่งจึงได้จัดประชุมพระสงฆ์ การสังคายนาพระธรรมวินัย เพื่อรักษาความถูกต้องในพระพุทธรบัญญัติ และเรียบเรียงพระธรรมวินัยให้เป็นหมวดหมู่

การสังคายนาในครั้งนั้นทำโดยให้พระสาวกผู้เชี่ยวชาญในพระธรรมกล่าวถ้อยคำที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ ขึ้นมาต่อหน้าทีประชุม เมื่อไม่มีใครคัดค้านและรับรองว่าถูกต้องแล้ว พระภิกษุสงฆ์จะพากันสวดท่องจำเอาไว้

มติของการสังคายนาครั้งแรกคือ ไม่มีการเพิ่ม และไม่มีการลดในสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เดิม แม้วก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จปรินิพพาน ได้ทรงอนุญาตให้อนุญาตให้พระสงฆ์สามารถเปลี่ยนแปลง ข้อปฏิบัติของสงฆ์ได้เล็กน้อย ตามความเหมาะสมของสถานการณ์

คณะสงฆ์ 500 รูปที่ร่วมการสังคายนาครั้งนี้ เรียกว่าเป็นกลุ่มเถรวาท เพราะเคารพตามมติของพระเถระ ในที่สังคายนา

การสังคายนาครั้งแรกทำขึ้นที่กรุงราชคฤห์ภายใต้การอุปถัมภ์ของพระเจ้าอชาตศัตรู เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานได้ 3 เดือน

กรุงราชคฤห์รองความเป็นศูนย์กลางของศาสนาพุทธมาได้อีกไม่นาน พระเจ้าอชาตศัตรูก็ทรงย้ายเมืองหลวงไปยังปาฏลิบุตร เพราะราชคฤห์นั้นอยู่ในหุบเขา ยากต่อการขยายเมือง ในขณะที่เมืองปาฏลิบุตรนั้นตั้งอยู่ริมแม่น้ำคงคา จึงสะดวกในการคมนาคมขนส่งทางน้ำ

หากแต่ว่าจุดประสงค์ใหญ่ของพระเจ้าอชาตศัตรูที่ย้ายเมืองมาปาฏลิบุตรนั้นก็เพราะต้องการขยายอำนาจสู่แคว้นวัชชี เพราะจากปาฏลิบุตร เพียงข้ามแม่น้ำคงคาไปก็เข้าเขตนครเวสาลี เมืองหลวงของแคว้นวัชชีแล้ว

เมืองเวสาลีแห่งนี้เองได้เป็นเวทีของการสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ 2 ในอีก 100 ปีต่อมา

เมืองเวสาลีเป็นหนึ่งในแปดพระนครที่ได้รับพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้ามาบรรจุไว้ในพระธาตุเจดีย์ แม้ว่าปัจจุบันพระบรมสารีริกธาตุได้รับการอัญเชิญไปไว้ในพิพิธภัณฑสถาน แต่สำหรับชาวพุทธแล้ว พระธาตุเจดีย์โบราณแห่งเวสาลีนี้นี้ก็ยังเป็นที่เคารพสักการะเหมือนที่เคยเป็นมา วันที่ฉันเดินทางมาถึงเวสาลี จึงได้เห็นผู้คนมากมายพากันมาถวายสักการะที่พระธาตุเจดีย์องค์นี้

เมืองโบราณเวสาลีกว้างใหญ่มาก สถานที่สำคัญแต่ละแห่งก็อยู่ห่างไกลกันจนไม่สามารถกวาดสายตา

มองเห็นได้เลย นอกจากเดินหรือนั่งรถไปเท่านั้น ที่นั่นชาวบ้านได้พาฉันไปดูวังเก่าของราชาวีศาล

เราเดินเลาะริมบึงน้ำ ข้ามทุ่งโล่งตามชาวบ้านต่อมาได้สักพัก โดยมีจุดหมายอยู่ที่วังราชาวีศาล จนได้พบกับเจ้าหน้าที่ดูแลโบราณสถาน เขาบอกฉันว่า วังราชาวีศาลเป็นชื่อที่คนท้องถิ่นเรียกกันตามชื่อเมืองเวสาลี ที่นี้อาจเป็นวังของเหล่ากษัตริย์ลิจฉวีแห่งกรุงเวสาลีก็เป็นได้

พวกเขาได้พบซากโบราณสถานที่ยังพอเห็นลักษณะ โครงสร้างอิฐอยู่บ้าง เป็นพระราชวังที่มีป้อมปราการล้อมรอบ กำแพงสูงไม่ต่ำกว่า 4 เมตร แต่สภาพส่วนใหญ่ยังถูกฝังจมดินอยู่ ภายในกำแพงวังนี้เคยมีคนอยู่มานานถึงห้ายุคสมัย ตั้งแต่สมัยพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนมชีพจนกระทั่งยุคสุดท้ายของศาสนาพุทธ

ฉันได้พบกับชาวบ้านคนหนึ่งที่ยังคงจำชื่อของที่นี่มาหลายชั่วคน ก่อนที่บ้านของเขาจะถูกกำหนดให้เป็นเขตโบราณสถานเวสาลี เขาชื่อ อัสกกุमार ซิงห์ (Asok Kumar Singh)

“ที่นี่เคยมีเนินดินสูงใหญ่เป็นภูเขาอยู่ตรงนั้น เจดีย์ก็ยังฝังอยู่ใต้เนินดิน มีบ้านของผมปลูกอยู่หลังเดียว...เนินดินสูงถึงระดับนั้นครับ...” เขาชี้ให้ฉันดูเสาหินต้นหนึ่ง มีรอยแตกกะเพาะอยู่กลางเสา

“เหนือจากระดับนั้นขึ้นไป ที่เห็นเป็นรอยแตกนั้นละ...จึงมีส่วนของเสาหินโผล่ขึ้นมาให้เห็นกัน สมัยนั้นเสาหินนี้โผล่ขึ้นมากลางลานบ้านของผม ชาวบ้านทุกคนคิดว่าเป็นอาวุธของกิมะซึ่งเป็นตัวละครสำคัญในมหากาพย์มหาภารตะ สมัยก่อนก็มีชาวบ้านมานูชากันเสมอ ตัวอักษรบนเสาที่เป็นฝีมือชาวบ้านที่ฝากรอยจารึกไว้ทั้งนั้น”

ตอนนั้นไม่มีใครรู้ว่าเสาด้านนี้เป็นเสาพระเจ้าอัสก แต่เชื่อกันมานานหลายร้อยปีว่าเป็นอาวุธของเทพเจ้า เสาด้านนี้เป็นต้นที่มีสภาพสมบูรณ์ที่สุดต้นหนึ่งในจำนวนเสาพระเจ้าอัสกกว่า 20 ต้นที่พบทั่วอินเดีย หัวเสาเป็นรูปสิงห์สัญลักษณ์ของพระเจ้าอัสกมหาราช พระองค์ได้เสด็จมาเวสาลีเมื่อราว 250 ปีหลังพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน และได้สร้างเสากับพระสถูปไว้ที่นี่เพื่อระลึกถึงการเสด็จมาประทับที่เมืองเวสาลีของพระพุทธเจ้า

ราว 100 ปีหลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน ก็ได้มีการทำสังคายนาพระธรรมวินัยขึ้นเป็นครั้งที่ 2 ที่เมืองนี้ สาเหตุเพราะคณะสงฆ์แห่งเมืองเวสาลีได้ละเมิดพระธรรมวินัย และได้ขอเปลี่ยนแปลงพระธรรมวินัยบางข้อ แต่เมื่อที่ประชุมมีมติว่าไม่ให้มีการแก้ไขพระธรรมวินัย คณะภิกษุสงฆ์กลุ่มที่ไม่เห็นด้วยกับมติของพระเถระฝ่ายเถรวาทจึงแยกตัวไปทำสังคายนาพระธรรมวินัยต่างหาก ตั้งแต่นั้นมาคณะสงฆ์จึงได้เริ่มแบ่งออกเป็นสองนิกาย คือ เถรวาท และมหาสังฆิกะ

ต้นคำของการแบ่งเป็นพุทธฝ่ายเถรวาท และฝ่ายมหายานก็ได้เริ่มก่อตัวขึ้นตั้งแต่นั้นมา

ในสมัยพระเจ้าอัสกมหาราช นครปาฏลิบุตร เมืองหลวงของแคว้นมคธกลับมายิ่งใหญ่และมีความสำคัญอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งก็คือเมืองปัฏนาในปัจจุบันนี้

เมืองปาฏลิบุตรหรือปัฏนาในพุทธศักราช 2548 เปลี่ยนโฉมหน้าไปอย่างสิ้นเชิง จากเมืองท่าริมแม่น้ำคงคาที่พัฒนามาเป็นเมืองหลวงของแคว้นมคธ อาณาจักรที่ครองความเป็นมหาอำนาจยาวนานตลอด 1,500 ปีหลังพุทธกาล

ในขามนั้นนครปาฏลิบุตรเป็นเมืองที่สวยงามตลอดฝั่งแม่น้ำเมกาสนีนีส ทูตชาวกรีกประจำปาฏลิบุตรในสมัยนั้นได้พรรณนาถึงขนาดใหญ่โตของนครปาฏลิบุตรเอาไว้ว่า เป็นนครที่มีความยาวถึง 15 กิโลเมตร กว้าง 3 กิโลเมตร รูปร่างเป็นสี่เหลี่ยมด้านขนาน มีกำแพงไม้ล้อมรอบ บนกำแพงมีหอคอย 570 หอและคูน้ำกว้าง 200 เมตรไหลผ่านรอบเมือง

แต่ปัจจุบัน ปัญาคือเมืองหลวงของรัฐพิหาร รัฐที่ยากจนที่สุดในอินเดีย

ไม่ไกลจากตัวเมืองที่แออัดด้วยผู้คนและอาคารบ้านเรือน ที่นี้มีสวนสาธารณะขนาดใหญ่ที่เก็บจำประวัติศาสตร์อันรุ่งเรืองของปัญจาเอาไว้

ได้เอ่งน้ำใหญ่ในอุทยานประวัติศาสตร์แห่งนี้ คือโบราณสถานขนาดใหญ่ที่สร้างในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช สันนิษฐานว่าเป็นวัดอโศการาม สถานที่ทำการสังคายนาครั้งที่ 3

รามวิลาส โชดตรี (Ram Vilas Choudhry) เจ้าหน้าที่หน่วยงานโบราณคดีอินเดีย ได้เคยเห็นอาคารโบราณแห่งนี้ก่อนน้ำท่วมในปี พ.ศ. 2528 เขาเล่าให้ฟังว่า

“มีเสาหินทรายเรียงรายอยู่ 80 ต้น เรียงเป็นแถวจากทิศตะวันออกมาตะวันตก 10 แถว และจากเหนือมาใต้ก็ 8 แถว เสาแต่ละต้นสูงเกือบ 10 เมตร จมอยู่ใต้ดินตั้ง 3 เมตร สันนิษฐานว่าหลังคาของอาคารสร้างด้วยไม้ฝาผนังเปิดโล่งทั้งสี่ด้าน เป็นแบบศาลาเปิดนะครับ”

นักโบราณคดีได้เข้ามาขุดค้นบริเวณนี้กันตั้งแต่ปี พ.ศ. 2455 เกือบ 100 ปีมาแล้ว พบว่าอาคารหลังนี้เดิมสร้างอุรุมีคลองขนาดใหญ่ที่เชื่อมต่อกับแม่น้ำคงคา

“มีการขุดพบหลักฐานว่า มีบันได 30 ขั้นเป็นทางขึ้นจากคลองสู่เฉลียงของอาคาร แสดงว่าคนสมัยก่อนเดินทางมาทางเรือ และคงเป็นท่าสำหรับคนขึ้นสูงใช้ขึ้นจากเรือ เพื่อเข้าไปในวัดอโศการาม และคลองนี้น่าจะเป็นเส้นทางขนส่งหินทรายที่ใช้ก่อสร้างอีกด้วย”

ระหว่างทางเข้าอาคาร เซอร์อะเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮม นักโบราณคดีชาวอังกฤษได้สำรวจพบเสาหินอโศกในสภาพที่หักเป็นท่อน ๆ แต่ไม่พบหัวเสารูปสิงห์เหมือนที่เคยพบในที่อื่น ๆ

การสังคายนาครั้งที่ 3 มีขึ้นที่วัดอโศการาม โดยพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นองค์อุปถัมภ์ ทั้งระยะเวลาห่างจากการสังคายนาครั้งที่ 2 กว่า 150 ปี

มาถึงตอนนี้ คือราวพุทธศักราชที่ 255 คณะสงฆ์ในพุทธศาสนาได้แบ่งออกเป็นนิกายต่าง ๆ ถึง 18 นิกายแล้ว โดยเป็นของฝ่ายเถรวาท 12 นิกายและฝ่ายมหาสังฆิกะอีก 6 นิกาย

พระเจ้าอโศกมหาราชทรงทำนุบำรุงศาสนาพุทธอย่างมาก ทั้งสร้างวัดวาอาราม สร้างสถูปเจดีย์ และบำรุงพระภิกษุสงฆ์ให้อยู่อย่างสุขสบาย เพื่อให้มุ่งปฏิบัติธรรมได้อย่างเต็มที่ และยังมีความสุขสบายมากขึ้น ก็ทำให้มีนักบวชนอกศาสนาปลอมปนเข้ามาในหมู่พระภิกษุสงฆ์ เพราะเห็นแก่ลาภสักการะในขณะที่ยังคงปฏิบัติตามคำสอน ความเชื่อในลัทธิเดิมของตน

ในครั้งนั้น พระเจ้าโศกมหาราชได้ทรงให้สักพระนอกศาสนาเหล่านั้นทั้งหมดถึง 60,000 รูป และจัดให้พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระทำการสังคายนาครั้งที่ 3 พร้อมด้วยพระอรหันต์ 1,000 รูป ซึ่งล้วนแตกฉานในพระไตรปิฎก

การสังคายนาครั้งนั้นได้มีการรวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้า เป็นพระไตรปิฎกอย่างสมบูรณ์ทั้ง 3 หมวด คือ พระสูตร พระวินัย และพระอภิธรรม

ถึงจะไม่มียุทธศาสตร์ชัดเจนว่า ได้เริ่มมีการคัดลอกพระธรรมวินัยเป็นตัวอักษรมาตั้งแต่เมื่อไหร่ แต่ในสมัยพระเจ้าโศกนั้นก็พบว่า มีพระไตรปิฎกเป็นลายลักษณ์อักษรแล้ว

ใกล้ ๆ กับจุดที่พบวัดอโศการามนั้น นักโบราณคดียังได้ขุดพบอาคาร โบราณอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งอาจเป็นวัดหรือสถานพยาบาลที่เรียกว่าโรคยาวิหาร แต่ในวันนี้ถูกน้ำท่วมจนมองไม่เห็นอะไรเช่นกัน

ขณะที่ยืนอยู่ริมบึงน้ำแห่งนั้น ฉันพยายามจินตนาการอโรคยาวิหารไปตามคำบอกเล่าของคุณรามวิลาส

“ก่อนหน้าที่นี่จะมีบึงน้ำ อโรคยาวิหารที่ผมเห็นนั้นมีลักษณะเป็นอาคารอิฐ ทางด้านซ้ายโน้นมีห้องอยู่สองห้อง เข้าใจว่าเป็นห้องพักหมอกับที่เตรียมยา ส่วนด้านหน้าเหนือคอกหมูขึ้นไปนั้นมีห้องตรวจโรคอยู่ราวสิบห้อง ทุก ๆ ห้องจะมีเตียงก่อด้วยอิฐ ถัดลงมาทางขวาสุดนั้นยกพื้นสูงขึ้นมาน่าจะเป็นที่นั่งสำหรับคนไข้ที่มารอหมอ ”

แม้จะเป็นที่เข้าใจกันทั่วไปว่าวัดในพุทธศาสนาจะเป็นที่รักษาพยาบาล ผู้เจ็บป่วยไปด้วยเช่นกัน แต่ครั้งนี้นักโบราณคดีได้พบหลักฐานที่ยืนยันความคิดนี้

ตรงจุดที่พบซากอาคารนี้ พวกเขาได้ขุดพบตราประทับรูปไข่ จารึกอักษรเขียนว่า “ศรีอโรคยาวิหาร” (Sri Arogya Vihare Bhikshusanghasya) และยังพบชิ้นส่วนของหม้อดินเผา 2 ชิ้น จารึกคำว่า “อโรคยาวิหาร”

(Arogya Vihare) และคำว่า “ธัญวันตารีห์” (Dhanvantareh) ซึ่งเป็นชื่อแพทย์ที่มีชื่อเสียง ผู้หนึ่งในสมัยคุปตะ

โบราณสถานนี้ก่อด้วยอิฐ สร้างในราวพุทธศตวรรษที่ 11 หรือสมัยคุปตะ อโรคยาวิหารแห่งนี้จึงอาจจะเป็นของธัญวันตารีห์ก็เป็นได้

ปัจจุบันหน่วยงาน โบราณคดีอินเดียกำลังมีโครงการขุดน้ำออกจากบ่อทั้งสองแห่ง และขุดแต่งโบราณสถานนี้กันอีกครั้ง คาดว่าในราวปีพ.ศ. 2549 พุทธสถานทั้งสองจะได้ปรากฏให้เห็นอีกครั้ง หลังจากที่ถูกจมอยู่ใต้น้ำมานานถึง 20 ปี

สิ่งสำคัญที่ฉันเรียนรู้จากการตามรอยการเดินทางครั้งสุดท้ายของพระพุทธเจ้าก็คือ พระดำรัสที่พระองค์ตรัสไว้ว่า “ธรรมะเท่านั้นที่เป็นศาสดาแทนพระองค์”

พระพุทธเจ้าทรงย้ำเสมอว่า ให้ยึดถือในพระธรรมมากกว่าตัวบุคคลและพิธีกรรม

ทำให้ฉันต้องทบทวนอยู่ในใจว่า เราเดินทางตามรอยพระพุทธองค์กันมาถูกทางแล้วหรือยัง

ตอนที่ 7 กองทัพธรรมพระเจ้าโศก วันที่โลกได้รู้จักพระพุทธเจ้า

หลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานก็ไม่มีใครแต่งตั้งใครขึ้นมาเป็นผู้นำศาสนาพุทธแทน พระพุทธเจ้าทรงบอกแต่เพียงว่า “ธรรมะเท่านั้นที่เป็นศาสดาแทนพระองค์”

จนกระทั่งเกือบ 300 ปีต่อมา พระเจ้าโศกมหาราชก็ได้นำพระธรรมของพระพุทธเจ้าออกไปเผยแผ่เกือบทั่วโลก

ฉันเดินทางต่อไปที่รัฐ โอริสสา เพราะสงครามที่โหดร้ายทารุณซึ่งเกิดขึ้นที่นั่นเมื่อ 2,000 ปีก่อน ได้กลายเป็นจุดเริ่มต้นของการเผยแผ่พระธรรมครั้งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์ของพุทธศาสนา

ดร.จี.ซี. ประธาน (Dr. G.C. Pradhan) ผู้เชี่ยวชาญด้านจารึกโบราณของอินเดีย ประจำหน่วยโบราณคดี รัฐโอริสสา พาฉันมาที่เชิงเขาธาติคีรี (Dhuli Giri) ใกล้เมืองภุพเนศวร (Bhubaneswar) ธาติคีรีเป็นภูเขาหินขนาดย่อม ภายในบริเวณมีเจ้าหน้าที่เฝ้าดูแลอยู่ เขาต้องการให้ฉันได้เห็นหลักฐานชิ้นสำคัญที่ใช้ในการสอนธรรมะของพระเจ้าโศก เจ้าหน้าที่นำเราเดินขึ้นเขาไปตรงจุดที่มีประติมากรรมสลักด้วยลูกกรงเหล็กกลั่นกลึงอย่างแน่นหนา

มันคือก้อนหินขนาดใหญ่ จารึกอักษรโบราณที่เรียกว่าอักษรพราหมีที่ ดร.จี.ซี. ประธาน บอกว่าเป็นกุญแจไขเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยพระเจ้าโศก

“พระเจ้าโศกสั่งสอนธรรมะแก่ประชาชน ให้ประพฤติปฏิบัติอยู่ในศีลในธรรม ไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ให้อุปถัมภ์พระภิกษุสงฆ์ และอื่น ๆ อีกหลายเรื่อง รวมทั้งเรื่องการดูแลทุกข์สุขของประชาชน โดยจารึกไว้บนแผ่นหินแบบที่เห็นนี้ตามเมืองต่าง ๆ ทั่วอินเดีย”
ดร.จี.ซี. ประธานอธิบาย

“แล้วทุก ๆ แห่งที่พบ มีข้อความในจารึกเหมือนกัน ๆ กันหรือเปล่านั้น” ฉันซัก

“ที่เราเห็นนี้ แทนที่จะมี 14 หัวข้อแบบที่อื่น ๆ กลับพบว่ามีเพียง ข้อ 1 ถึง 10 แล้วข้ามไปเขียนข้อ 14 เลย... ไม่มีข้อ 11, 12 และ 13... พวกเราวิเคราะห์กันว่า ที่ข้ามไปก็เพราะมันมีเนื้อหาพูดถึงสงครามกลิงกะ พระเจ้าโศกคงไม่อยากดองย่ำเรื่องอดีตที่พระองค์ทำสงครามบุกแคว้นกลิงกะ จนผู้คนล้มตายนับแสนให้คนที่นี่สะเทือนใจ เพราะที่โอริสสา นี่ก็คืออดีตแคว้นกลิงกะนั่นเอง... แต่ก็ทรงให้จารึกข้อความเพิ่มเติมนี้มาแทน ความว่า... พระองค์มีพระราชโองการให้มหาอำมาตย์มาดูแลชาวกลิงกะให้อยู่กันอย่างสมบูรณ์พูนสุข...เป็นจารึกพิเศษที่พบที่นี่เท่านั้น”

แทบไม่อยากเชื่อว่าพระเจ้าโศกเคยเป็นกษัตริย์ที่ได้ชื่อว่าโหดร้ายที่สุด ทรงขยายอาณาจักรด้วยเลือดเนื้อด้วยสงคราม เพื่รวบรวมแคว้นต่าง ๆ จากเหนือจรดใต้ ตะวันออกจรดตะวันตก ให้เป็นอาณาจักรหนึ่งเดียวของชมพูทวีป คืออาณาจักรเมารยะของพระองค์

แคว้นกลิงคะเป็นแคว้นสุดท้ายที่พระองค์เสด็จมาพิชิต เป็นสงครามครั้งใหญ่ที่สุด มีประชาชนบาดเจ็บล้มตายหลายแสนคน แต่ชัยชนะในครั้งนั้นกลับสร้างความสลดใจแก่พระเจ้าโสกออย่างรุนแรง

ฉันเดินตาม คร. ประธานขึ้น ไปบนเขาธาตีสิริอีกจิตใจ ซึ่งยังมีร่องรอยประวัติศาสตร์สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งท่านเล่าว่า

“ตรงจุดนี้จะครับ เราพบหินแกะสลักรูปช้าง น่าจะเป็นอนุสรณ์อย่างหนึ่ง ถึงการที่พระเจ้าอโศกได้เปลี่ยนมานับถือศาสนาพุทธที่นี่ เพราะตอนที่พระเจ้าอโศกหันมานับถือศาสนาพุทธนั้นยัง ไม่มีการสร้างพระพุทธรูปไว้บูชา ช้างนี้จะครับที่ใช้เป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธเจ้า...”

ความสลดใจจากสงครามกลิงคะทำให้พระเจ้าอโศกหันมาศึกษาพระธรรมในพุทธศาสนา และเริ่มทะนุบำรุงพระศาสนาด้วยการเผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าไปทั่วพระราชอาณาจักร ข้อความหนึ่งในจารึกได้แสดงความในใจของพระเจ้าอโศกไว้ว่า

“ชัยชนะที่แท้จริงคือการชนะจิตใจของคนด้วยพระธรรม...พระองค์ได้บรรลุชัยชนะเช่นนี้แล้ว ไม่เฉพาะในราชอาณาจักรของพระองค์เท่านั้น หากในแคว้น แดน ไกลอื่น ๆ ด้วย...”

พระเจ้าอโศกได้ส่งพระสมณทูตไปเผยแผ่พุทธศาสนาสู่ดินแดนต่าง ๆ ถึง 9 สาย ทั้งในและนอกชมพูทวีป จนทำให้ศาสนาพุทธเจริญแพร่หลายต่อไปในดินแดนอื่น ๆ อย่างรวดเร็ว ตั้งแต่ นครกัศมีร์หรือแคชเมียร์ ทางตอนเหนือของอินเดีย จนถึงตอนใต้คือเกาะลังกา และเผยแผ่เข้าไปสู่เนปาล จีน ทิเบต มองโกเลีย เอเชียกลาง ดินแดนอาหรับ อียิปต์ รวมถึงสุวรรณภูมิ

ในสมัยพระเจ้ายโสคนั้น ศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่ทรงอำนาจในอินเดียและการเผยแผ่ไปยังต่างประเทศนั้นทำให้นักปราชญ์ทางพุทธหลังไหลจากอินเดียไปสู่ประเทศอื่น และจากประเทศอื่นเข้ามาในอินเดียโดยไม่ขาดสายเป็นเวลาติดต่อกันหลายร้อยปี

กลิงคะปัจจุบันคือส่วนหนึ่งของรัฐ โอริสสา ถึงผู้คนส่วนใหญ่ที่นี่จะนับถือศาสนาฮินดู แต่พวกเขาก็ไม่ได้ปฏิเสธพระพุทธเจ้า ยังคงให้ความเคารพศรัทธาเช่นเทพเจ้าองค์หนึ่งของฮินดู

เมื่อพระถังซำจั๋งได้เดินทางมาถึงแคว้นกลิงคะ ท่านบันทึกไว้ว่า ได้เห็นสถูปที่พระเจ้าอโศกสร้างไว้มากมาย และมีอยู่องค์หนึ่งที่ศักดิ์สิทธิ์มาก ชาวพุทธจากทั่วสารทิศจะมาสักการะกัน สถูปนี้อยู่ที่ปูษปะคีรี ซึ่งนักโบราณคดีพยายามตามหาเมืองปูษปะคีรีกันอยู่นาน จนได้มาพบเนินดินใหญ่ที่ชื่อเนินเขาลังกูฎี (Langudi Hill) และเริ่มขุดกันเมื่อสิบปีมานี้เอง

ลักษณะสถูปของพระเจ้าอโศก ฐานจะเป็นทรงสี่เหลี่ยม...จากการขุดค้นได้พบเสารั้วที่ล้อมพระสถูปสี่ด้าน ทั้งแบบเรียบและแกะลวดลาย ซึ่งเสารั้วแบบเรียบคือหลักฐานอย่างดีที่จะบอกว่าสถูปองค์นี้สร้างในสมัยพระเจ้าอโศกและที่นาค้นค้นที่สุดก็คือ ตรงทางเข้าสถูปนี้ได้ขุดพบรูปพระเจ้าอโศกเป็นครั้งแรกในอินเดีย...

เป็นรูปแกะสลักหิน ที่ฐานของรูปแกะสลักมีอักษรจารึกเอาไว้เป็นคำว่า “ราชาอโศก”

ดร.ประธานพยายามค้นหาจนได้รูปถ่ายเก่ามาใบหนึ่ง ถ่ายไว้ขณะที่จุดพบใหม่ ๆ เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับสภาพในปัจจุบัน ซึ่งพบว่าด้านซ้ายของรูปสลักนั้นน่าจะเป็นรูปพระมเหสีองค์หนึ่ง แต่แตกหักไปแล้ว ส่วนด้านขวาเป็นรูปพระมเหสีอีกพระองค์หนึ่ง จะเห็นได้ว่าเป็นรูปแกะสลักกษัตริย์ประทับนั่งบนบัลลังก์ ทรงเครื่องทรงและเครื่องประดับที่พบในสมัยพระเจ้าอโศกทั้งรูปแบบมงกุฎ ต่างหู และสร้อยสังวาลสะพายบ่า

การขุดสำรวจในครั้งนั้นยังได้พบฝาหอบที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ แต่ไม่พบตัวหอบ ซึ่งสันนิษฐานกันว่าน่าจะมีการย้ายพระบรมสารีริกธาตุออกไปโดยกษัตริย์ในยุคหลัง และอาจสร้างพระสถูปขึ้นมาใหม่แล้วบรรจุไว้ในนั้น ขณะที่ในละแวกใกล้เคียงยังมีสถูปอีกแห่งที่ยังไม่ได้ขุดสำรวจ ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าพระบรมสารีริกธาตุอาจจะยังคงอยู่ในนั้น ซึ่งลักษณะของสถูปยังชี้ว่าสร้างขึ้นในปลายสมัยคุปตะ

ในรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์ทรงนำกองทัพธรรมยาตราไปทั่วราชอาณาจักร ทรงชนะจิตใจของประชาชนด้วยการปกครองแผ่ดินโดยธรรม เมื่อเสด็จไปจาริกธรรมที่ใดก็ยังได้นำเสาหินทรายขนาดใหญ่ที่แกะสลักไว้อย่างงดงามไปประดิษฐานไว้ในสถานที่สำคัญในพุทธศาสนาทุกแห่ง

ปัจจุบันนักโบราณคดียังไม่ละความพยายามในการตามหาเสาพระเจ้าอโศกเหล่านั้น หลังจากที่ได้พบแล้วราว 20 ต้น จากจำนวนที่คาดว่าน่าจะมีอยู่ไม่น้อยกว่า 40 ต้น เช่นเดียวกับสถูปเจดีย์และวิหารอีกนับหมื่นแห่งที่ถูกสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศก เพื่อให้พระภิกษุสงฆ์ได้มีที่ศึกษาพระธรรมวินัยและสั่งสอนประชาชน

นี่เองที่ทำให้อารยธรรมของพุทธศาสนาในอินเดียถูกปลูกให้ต้นอีกครั้งหลังจากที่หลับใหลไปราว 700 ปี เมื่อพุทธสถานตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกได้ทยอยกันเผยโฉมหน้าออกมา จากการขุดค้นของหน่วยงานโบราณคดีที่อังกฤษตั้งขึ้นเมื่อครั้งที่เข้ามาปกครองอินเดีย

การค้นพบพระมหาสถูปที่เนินเขาสาณูจิในรัฐมธยประเทศยืนยันได้ว่า อิทธิพลของศาสนาพุทธได้แผ่ขยายจากภาคเหนือลงมาถึงภาคกลางของอินเดียแล้วตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช นับเป็นครั้งแรกที่ได้พบพุทธสถานอายุเก่าแก่ที่ยังคงมีสภาพสมบูรณ์มากที่สุดในอินเดีย แม้กระทั่งหินที่ใช้สร้างบันไดขึ้นพระสถูปก็พบว่าเป็นหินดั้งเดิมตั้งแต่แรกสร้างทั้งสิ้น

เมื่อแรกที่พระเจ้าอโศกเริ่มสร้างพระมหาสถูปสาณูจินั้น องค์สถูปยังคงสร้างด้วยดิน และมีการบูรณะเพิ่มเติมอย่างต่อเนื่องหลังจากนั้น เช่น รื้อหินที่ล้อมพระสถูปถูกสร้างในอีก 100 ปีต่อมา

และหลังจากที่สร้างรื้อหินมาได้ 100 ปี จึงมีการสร้างประตูหินทั้งสี่ทิศพร้อมจำหลักภาพพุทธประวัติและชาดกประดับตกแต่งไว้อย่างงดงาม

คำถามมีอยู่ว่า หลังจากสิ้นพระราชวงศ์เมารยะของพระเจ้าอโศก กษัตริย์ราชวงศ์ต่อมาไม่ได้อุปถัมภ์ศาสนาพุทธ แล้วใครคือผู้สร้างผลงานเหล่านี้

คำตอบน่าจะอยู่ที่ว่า ในสมัยนั้นประชาชนนั่นเองที่เข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างงานศิลปะเพื่อศาสนา เพราะตั้งแต่พระเจ้าอโศกได้เผยแผ่พระธรรมคำสอนไปทั่วประเทศ ศาสนาพุทธก็ได้หยั่งรากลึกลงในใจของประชาชนอย่างมั่นคงแล้ว

ธรรมเนียมการสร้างพระสถูปเจดีย์นี้เป็นความเคลื่อนไหวระลอกใหม่ของศาสนาพุทธที่เริ่มมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศก น่าสนใจว่าธรรมเนียมนี้ไม่ได้มาจากพระธรรมวินัยหรือการตีความของพระสงฆ์ แต่มาจากความรู้สึกนึกคิด จินตนาการของคนธรรมดา แต่พวกเขาก็ยังไม่สามารถใช้รูปมนุษย์ธรรมดาเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้าผู้เป็นมหาบุรุษได้ พระสถูปเจดีย์จึงถูกสร้างสรรค์ด้วยความความคิดและฝีมือของประชาชน เช่น รูปสลักยักษ์แบกเสาข้างแทนถึงคนร่ำรวยและมีอำนาจที่ช่วยกันค้ำจุนพระศาสนาไว้

ในยุคนั้น ใครที่ร่วมบริจาคทรัพย์เงินเพื่อสร้างพระสถูปก็จะสลักชื่อไว้บนแผ่นหินด้วย

ภาพจำหลักหินบนริ้วและประตูสี่ทิศที่ล้อมรอบพระสถูปทำให้เรารู้ว่ากว่า 500 ปีหลังการเสด็จปรินิพพานก็ยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูป เพราะประติมากรรมรอบองค์พระสถูปได้ใช้สัญลักษณ์อื่นแทนพระพุทธเจ้าทั้งสิ้น เช่น ไม้ขี้ช้างและดอกบัวแทนพระพุทธเจ้าในยามประสูติ สร้างรูปคันไถที่เคยประทับแทนพระพุทธเจ้าเมื่อตรัสรู้แล้ว เมื่อจะเล่าเรื่องตอนปฐมเทศนาที่ใช้รูปธรรมจักรเป็นสัญลักษณ์แทนพระองค์ และใช้รูปพระสถูปเป็นสัญลักษณ์แทนยามปรินิพพาน

นอกจากนี้ถ้าภาพแกะสลักชิ้นไหนมีรูปรอยพระพุทธบาท จะหมายถึงการปรากฏองค์ของพระพุทธเจ้าในสถานที่นั้น แม้กระทั่งสัญลักษณ์ของพระรัตนตรัยที่มองเห็น โคดเค่นที่สุดในมหาสถูปสาญจี ก็ยังใช้สัญลักษณ์ตรีศูลและร่มแทนพระพุทธ รูปธรรมจักรแทนพระธรรม และรูปดอกบัวแทนพระสงฆ์

แล้วพระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่หน้าซุ้มประตูทั้งสี่ทิศถูกนำเข้ามาเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้าตั้งแต่เมื่อไหร่

คำตอบถูกเปิดเผยขึ้นเมื่อได้มีการค้นพบ พบรอยจารึกบนริ้วหินด้านหนึ่งว่า พระเจ้าจันทรคุปต์เป็นผู้ที่นำพระพุทธรูปทั้งสององค์มาประดิษฐานไว้เมื่อราว 800 ปี หลังพุทธกาล ซึ่งเป็นเวลาหลังจากที่ได้มีการสร้างสถูป สร้างริ้วและประตูทั้งสี่ทิศไปแล้วหลายร้อยปี

ภาพจำหลักหินเหล่านี้ยังได้บันทึกพระราชกรณียกิจของพระเจ้าอโศกเมื่อคราวเสด็จมาสักการะพระศรีมหาโพธิ์ที่พุทธคยา ก่อนออกเดินทางไปเผยแผ่ศาสนาพุทธที่ศรีลังกาไว้ด้วย

แต่หลังจากพุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา ก็ไม่พบร่องรอยของชุมชนพุทธที่นี่อีก ไม่มีใครรู้ว่าการรุ่งเรืองของศาสนาพุทธที่สาญจีถึงจุดจบลงเพราะเหตุใด จะรู้แต่เพียงว่าไม่ได้ถูกทำลายลงเพราะสงครามเท่านั้น

เมื่อสิ้นสุดยุคของพระเจ้าอโศก อาณาจักรมารยะของพระองค์ก็เล็กลงเรื่อย ๆ เกิดแว่นเล็กแว่นน้อยขึ้นปกครองตัวเองไปทั่ว และบางส่วนก็ยังนับถือศาสนาพุทธอยู่ จนกระทั่งราชวงศ์คุงคะเข้ามาปกครองแว่นมคร ก็ได้อุปถัมภ์ศาสนาพุทธที่มครอีกต่อไป

กล่าวกันว่าในช่วงนี้มีพระภิกษุสงฆ์จำนวนไม่น้อยได้อพยพออกจากแว่นมครลงไปยังทางใต้ฝั่งตะวันตก หรือบริเวณที่เรียกว่าที่ราบสูงเดกกัน ในรัฐมหาราษฏระ

ฉันทินทางต่อมาถึงมุมไบ เมืองหลวงของรัฐมหาราษฏระ มุมไบเป็นเมืองท่าชายฝั่งตะวันตกที่เจริญที่สุดของอินเดีย สัมผัสความเจริญมั่งคั่งจากการค้ากับนานาประเทศมานาน ตั้งแต่สมัยโบราณ ที่นี่เป็นหนึ่งในดินแดนที่พระสมณทูตของพระเจ้าอโศกนำศาสนาพุทธเข้ามาเผยแผ่ คือตอนเหนือของมุมไบ และแว่นมหาราษฏระบนที่ราบสูงเดกกัน เพื่อเดินทางต่อไปยังถ้ำชันดาที่ได้อธิษฐานไว้ว่าเป็นวัดถ้ำในพุทธศาสนาที่คงามและเก่าแก่ที่สุดในโลก

เรื่องราวการสร้างวัดถ้ำของพระสงฆ์ก็ได้เริ่มต้นขึ้นที่นี้ตั้งแต่พุทธศักราช 350

ท่ามกลางเทือกเขาสลับซับซ้อนบนที่ราบสูงเดกกัน พระภิกษุในสมัยนั้นได้ค้นพบสถานที่ที่เหมาะสมสำหรับทำเป็นกุฏิเพื่อย่ออย่างสันโดษ ห่างไกลผู้คนและทำให้ประวัติศาสตร์หน้าต่อมาของศาสนาพุทธในอินเดียได้ปรากฏขึ้นในหมู่ถ้ำบริเวณฝั่งตะวันตกของที่ราบสูงเดกกันนั่นเอง

ปีพุทธศักราช 2362 จอห์น สมิธ นายทหารชาวอังกฤษได้ตามล่าเสือเข้ามาถึงยอดเขาแห่งหนึ่งบริเวณหมู่บ้านอชันดา ใกล้เมืองออร์ังบาด ขณะที่เขามองไปที่หน้าผาหินผิงตรงข้ามซึ่งปกคลุมไปด้วยต้นไม้หนาทึบ ก็ได้สังเกตเห็นสิ่งหนึ่งที่มีรูปร่างแปลกไปจากลักษณะหน้าผาหินธรรมชาติในบริเวณนั้น สิ่งนั้นดูคล้ายกับส่วนโค้งของสิ่งก่อสร้างที่มนุษย์ทำขึ้น

ด้วยความแปลกใจ จอห์น สมิธ จึงปีนหน้าผาลงไปสำรวจ และเขาต้องตกตะลึงเมื่อพบว่าบริเวณนั้นมีวัดถ้ำเป็นจำนวนมากซ่อนตัวอยู่ในหน้าผาท่ามกลางป่ารกแห่งนั้น

ถ้ำเหล่านี้ถูกเจาะลึกเข้าไปในภูเขาเพื่อสร้างเป็นวัด มีวิหารขนาดใหญ่ภายในเต็มไปด้วยงานแกะสลักหิน เป็นเจดีย์ เป็นพระพุทธรูป เป็นเรื่องราวต่าง ๆ ในพุทธประวัติและชาดกเต็มไปหมด ส่วนสิ่งที่เขามองเห็นแต่ไกลนั้นก็คือส่วนโค้งของประตูถ้ำขนาดมหึมาแห่งหนึ่งที่โผล่พ้นยอดไม้ออกมานั่นเอง

และที่น่าตื่นตาตื่นใจที่สุดก็คือ ถ้ำเหล่านี้ซุกซ่อนตัวอยู่ที่นี้มานานถึงกว่า 1,500 ปีแล้วโดยไม่ถูกรุกกล้ำนับจากวันที่ถูกทิ้งร้าง

การค้นพบหมู่ถ้ำอชันดาในครั้งนั้นทำให้โลกต้องตื่นตะลึงกับความมหัศจรรย์ของศิลปะวัดถ้ำที่ไม่มีใครเคยเห็นหรือรู้เรื่องราวมาก่อน ขณะเดียวกันก็ทำให้นักประวัติศาสตร์ นักโบราณคดี สามารถปะติดปะต่อเรื่องราวของศาสนาพุทธในอินเดียได้อย่างชัดเจนเป็นรูปเป็นร่างมากขึ้น ด้วยการศึกษากาภาพแกะสลักหินภายในถ้ำที่ยังคงอยู่อย่างยืนยง ไม่ผุกร่อนพังทลายไปเหมือนพุทธสถานอื่น ๆ เพราะทุกอย่างที่นี้สลักขึ้นจากภูเขาทั้งลูก

ถ้ำเหล่านี้สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่อยู่ของสงฆ์ เป็นวัด เป็นวิหาร โดยใช้วิธีเจาะภูเขาทั้งลูกเข้าไป บางถ้ำ มีถึงสามชั้น มีทางเดินเชื่อมถึงกันตลอด

ถ้ำที่ก่อสร้างในยุคแรก ๆ เป็นวัดถ้ำของพุทธฝ่ายเถรวาท

พระสงฆ์ในยุคนั้นได้สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยอย่างเรียบง่าย โดยเจาะหินเข้าไปเป็นห้องโถงเปิดโล่ง ใช้เป็นที่นั่งสนทนาธรรม ส่วนผนังทั้งสามด้านก็สกัดหิน เจาะเข้าไปเป็นห้องนอน ภายในมีเตียงหินห้องละสองหลัง

อารามแต่ละแห่งอาจมีพระสงฆ์อาศัยอยู่รวมกันตั้งแต่ 2 รูปจนถึง 20 รูป

วัดถ้ำบางแห่งยังมีร่องรอยให้เห็นว่ายังสร้างไม่เสร็จ ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะว่า พระสงฆ์จะใช้วิธีสร้างไปอยู่อาศัยไป พอมีกำลังทรัพย์ที่ชาวบ้านบริจาคมาจึงจะก่อสร้างเพิ่มเติมไปเรื่อย ๆ

วัดของพุทธฝ่ายเถรวาทหลายถ้ำสร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นห้องบูชาด้วยฝีมือการแกะสลักของช่างในยุคนี้ พวกเขาได้สกัดหินจากด้านนอกเข้าไปและสกัดจากเพดานถ้ำลงมา จนได้ห้องโถงขนาดใหญ่ และระเบียบทางเดินอยู่ด้านข้าง มีเจดีย์อยู่ปลายสุดของห้อง

การสร้างเจดีย์ไว้เพื่อสักการบูชาแทนองค์พระพุทธรูปเป็นธรรมเนียมเดียวกับการสร้างพระสถูปเจดีย์ที่สืบทอดมาจากชาวพุทธทางอินเดียตอนเหนือนั่นเอง ถ้ำอชันดาในยุคแรกจึงยังไม่มีแกะสลักพระพุทธรูปให้เห็น

ถ้ำหมายเลข 10 ซึ่งมีขนาดใหญ่ที่สุดในหมู่ถ้ำอชันดา สร้างเป็นหอสวดมนต์บูชาพระเจดีย์ เมื่อครั้งที่จอห์น สมิธ ได้เข้ามาพบเห็นเป็นครั้งแรกตอนที่เขาเข้ามาในถ้ำนั้น ดินโคลนได้ทับถมสูงขึ้นไปจากพื้นถ้ำกว่าครึ่ง เขาได้จารึกชื่อไว้บนเสาหิน พร้อมลงวันที่ 28 เมษายน พ.ศ.2362 วันที่ถ้ำอชันดาปรากฏสู่สายตาชาวโลก

แต่รอยจารึกสำคัญที่พบในถ้ำเดียวกันนี้ได้ระบุชื่อภักษัตริย์พระองค์หนึ่งในราชวงศ์สัตตาวณะ ทำให้นักประวัติศาสตร์ได้รู้ว่า วัดถ้ำที่อชันดาได้รับการอุปถัมภ์อย่างต่อเนื่องจากพระมหากษัตริย์ตั้งแต่การสร้างวัดถ้ำในยุคแรก ๆ

ลักษณะของหมู่วัดถ้ำอชันดานั้น พบว่ามีถ้ำมากกว่า 30 ถ้ำ เรียงตัวต่อเนื่องกันยาวหลายร้อยเมตรบนเชิงเขาสูงวงโค้งรูปพระจันทร์เสี้ยว บริเวณหน้าถ้ำแต่ละแห่งสร้างเป็นบันไดทอดยาวลงไปยังแม่น้ำสายเล็ก ๆ ที่ไหลลดเลี้ยวไปตามหุบเขาเบื้องล่าง แม่น้ำสายนี้คือแม่น้ำวโฆระ ซึ่งจะมีระดับน้ำขึ้นสูงในช่วงฤดูฝน

ในอดีตแม่น้ำสายนี้ยังเป็นเส้นทางหลักในการเดินทางของพระภิกษุและชาวบ้านมายังวัดถ้ำอชันดา

ถ้ำฝ่ายเถรวาทที่อชันดาเจริญรุ่งเรืองอยู่ต่อมาอีกราว 200 ปีจนถึงพุทธศักราช 550 ก็หยุดชะงัก ไม่ปรากฏร่องรอยการสร้างวัดถ้ำของพุทธฝ่ายเถรวาทที่นี้อีกต่อไปนานถึง 400 ปี จึงกลับมาสร้างต่ออีกครั้งในราวพุทธศตวรรษที่ 10

แม้ยัง ไม่มีคำตอบว่า เกิดอะไรขึ้นกับพุทธสถานที่ถ้ำอชันดาในช่วง 400 ปีที่เว้นว่างไป แต่ในช่วงเวลานั้นเองก็ได้เกิดความเคลื่อนไหวสำคัญที่พลิกโฉมศาสนาพุทธในอินเดียไปอย่างสิ้นเชิง

สิ่งแรกก็คือ การเกิดขึ้นของพระพุทธรูป

สิ่งที่สองก็คือ ศาสนาพุทธสายมหายานได้เกิดขึ้นแล้วอย่างเต็มตัว

การสร้างวัดถ้ำอชันดาในระยะที่ 2 เริ่มขึ้นอีกครั้ง หลังจากศาสนาพุทธในอินเดียได้เข้าสู่ยุคของมหายานไปแล้วถึง 400 ปี

ในบรรดาถ้ำทั้งหมด พบว่ามีวัดถ้ำในแบบพุทธมหายานถึง 24 ถ้ำ ทั้งหมดถูกสร้างขึ้นในสมัยคุปตะ ซึ่งเป็นยุคทองของศิลปะอินเดีย พระภิกษุฝ่ายมหายานได้เข้ามาอยู่อาศัยเป็นจำนวนมาก และปรับเปลี่ยนถ้ำให้เหมาะสมกับพิธีกรรมที่ทำขึ้น

ถ้ำพุทธมหายานที่ใหญ่โตและสวยงามที่สุดคือถ้ำหมายเลข 4

จากวิหารแบบเรียบง่ายที่สร้างขึ้นในสมัยพุทธฝ่ายเถรวาท ถูกเปลี่ยนไปเป็นห้องโถงใหญ่โตโอ้อ่าสลักหินเป็นเสาสูงมากมาย ที่หัวเสาแกะสลักเป็นลวดลายงดงามทั่วทั้งภูเขาถ้ำ

ผนังด้านในทั้งสองด้านแกะสลักเป็นพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ขนาดใหญ่ที่แสดงให้เห็นถึงฝีมือช่างประติมากรรมชั้นสูงในการแกะสลักหินออกมาได้อย่างอ่อนช้อยสวยงาม

ด้านในสุดถูกเจาะเข้าไปเป็นห้อง แกะสลักเป็นแท่นและพระพุทธรูปเอาไว้สักการบูชา

ส่วนถ้ำหมายเลข 1 เป็นถ้ำพุทธมหายานที่ได้รับการกล่าวขวัญไปทั่วโลกว่ามีภาพเขียนสีที่งดงามมากที่สุด แม้เวลาจะผ่านมานานถึงกว่า 1,500 ปี ภาพก็ยังคงสีสันทันและลายเส้นที่อยู่ในสภาพสมบูรณ์มากอย่างไม่น่าเชื่อ

ภาพที่โด่งดังที่สุดเป็นภาพพระโพธิสัตว์ปัทมปาณี และพระโพธิสัตว์วัชรปาณี

ภายในถ้ำค่อนข้างมืดสลัว มีเพียงแสงไฟเย็นสีเขียวส่องไว้ที่ภาพ เพราะทางการอินเดียห้ามใช้แสงแฟลชหรือแสงใด ๆ ในการถ่ายภาพเด็ดขาด แม้กระทั่งขาตั้งกล้อง ด้วยเกรงจะไปทำลายสภาพดั้งเดิมภายในถ้ำ

เทคนิคในการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ถ้ำชันตานันมีชื่อเสียงโด่งดังอย่างมากในระดับนานาชาติ ภาพพุทธประวัติและชาดกในถ้ำหมายเลข 1 และ 2 เขียนขึ้นก่อนยุคเรอเนสซองซ์ของกรีก แต่ศิลปินในยุคนั้นก็รู้เทคนิคที่จะทำให้ภาพมีมิติ ดูสมจริงสมจัง งดงามทั้งสัดส่วนและการใช้สีมาก่อนแล้ว

งานจิตรกรรมฝาผนังที่ถ้ำชันตาจึงได้กลายเป็นงานศิลปะคลาสสิกของอินเดีย ให้ศิลปินรุ่นหลังยึดถือเป็นแบบอย่างกันต่อมา

ขณะที่หมู่บ้านพุทธที่ชันตามีชื่อเสียงโดดเด่นในเรื่องของการสร้างสรรค์งานศิลปะ ก็ยังมีหมู่บ้านเก่าแก่อายุรุ่มราวยาวเคียงกับถ้ำชันตาอีกนับร้อยถ้ำที่แสดงความโดดเด่นด้านวิถีความเป็นอยู่ของพระสงฆ์มาอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่สมัยพุทธเถรวาท จนเข้าสู่ยุคของพุทธมหายาน หมู่ถ้ำแห่งนี้อยู่ห่างจากมุมไบ (บอมเบย์) เพียง 42 กิโลเมตรเท่านั้น

ที่นี่คือหมู่บ้านกฤษณะคีรี ที่ฝังตัวอยู่ในป่าลึกมานานนับพันปีเช่นกัน

แม้ปัจจุบันคนทั่วไปจะรู้จักสถานที่แห่งนี้ในชื่ออุทยานแห่งชาติสังขยาคานธี แต่สำหรับนักโบราณคดีแล้ว ที่นี่คือหมู่บ้านที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์ที่มีอาณาเขตกว้างขวางใหญ่โตที่สุดในอินเดียตะวันตก กินพื้นที่ถึง 2 ตารางกิโลเมตร มีถ้ำกระจายตัวอยู่ตามภูเขาเป็นจำนวนมาก เท่าที่พบตอนนี้ก็มีอยู่ทั้งหมด 112 ถ้ำ เป็นถ้ำที่สร้างขึ้นสำหรับให้พระภิกษุอยู่อาศัยถึง 107 ถ้ำ ที่เหลือจะเป็นถ้ำสำหรับประกอบพิธีสงฆ์

เรื่องราวการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของพระสงฆ์ที่นี่ เห็นได้ชัดว่ามีเส้นแบ่งเวลาระหว่างการก่อสร้างของพระยุคเถรวาทกับการเข้ามาบูรณะของพระในยุคมหายาน เพราะตลอดระยะเวลากว่า 1,100 ปีที่พระสงฆ์ได้อาศัยป่าแห่งนี้หลีกเร้นความวุ่นวายจากโลกภายนอก คณะสงฆ์ฝ่ายเถรวาทได้เริ่มเข้ามาอยู่ก่อน ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 4 จนกระทั่งคณะสงฆ์ฝ่ายมหายานได้ตามเข้ามาสมทบในราวพุทธศตวรรษที่ 10 และอยู่ร่วมกันไปอีก 300 ปี จึงทิ้งร้างไป

ฉันได้เดินทางล่องหน้ำมารอบพบกับลักษมี กิซอร์ คนนำทางในอินเดียคนแรกและคนเดียวที่ เป็นผู้หญิง ลักษมีได้นำทางฉันขึ้นไปบนเขากฤษณะคีรี ซึ่งเธออธิบายให้ฟังว่า

“ถ้ำนี้สร้างเป็นหอสวดมนต์ เห็นได้ว่าเริ่มสร้างตั้งแต่ยุคที่ยังเป็นพุทธเถรวาท ดูจากเจดีย์ที่สร้างไว้ในถ้ำ เป็นธรรมเนียมการบูชาเจดีย์แทนองค์พระพุทธรูปเจ้าของ พุทธนิยายเถรวาท ... ในถ้ำนี้เวลาสวดเสียงจะดังกังวานมาก ถ้ำที่ 11 นี้จะดูแปลกไปจากถ้ำที่อยู่ของสงฆ์ถ้ำอื่น ๆ จะเห็นว่าการสร้างได้ะหิ้นขนาดใหญ่ไว้กลางถ้ำ มีจารีกระบุเอาไว้ว่าเป็นห้องฉันอาหาร แต่ขณะเดียวกันก็อาจจะใช้เป็นห้องประชุมไปด้วย” เธอเล่าขณะนำทางฉันดูถ้ำต่าง ๆ

เมื่อพุทธฝ่ายมหายานเข้ามาอยู่ ก็ได้สร้างพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์เพิ่มเติม มีการแกะสลักเรื่องราวในชาดกตามฝาผนังถ้ำ รวมทั้งสร้างรูปผู้บริจาคประดับไว้

กล่าวกันว่า วัดถ้ำสงฆ์ที่กฤษณะคีรีได้รับการบริจาคเงินสร้างวัดจากเศรษฐี ที่ส่วนใหญ่จะเป็นพ่อค้าที่ส่งสินค้าออกไปขายในต่างประเทศ เพราะหมู่บ้านนี้อยู่ในเส้นทางที่พวกเขาจะต้องขนส่งสินค้าผ่านไปยังเมืองท่าริมฝั่งทะเลตะวันตก พระสงฆ์ที่นี่จึงค่อนข้างมีวิถีความเป็นอยู่ที่ดี

นักโบราณคดีพบจารึกที่ระบุว่า มีการบริจาคเงินเพื่อสร้างโรงครัว สร้างบ่อน้ำถวายพระสงฆ์ ถ้า แต่ละแห่งจึงมีบ่อน้ำกินน้ำใช้สร้างไว้ที่หน้าถ้ำ

ลักษณะได้ค้นกับเจ้าหน้าที่รักษาป่าเอาไว้ โดยบอกว่าจะพาไปดูสถานที่แห่งหนึ่งที่ซ่อนตัวอยู่ในป่าลึก ไม่อนุญาตให้คนทั่วไปเข้าไปในบริเวณนั้น พวกเขาพาฉันเดินลัดเลาะไปตามไหล่เขาและทุ่งหญ้า ห่างออกไปจากบริเวณถ้ำประมาณ 2 กิโลเมตร สถานที่แห่งนั้นซ่อนตัวอยู่ใต้ชะง่อนผาที่ห่างไกลจากสายตาผู้คน เจ้าหน้าที่ป่าไม้พาเราไต่หน้าผาลงไปข้างล่าง

สักครู່ใหญ่เราก็มาถึงสถานที่แห่งนั้น

ที่นั่น ฉันเห็นฐานของสถูปขนาดเล็กจำนวนมากตั้งเรียงรายไว้ใต้หน้าผา เจ้าหน้าที่บอกว่าที่นี่คือสุสานของพระสงฆ์ในสมัยโบราณ มีสถูปขนาดใหญ่สร้างไว้ตรงกลางลานสำหรับสักการบูชา เจ้าหน้าที่เล่าให้ฟังว่า กว่าทางการจะเข้ามาดูแลพวกเขาล่าสมบัติก็มาขุดหาจนสถูปพังไปหมดแล้ว

ใกล้ ๆ กับสถูป พวกเขายังพบถ้ำสำหรับพระสงฆ์นั่งวิปัสสนา ยังมีร่องรอยของภาพแกะสลักพระพุทธรูป ซึ่งอาจจะผุพังไปบ้างตามกาลเวลา แต่ก็มีเค้าโครงที่สมบูรณ์มาก สุสานพระสงฆ์แห่งนี้มีอายุอยู่ในช่วงที่พุทธมหายานได้เข้ามาแล้ว และอยู่ต่อไปจนกระทั่งวัดถ้ำที่กฤษณะคีรีถูกทิ้งร้างไปในพุทธศตวรรษที่ 14

ในช่วงเวลาเพียงห้าร้อยกว่าปีหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพาน ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นมากมาย ทั้งการเดินทางของศาสนาพุทธไปสู่นานาประเทศและตามมาด้วยการเติบโตของพุทธนิกายมหายานไปทั่วอินเดีย

การเกิดขึ้นของมหายานนี้มีเหตุผล มีที่มาที่ไป เพราะทั้งเถรวาทและมหายานก็ต่างเสริมความแข็งแกร่งให้กับศาสนาพุทธไปคนละด้าน ทำให้ศาสนาพุทธมีความมั่นคง และเป็นที่รู้จักไปทั่วโลกอย่างทุกวันนี้ ขณะเดียวกันก็มีผลต่อการเติบโตของศาสนาพุทธในอินเดียในเวลาต่อมา

ตอนที่ 8 ปรัชญาที่เปลี่ยนไป

กว่าจะมาถึงปีพุทธศักราช 400 ก็พบว่าศาสนาพุทธได้แบ่งออกเป็นนิกายต่าง ๆ ถึงกว่า 20 นิกายแล้ว บ้างก็แตกมาจากพุทธฝ่ายเถรวาท บ้างก็ที่เป็นนิกายของฝ่ายมหาสังฆิกะซึ่งเป็นต้นเค้าของพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน

เหตุการณ์หลังจากนี้ไป ศาสนาพุทธได้เข้าสู่ยุคแห่งความเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างมาก ไม่ว่าเรื่องการเกิดขึ้นของพระพุทธรูป การเกิดขึ้นของพุทธฝ่ายมหายาน เหตุการณ์เหล่านั้นเกิดขึ้นได้อย่างไรกัน

ฉันเดินทางมาเมืองมถุรา (Mathura) เมืองที่อยู่ก่อนไปทางตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย เมืองเล็ก ๆ ริมแม่น้ำยมุนาแห่งนี้ ในอดีตเคยเป็นแหล่งผลิตพระพุทธรูปที่มีชื่อเสียงโด่งดังไปทั่วชมพูทวีป

“มถุรา” เป็นเมืองแห่งประติมากร ที่นี่เป็นบ่อเกิดของพระพุทธรูปแบบอินเดียแท้

เป็นครั้งแรกที่ชาวอินเดียได้ถ่ายทอดจินตนาการที่พวกเขามีต่อพระพุทธเจ้าออกมาให้เห็น เป็นพุทธลักษณะที่แตกต่างไปจากพระพุทธรูปในยุคแรก ซึ่งชาวกรีกเป็นผู้สร้างไว้

ย้อนหลังไปเมื่อพุทธศตวรรษที่ 5 ในสมัยที่พระเจ้าเมณานเดอร์ หรือพระเจ้ามิลินท์ กษัตริย์เชื้อสายกรีก ผู้ปกครองแคว้นคันธาระทางตะวันตกเฉียงเหนือของชมพูทวีป พระองค์เป็นกษัตริย์ที่เลื่อมใสในศาสนาพุทธอย่างแรงกล้า ราชวงศ์คันธาระของพระองค์ได้ทะนุบำรุงศาสนาพุทธมาอย่างต่อเนื่อง

ในสมัยคันธาระนั้นเอง ช่างฝีมือชาวกรีกได้นำวัฒนธรรมการสลักรูปเหมือนคนจริง ๆ อย่างรูปเทพเจ้ากรีก มาสร้างสรรค์พระพุทธรูปเป็นครั้งแรก เรียกว่า พุทธศิลป์แบบคันธาระ

จนเข้าสู่ศตวรรษที่ 7 พระเจ้ากนิษกะแห่งราชวงศ์กุษาณะจากเอเชียกลางทรงเข้าครอบครองแคว้นคันธาระตลอดจนแคว้นในลุ่มแม่น้ำสินธุและแม่น้ำคงคาทั้งหมด จักรวรรดิของพระองค์แผ่ไพศาลจากเอเชียกลางจนถึงแคว้นมคธ

ในช่วงเวลานั้นเอง วัฒนธรรมการสร้างพระพุทธรูปแบบอินเดียแท้ได้เกิดขึ้นแล้วที่เมืองมถุรา

ฉันได้พบกับคุณเกอร์ราช ปราสาท (Girraj Prasad) เขาเป็นภัณฑารักษ์อยู่ที่พิพิธภัณฑน์มถุรา ที่ได้ช่วยอธิบายเกี่ยวกับพระพุทธรูปต่างๆ

“พระพุทธรูปฝีมือช่างมถุราที่สร้างในยุคกุษาณะตอนต้น จะเห็นได้ว่าเส้นพระเกศาเรียบ ไม่มีลายเส้นขมวดเป็นมวยผม พระพักตร์เป็นคนอินเดียพระเนตรเปิดกว้าง และแยมพระโอษฐ์ ที่องค์พระจะมีจีวรห่มเฉียงด้านเดียวพาดจากไหล่ซ้ายลงมา ขณะที่พระพุทธรูปมถุราที่สร้างในสมัยกุษาณะตอนปลายจะแตกต่างกันตรงพระเกศาที่ขมวดเป็นก้นหอยและจีวรเป็นริ้วบางห่มคลุมทั้งองค์”

ฉันได้เห็นรูปปั้นพระเจ้ากนิษกะมหาราช แม้ส่วนพระเศียรจะแตกหักไปแล้ว แต่ก็ยังมีอักษรจารึกพระนามระบุเอาไว้ พระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะที่ให้การอุปถัมภ์ศาสนาพุทธในอินเดียจนรุ่งเรืองอย่างสูงสุดอีกครั้งหนึ่ง จนถึงกับขนานนามว่าเป็นพระเจ้าอโศกมหาราชองค์ที่ 2

พระเจ้ากนิษกะได้ทรงอุปถัมภ์การสังคายนาพระธรรมวินัยของคณะสงฆ์ที่แยกตัวออกมาจากฝ่ายเถรวาท โดยจัดขึ้นที่แคว้นกัศมีร์หรือแคชเมียร์ในปัจจุบัน ซึ่งการสังคายนาในครั้งนั้นมีการเขียนพระไตรปิฎกขึ้นเป็นภาษาสันสกฤต และถือเป็นจุดกำเนิดของคณะสงฆ์นิคายมหายานอย่างเต็มตัว

ขณะเดียวกัน การสร้างพระพุทธรูปที่มูราก็ยังคงดำเนินต่อไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งเข้าสู่สมัยคุปตะในราวพุทธศตวรรษที่ 9

พระพุทธรูปฝีมือช่างมูราที่สร้างในสมัยคุปตะมีพระเนตรหลับในอาการเข้าสมาธิ พระเกศาขมวดเป็นก้นหอย แกะสลักผ้าจีวรบางแนบกายและห่มคลุมไว้ทั้งองค์แบบพระพุทธรูปสมัยคันธาระ

ตลอดยุคคุปตะ พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นมีความงดงามยิ่งกว่าพระพุทธรูปในยุคใด ๆ

หลังจากยุคคุปตะผ่านพ้นไป การสร้างพระพุทธรูปที่มูราก็หยุดลง

แม้ว่าช่างฝีมือชาวมูรายังคงทำงานของพวกเขาต่อไป แต่ก็เป็นการสร้างเทวรูปของทางศาสนาฮินดู และศาสนาเชนไปเป็นส่วนใหญ่ สิ่งที่ยังคงแสดงให้เห็นว่าเป็นผลงานจากมูราก็คือการแกะสลักด้วยหินทราย

หินทรายแดงแซมด้วยจุดสีขาวประปราย เป็นหินที่สกุลช่างมูราใช้ในการแกะสลักมาแต่เดิมก่อนจะมีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นที่นี่ เป็นหินทรายที่นำมาจากรัฐราชสถานซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของมูรา

ปัจจุบันเรายังคงเห็นช่างฝีมือชาวมูราทำอาชีพแกะสลักหินอยู่ ตลอดเส้นทางระหว่างรัฐราชสถานกับเมืองมูรา เพื่อใช้ในการตกแต่งอาคารบ้านเรือน อันเป็นผลงานที่มีชื่อเสียงอย่างมากของพวกเขาในเวลานี้ แต่สำหรับงานแกะสลักพระพุทธรูปที่เคยโด่งดังและเคยสร้างชื่อให้สกุลช่างมูรามานานถึง 600 ปี ได้ถูกลืมเลือน ไปเสียแล้ว

นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 7 เป็นต้นมา เมื่อศาสนาพุทธฝ่ายมหายานถือกำเนิดอย่างเต็มตัวแล้ว เคยมีคนกล่าวไว้ว่า การที่ศาสนาพุทธแยกออกเป็นนิกายมหายานและเถรวาทนั้น ทำให้ศาสนาพุทธมีปีกสองปีกที่พองให้ลอยเด่นอยู่ได้มาจนทุกวันนี้

พุทธมหายานเจริญรุ่งเรืองขนาดไหนในครั้งนั้น พุทธมหายานเจริญรุ่งเรืองจากอินเดียตอนเหนือและแผ่ขยายเข้าสู่อาณาจักรพุทธทางตอนใต้อย่างต่อเนื่องตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 7

ความวิจิตรงดงามของงานแกะสลักหินภูเขาที่ถ้ำเอลโลราทำให้ฉันรู้ว่า จนถึงพุทธศตวรรษที่ 12 ความเชื่อในคติพุทธฝ่ายมหายานก็ยังคงเข้มข้นอย่างยิ่ง

หมู่ถ้ำเอลโลราแห่งนี้อยู่ใกล้กับเมืองออรังบาด ในรัฐมหาราษฏระสร้างเป็นถ้ำพุทธมหายานไว้ 12 ถ้ำ บางถ้ำสร้างเป็นวิหารที่อยู่ของพระภิกษุ บางถ้ำเป็นทั้งที่อยู่อาศัยและห้องบูชาพระพุทธรูป และที่ขาดไม่ได้ก็คือ รูปแกะสลักพระโพธิสัตว์ โดยเฉพาะพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ เทพแห่งความปรานี ที่มาในรูปพระปัทมปาณี พระหัตถ์ทรงดอกบัว และที่ยืนเคียงคู่กันเสมอก็คือ พระโพธิสัตว์วัชรปาณี พระหัตถ์ทรงสายฟ้า เป็นเทพแห่งฝน

ตามความเชื่อของศาสนาพุทธฝ่ายมหายาน พระโพธิสัตว์เป็นผู้ที่บำเพ็ญบารมีธรรมสูงสุดจนบรรลุโพธิญาณ เพียงแต่ระงับจิตใจไว้ไม่ให้ก้าวเข้าสู่นิพพาน เพื่อยุ่ช่วยเหลือสัตว์โลกให้พ้นทุกข์เสียก่อน

ถ้ำชื่อ “วิศวกรรม” เป็นถ้ำพุทธแห่งเดียวในเอลโลรา ที่ใหญ่โต หูหรา สร้างขึ้นเพื่อเป็นห้องสวดมนต์ และบูชาพระพุทธรูป

ท่ามกลางความมืดภายในถ้ำ ช่างฝีมือได้อาศัยเพียงแสงอาทิตย์ที่ส่องผ่านช่องเหนือประตูทางเข้าเพียงวันละไม่กี่ชั่วโมง เพื่อช่วยให้สามารถทำงานประติมากรรมนี้สำเร็จลงได้อย่างยิ่งใหญ่และงดงาม

คติของพุทธมหายานเชื่อว่า มีพระพุทธรูปจำนวนมากหลายพระองค์ ทั้งก่อนหน้าพระศากยมุนี และพระพุทธรูปเจ้าในอนาคต จนเปรียบได้ว่ามีจำนวนมากมาดั่งเม็ดทรายในกองมหานที และพระพุทธรูปทั้งหลายเหล่านั้นก็ไม่ได้ดับสูญไปไหน

พุทธมหายานอธิบายการนิพพานของพระพุทธรูปเจ้าว่า เป็นเพียงการเสด็จจากโลกมนุษย์ไปประทับอยู่แดนสวรรค์ พระพุทธรูปทั้งหลายยังคงอยู่คอยช่วยเหลือมนุษย์ให้ข้ามพ้นห้วงทุกข์ด้วยยานอันยิ่งใหญ่ คือมหายาน

แนวคิดเช่นนี้ย่อมเป็นที่ถูกใจคนหมู่มากในขณะนั้น มากกว่าที่จะยอมรับว่าพระพุทธรูปดับสูญไปแล้ว

พุทธมหายานกำเนิดขึ้นในเวลาที่ศาสนาพุทธในอินเดียเริ่มอับแสงลงทุกขณะ ทั้งเกิดจากแรงเสียดทานภายนอกและความอ่อนแอภายในพุทธบริษัทเอง

ทำอย่างไรจึงจะสามารถดึงดูดศรัทธาจากมหาชนเอาไว้ให้ได้ เพราะศาสนาพุทธเองก็หนีไม่พ้นกฎแห่งวิวัฒนาการ ที่จะต้องปรับเปลี่ยนตัวเองไปตามสิ่งแวดล้อมเพื่อความอยู่รอด

ขณะที่พุทธเถรวาทถือพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธรูปเจ้าเป็นสิ่งสำคัญที่สุด แต่มหายานถือบุคลิกภาพในองค์พระพุทธรูปเจ้าเป็นสำคัญ

ตามความคิดของมหายานนั้น พระธรรมวินัยเป็นเรื่องที่พระพุทธรูปเจ้าได้อนุญาตไว้ว่า อาจจะแก้ไขให้เหมาะสมกับความเป็นไปของโลกได้ แต่องค์พระพุทธรูปเจ้าทั้งหลายนั้นต้องเคารพสูงสุดอยู่เสมอ ความภักดีต่อพระพุทธรูปเจ้าและพระโพธิสัตว์จำนวนมากจึงเป็นเรื่องที่สอดคล้องกับรากฐานความเชื่อดั้งเดิมในชมพูทวีป ที่บูชาเทพเจ้าหลายองค์อยู่แล้วเป็นอย่างยิ่ง

ในทางหนึ่ง พุทธมหายานจึงเข้าไปอยู่ในใจคนยุคนั้นอย่างง่ายดาย และกลับมาเฟื่องฟูอีกครั้ง

แต่ในอีกทางหนึ่งก็มองว่า หลักการของศาสนาพุทธมหายานในเรื่องนี้ ทำให้พุทธดูใกล้เคียงกับศาสนาพราหมณ์เข้าไปทุกที

ขณะเดียวกัน ความเปลี่ยนแปลงนี้ก็ได้เกิดขึ้นกับศาสนาดั้งเดิมของอินเดียด้วย ทั้งฮินดูและเชนก็ได้มาสร้างงานศิลปะอันงดงามตระการตาไว้ในหมู่ถ้ำเหล่านี้ด้วย ในจำนวนวัดถ้ำฮินดู 17 ถ้ำที่เอลโลรา ถ้ำไกรลาสเป็นวัดพระศิวะที่ใหญ่โตอลังการ ถือเป็นสุดยอดของศิลปกรรมสลักหินขนาดใหญ่ของอินเดียทีเดียว

ประตูสู่ถ้ำไกรลาสสูงถึง 50 เมตร มีพระแม่มังคลาและขมุนา เทวีแห่งแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ขึ้นประทับอยู่ เพื่อชำระมลทินแก่ผู้ที่จะก้าวข้ามประตูเข้าไปในวัด

ถ้ำไกรลาสเริ่มสร้างตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 13 และใช้เวลาสร้างยาวนานหลายสิบปี เพราะเป็นการขุดเจาะภูเขาหินขนาดมหึมาจากยอดลงมาถึงพื้น ด้วยการใช้มือและสลักเสลาหินไปเรื่อย ๆ จนเป็นรูปเป็นร่างราวกับชะลอวิมานของพระศิวะจากเขาไกรลาสมาไว้บนดิน

การปรากฏตัวของหมู่วัดถ้ำฮินดูที่เอลโลรา ทำให้นักประวัติศาสตร์ได้หลักฐานเพิ่มเติมว่าศาสนาพราหมณ์ในยุคนั้นได้เริ่มมีการสร้างวัดถ้ำ และเริ่มสร้างเทวรูปเช่นเดียวกับศาสนาพุทธที่ไม่เคยมีพระพุทธรูปมาก่อน

หลังจากอินดุมาสสร้างวัดถ้ำที่เอลโลราได้ร้อยกว่าปี พระในศาสนาเซนก็ได้เข้ามาบ้าง และสร้างวัดขึ้น
ที่นี่เช่นกัน

ถ้ำเซนแห่งนี้ถูกสร้างเป็นวิหารสองชั้น มีทางเดินเชื่อมต่อถึงกัน ภายในห้องโถงแกะสลักเป็นเรื่องราว
ของพระศาสดาเซนในอดีต ความเฟื่องฟูของศาสนาเซนเห็นได้จากการเข้ามาอุปถัมภ์ศาสนาของ
พระมหากษัตริย์และราชินีในราวพุทธศตวรรษที่ 14

ตลอดช่วงอายุ 300 ปีของหมู่ถ้ำที่เอลโลรา ได้ทำให้ฉันเห็นภาพต่อเนื่องของศาสนาทั้งสามที่ทยอยกันเข้า
มาสร้างศาสนสถานของตนไม่ขาดสาย ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 เริ่มจากพุทธ ฮินดู และเซน ห่างกันช่วงละ 100 ปี

ในยุคเดียวกับที่ถ้ำพุทธเอลโลราเกิดขึ้นนั้น ศาสนาพุทธในแคว้นมคธก็กลับมาเจริญรุ่งเรืองสูงสุดอีกครั้ง
และเป็นยุคทองของมหาวิทยาลัยสงฆ์ที่ถือกันว่าเก่าแก่ที่สุดในโลก นั่นคือมหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งนาลันทา

นาลันทาในสมัยพุทธกาลเป็นเมืองชนบทเล็ก ๆ ที่เงียบสงบ และอยู่ไม่ไกลจากกรุงราชคฤห์มากนัก จึงมี
พระภิกษุสงฆ์เดินทางมาปลีกวิเวก นั่งสมาธิที่นี่เสมอ รวมทั้งพระพุทธเจ้าก็เคยเสด็จมาประทับและแสดง
ธรรมเทศนาอยู่บ่อยครั้ง

ฉันเดินทางต่อไปยังนาลันทา ซึ่งปัจจุบันอยู่ห่างจากเมืองราชคฤห์เพียง 11 กิโลเมตร ระหว่างทางได้
พบหมู่บ้านเล็ก ๆ แห่งหนึ่งที่มีบันทึกรไว้ในพุทธประวัติว่าเป็นหมู่บ้านที่พระพุทธเจ้าเคยเสด็จผ่านมา

คนทั้งหมู่บ้านนี้ทำขนมชนิดหนึ่งเป็นอาชีพหลัก ทำกันเป็นอุตสาหกรรมส่งไปขายทั่วอินเดียจนร่ำรวย
คือขนมคากา เป็นแป้งทอดกรอบที่ทำกันมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล

เล่าสืบต่อกันมาว่า เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จผ่านหมู่บ้านนี้เพื่อไปเมืองนาลันทา ชาวบ้านได้นำขนม
ชนิดหนึ่งมาถวาย พระพุทธเจ้าทรงฉันแล้วก็ทรงพระดำเนินต่อไป พร้อมกับมีพระดำรัสว่า “คากา” ซึ่งแปลว่า
“กินแล้วก็จะไป” ต่อมาชาวบ้านจึงพากันเรียกขนมชนิดนั้นว่าคากา

นาลันทาไม่ได้มีความสำคัญในฐานะเป็นสถานที่ตั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์ที่เก่าแก่ที่สุดในโลกเท่านั้น แต่ที่นี้
ยังถูกระบุว่าเป็นบ้านของพระสารีบุตรพระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า

พระไตรปิฎกบันทึกไว้ว่า พระสารีบุตรเป็นบุตรของนางสารีพราหมณ์ตระกูลเศรษฐีในนาลันทา
เคยกราบทูลพระพุทธเจ้าให้เสด็จมาประทับที่สวนมะม่วงที่นาลันทา

พระสารีบุตรเป็นชาวนาลันทาจริงหรือไม่ หากเป็นจริงเช่นนั้น หมู่บ้านพระสารีบุตรที่ระบุไว้ใน
พระไตรปิฎกอยู่ที่ไหน

ยาคุนันทัน ซิงห์ (Yadunandan Singh) ได้นำทางฉันมายังหมู่บ้านสารีจักร ที่เชื่อกันว่าเป็นหมู่บ้าน
ของพระสารีบุตร ฉันถามคนในหมู่บ้านว่า พื้นที่ตรงไหนที่เป็นบ้านพระสารีบุตร พวกเขาชี้ไปที่กลางทุ่ง

เด็ก ๆ ในหมู่บ้านพาฉันเดินลัดเลาะคั่นนาไปยังกอไผ่กลางทุ่ง ที่นั้นมีเนินดินที่ชาวบ้านเล่ากันว่าเป็น
บ้านของพระสารีบุตร เพราะพวกเขาขุดเจอของโบราณที่นั่น และสร้างอาคารครอบเอาไว้ ประตูเข้าอาคาร
ล็อกกุญแจไว้แน่นหนา ลูกคนที่มาเปิดประตูให้ชื่อพราหมณ์ ดีโอ บุตรา เป็นอดีตครู โรงเรียนประถมในหมู่บ้าน
ดูท่าทางลุงพราหมณ์จะหวงของที่เก็บรักษาไว้ในอาคารมาก

ยาคุนันทัน ซิงห์ เล่าว่า เมื่อสามปีก่อนมีคนญี่ปุ่นมา จะขอเข้าไปดูข้างในอาคารหลังนี้ เพราะอยากรู้ว่า
แก่เก็บอะไรไว้บ้าง แต่เขาก็ไม่ยอมให้เข้าไปข้างใน

ลุงพราหมณ์เล่าว่า ได้พบพระพุทธรูปเก่าแก่ขณะที่ขุดดินทำแปลงปลูกผัก แกะขึ้นให้ดูพระพุทธรูปที่มีรอยชำรุด บอกว่าขุดพบเมื่อสี่ปีก่อน ส่วนอีกองค์พบเมื่อสองปีที่แล้ว เป็นพระพุทธรูปสมัยคันธาระ และยังมีอีกหลายองค์ที่ขุดพบอยู่เสมอ ๆ ชาวบ้านแถวนี้นำไปเก็บไว้บูชาเหมือนเทวรูปอินดูลองค์หนึ่ง

ฉันพยายามซักถามลุงพราหมณ์ว่า แน่ใจได้อย่างไรว่าที่นี่เป็นบ้านพระสารีบุตร

ลุงบอกว่า แก่เคยขุดเจอแนวกำแพงโบราณบนเนินดินนี้แหละ แต่แถมดินปิดเอาไว้เพราะไม่อยากให้กองโบราณคดีรู้ แล้วเข้ามาขุดค้นและขุดที่ดินของแกไป

ฉันซักไม่ว่าจะเชื่อดีไหม ขณะที่กำลังลังเลว่าจะอยู่หรือจะกลับ ลุงพราหมณ์ก็คว้าจอบมาขุดดิน

แนวกำแพงอิฐเริ่มโผล่มาให้เห็น ยิ่งขุดไปเรื่อย ๆ ก็จะเห็นเป็นแนวค่อ ๆ กัน

คุณชิงห์บอกว่า เป็นแนวกำแพงอิฐโบราณจริง ถ้าเราจะอ้างอิงถึงข้อความในพระไตรปิฎกที่กล่าวว่า ในนาลันทาสถาปัตยกรรมกาลมีหมู่บ้านอยู่ 5 หมู่บ้าน หนึ่งในนั้นเป็นหมู่บ้านพระสารีบุตร ก็น่าจะเชื่อได้ว่าหมู่บ้านสารีจักรแห่งนี้ซึ่งเป็นหมู่บ้านโบราณในนาลันทา อาจเป็นหมู่บ้านเดียวกับบ้านพระสารีบุตรก็ได้

ลุงพราหมณ์ยังไม่ลดละความพยายามที่จะให้ข้อมูลฉันเพิ่ม แก่นำฉันไปที่บ้าน แนะนำให้รู้จักภรรยาและลูก ๆ บอกว่าที่บ้านและรอบ ๆ บริเวณบ้านเป็นพื้นที่เดิมของบ้าน พระสารีบุตร เพราะตระกูลของลุงพราหมณ์เล่าสืบต่อกันต่อ ๆ มาถึง 125 ปีแล้วว่า ที่นี่เป็นบ้านเกิดของพระสารีบุตร และในอดีตชาวบ้านก็นับถือศาสนาพุทธ แม้ว่าทุกวันนี้พวกเขาจะนับถือฮินดู และบูชาพระพุทธรูปในฐานะเทพเจ้าปางหนึ่งของพระวิษณุก็ตาม

คุณชิงห์พาฉันเดินทางต่อไปยังหมู่บ้านแห่งหนึ่งที่เชื่อกันว่าเป็นบ้านเกิดของพระโมคคัลลานผู้เป็นอัครสาวกเบื้องซ้ายของพระพุทธเจ้า

ฉันพบแต่เนินดินว่างเปล่า ไม่มีหลักฐานหรือสิ่งปลูกสร้างใด ๆ นอกจากปากคำของชาวบ้านที่เล่าต่อ ๆ กันมาเป็นร้อยปีว่าที่นี่เป็นบ้านเกิดพระโมคคัลลาน

พวกเขาบอกว่า ได้ขุดพบพระพุทธรูปโบราณนับร้อย ๆ องค์ แต่พอมีคนเดินทางมาดูก็หยิบเอาไปกันหมด มีเหลืออยู่บางส่วนที่พวกเขาเก็บไว้บูชา

หมู่บ้านพระโมคคัลลานและหมู่บ้านพระสารีบุตรจึงยังคงเป็นปริศนาให้ขบคิดกันไป จนกว่าจะมีการพิสูจน์ด้วยการขุดค้นทางโบราณคดีอย่างจริงจังเช่นเดียวกับมหาวิทยาลัยนาลันทา

เดิมทีนาลันทามีวัดอยู่ไม่กี่แห่งที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช และมีการก่อสร้างเพิ่มเติมมากขึ้นจนกลายเป็นมหาวิหารในสมัยคุปตะราวพุทธศตวรรษที่ 10

นาลันทามหาวิหารจึงกลายเป็นศูนย์กลางการศึกษาศาสนาพุทธตั้งแต่นั้นมา

วัด วิหาร และอารามสงฆ์ ได้เพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งพุทธศตวรรษที่ 12 ในสมัยพระเจ้าหรรษวรมหะ นาลันทามหาวิหารก็รุ่งเรืองสูงสุด เต็มไปด้วยวัดอารามและพระสงฆ์ที่เดินทางมาศึกษาหาความรู้จากประเทศต่าง ๆ หลายหมื่นรูป ถึงกับกล่าวกันว่า นาลันทามหาวิหารเป็นมหาวิทยาลัยของมหาวิทยาลัยทั้งหลายในโลก เป็นสถานศึกษาที่ยิ่งใหญ่ และดีที่สุดในมวลมนุษยเคยไฝ่ฝันถึง

มหาวิทยาลัยนาลันทาถูกค้นพบเมื่อพุทธศักราช 2404 โดยเซอร์อะเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮม นักโบราณคดีชาวอังกฤษ ซึ่งขณะนั้นไม่มีใครเคยรู้มาก่อนเลยว่ามรดกมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของโลกฝังตัวอยู่ในนาลันทามานานถึง 700 ปี

เมื่อครั้งที่พระถังซำจั๋งเดินทางมาอินเดีย ท่านก็ได้มาศึกษาพุทธศาสนาอยู่ที่นาถันทนานถึง 5 ปี ท่านได้เล่าถึงมหาวิทยาลัยนาถันทาที่เห็นในตอนนั้นว่า

“...บริเวณทั้งหมดมีกำแพงล้อมรอบเป็นอารามแห่งเดียวกัน มีหนึ่งประตูภายใน แบ่งเป็นหอสำนักแปลแห่ง โบสถ์วิหารวิจิตรงดงาม มียอดสูงเทียมเมฆ... ที่พำนักของ พระสงฆ์ล้วนเป็นหอสูงสี่ชั้น... พระภิกษุในอาราม รวมทั้งที่มาจากที่อื่นมีจำนวนนับหมื่น ล้วนศึกษาในลัทธิมหายาน แต่ก็ยังศึกษาลัทธินิกายอื่น ๆ อีก 18 นิกายควบคู่กันไป...”

200 ปี ต่อมา นาถันทาก็ยังคงเติบโตอย่างต่อเนื่อง จนเข้าสู่พุทธศตวรรษที่ 14 กษัตริย์ราชวงศ์ปาละทรง อุปถัมภ์ศาสนาพุทธอย่างมากมาย ขณะนั้นเป็นช่วงที่ศาสนาพุทธเข้าสู่ยุคของนิกายตันตระชานแล้ว ซากอาคารที่ขุดพบนี้มีลักษณะเป็นที่พำนักสงฆ์ มีห้องพักสำหรับพระนักศึกษาซึ่งอยู่กันห้องละ 2 รูป คุณจึงบอกว่า

“บางแห่งก็เป็นห้องพักเดี่ยว ซึ่งอาจจะเป็นของพระอาจารย์ ห้องเหล่านี้สร้างไว้ โดยรอบห้องโถงใหญ่ ซึ่งเข้าใจว่าน่าจะเป็นห้องเรียน และห้องแสดงปฐนา-วิสัยนา ด้านหน้า ภายในห้องโถงยกระดับพื้นเป็นเวทีให้พระอาจารย์บรรยายธรรม”

การเรียนการสอนที่นาถันทาไม่เหมือนมหาวิทยาลัยอื่นใดในยุคนั้น เป็นการสอนทั้งภาคทฤษฎีและ ปฏิบัติ มีความเข้มงวดมาก สอนกันตั้งแต่เช้าจนตะวันตกดิน ใครสงสัยอะไรก็เปิดโอกาสให้ซักฟอกด้วยการ ปฐนา-วิสัยนา จนกระทั่งแจ้งทุกวิชา

นักศึกษาต่างชาติที่ไปศึกษาอยู่ที่นาถันทาในครั้งนั้นได้กลายเป็นทูตทางวัฒนธรรมของอินเดียอย่าง ไม่รู้ตัว เมื่อพวกเขาได้แปลคัมภีร์ต่าง ๆ ที่ศึกษาเป็นภาษาของตัวเอง และนำกลับไปเผยแพร่ที่ประเทศของตน คัมภีร์ที่อยู่ต่างประเทศเหล่านี้เอง กลับกลายเป็นต้นฉบับคัมภีร์พุทธศาสนาในเวลาต่อมา

เมื่อสิ้นสุดสมัยปาละ นาถันทาก็แทบจะ ไม่ได้รับการอุปถัมภ์จากผู้ปกครองบ้านเมืองอีก จนกระทั่ง เข้าสู่พุทธศตวรรษที่ 18 มหาวิทยาลัยนาถันทาเสื่อมโทรมลงอย่างมาก ทั้งจากความหย่อนยานในพระธรรมวินัย ของสงฆ์และภัยสงคราม โดยเฉพาะจากกองทัพชาวเติร์กที่บุกเข้ามาถึงแคว้นมคธ และมหาวิทยาลัยนาถันทา ถูกเผาทำลายจนสิ้น คัมภีร์พุทธจำนวนมหาศาลที่ขนย้ายออกมาไม่ทัน มอดไหม้ไปพร้อมกับการสิ้นสุดลง ของมหาวิทยาลัยสงฆ์นาถันทา

สิ่งที่ทำให้นักโบราณคดีรู้ว่าโบราณสถานขนาดมหึมาแห่งนี้เป็นมหาวิทยาลัยนาถันทาก็คือ ตราประทับรูปธรรมจักรที่ขุดพบ มีรูปกวางหมอบอยู่สองข้าง มีตัวอักษรเขียนว่า ศรี นาถันทา มหาวิทยาลัย ที่สำคัญพวกเขายังได้พบจารึกที่กล่าวถึงปัจจุสมุปบาท อันเป็นแก่นของพุทธศาสนาที่ว่าด้วยกฎเกณฑ์แห่ง เหตุและผลที่เกี่ยวเนื่องกันเป็นลูกโซ่

จนถึงวันนี้กองโบราณคดีอินเดียเพิ่งขุดสำรวจนาถันทามหาวิหารไปได้เพียงร้อยละ 10 เท่านั้น

จากอาณาบริเวณทั้งหมดกว่า 16 ตารางกิโลเมตร ส่วนที่อยู่นอกกำแพงเขตโบราณสถานในปัจจุบันจึงยังรอการขุดสำรวจกันอยู่และก็เป็นที่ดินของชาวบ้านในละแวกนั้น

ชาวบ้านได้พาฉันมาดูพระพุทธรูปที่พวกเขาขุดพบในที่ดินของเขา เป็นพระพุทธรูปองค์เดียวที่มีสภาพสมบูรณ์และงดงามที่สุดเท่าที่พบในนาแล้นทา สร้างโดยฝีมือช่างในสมัยปาละ โดยแกะสลักจากหินสีดำทั้งองค์ จึงพากันเรียกว่าหลวงพ่อดำ ซึ่งชาวบ้านบอกว่าจะดูแลรักษาท่านเอาไว้เอง โดยไม่ยอมมอบให้กองโบราณคดี แต่ที่ต้องการสำหรับตอนนี้ก็คือ หาเงินสร้างศาลากันแดดกันฝน เพื่อประดิษฐานหลวงพ่อดำไว้ในศาลา

ราเชษฐ์ กุมาร (Rajesh Kumar) อายุ 24 ปี เด็กหนุ่มคนนี้อาจจะโหดดีกว่าเด็กคนอื่น ๆ ในหมู่บ้าน เพราะครอบครัวของเขาค่อนข้างจะมีฐานะ แต่นั่นเป็นเพียงเหตุผลข้อแรกเท่านั้น

ราเชษฐ์บอกว่า เขาโหดที่ครอบครัวเขาเปลี่ยนมานับถือศาสนาพุทธตั้งแต่เขายังเด็ก ๆ จากคำแนะนำของน้ำชายซึ่งเคยเรียนหนังสือที่วัดไทยมาก่อน ทำให้เขาารู้สึกว่าชีวิตมีความหมายมากขึ้น จากเดิมที่เขาไม่รู้ด้วยซ้ำว่าศาสนาคืออะไร อินดูคืออะไร ศาสนาพุทธคืออะไร

“น้ำชายผมสอนให้รู้ว่าศาสนาคืออะไร บอกว่าเราเลือกของเราเองได้ ไม่ควรนับถือเพราะถูกบังคับหรือตามคนอื่นเขา เพียงแค่เราพิจารณาเหตุผลหลักเสียก่อน แล้วค่อยยอมรับนับถือ ศาสนาพุทธสอนให้รู้จักความหมายของชีวิต ศาสนาพุทธไม่ได้บอกว่า ‘คุณต้องเชื่อ คุณต้องยอมรับ’ บอกเพียงแต่ว่าคุณต้องเรียนรู้ด้วยตัวคุณเอง แล้วก็จะเห็นหนทางที่ศาสนาสอนไว้” เขาเล่า

ทุก ๆ เช้าราเชษฐ์จะเดินทางกว่า 3 กิโลเมตรเพื่อไปเรียนหนังสือ แต่สิ่งที่ราเชษฐ์เรียนอาจแตกต่างจากเด็กหนุ่มคนอื่น ๆ ในละแวกนั้น เพราะเขาเลือกเรียนด้านพุทธศาสนา โดยเรียนที่มหาวิทยาลัยนาลันทา เป็นมหาวิทยาลัยที่ตั้งขึ้นใหม่เพื่อเป็นศูนย์กลางของการศึกษาพุทธศาสนาและภาษาบาลีระดับสูง เช่นเดียวกับมหาวิทยาลัยนาลันทาในยุคโบราณ

ราเชษฐ์และเพื่อน ๆ กำลังทำปริญาโทด้านภาษาบาลี ซึ่งเป็นภาษาโบราณที่ใช้กันในแคว้นมคธสมัยพุทธกาล เขาบอกว่า การเรียนรู้ภาษาบาลีให้แตกฉานจะทำให้เขาเข้าใจพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

“ผมไม่เคยตั้งความหวังอะไรไว้มาก เพราะชีวิตที่นี้จะไปหวังอะไรมาไม่ได้ ผิดหวังแล้วจะเป็นทุกข์ไปเปล่า ๆ ผมคิดว่า ไม่ว่าอะไรจะเข้ามาในชีวิตผมก็ตาม ผมจะรับมันเอาไว้ แม้ผมเลือกไม่ได้ แต่สิ่งที่ผมทำได้คือการเตรียมชีวิตให้พร้อม ทั้งฝ่ายรับและฝ่ายรุก...” เขาบอกถึงความตั้งใจของตัวเอง

มหาวิทยาลัยนวลันทาเป็นสาขาหนึ่งของมหาวิทยาลัยมครที่เมืองพุทธคยา ตั้งขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2494 วิชาที่เปิดสอนมีทั้งปรัชญาศาสนา ภาษาที่ใช้ในพุทธศาสนา โดยเฉพาะภาษาบาลี สันสกฤต และทิเบต รวมถึงภาษาปัจจุบันอย่างอังกฤษและฮินดี รวมทั้งการศึกษาประวัติศาสตร์เอเชีย

ดร.รวินทร์ ภาณธ์ (Dr. Ravindra Panth) เล่าให้ฟังถึงมหาวิทยาลัยแห่งนี้ว่า

“มหาวิทยาลัยนวลันทาตามหาวิหารก่อตั้งขึ้นในแนวทางเดียวกันกับมหาวิทยาลัยโบราณตามหาวิหารเดิม เราต้องการสืบสานมรดกของอินเดียไว้ นาลันทาเคยเป็นสัญลักษณ์ของความรู้ เราก็อยากให้กลับมาเป็นอย่างนั้นอีกครั้ง ศูนย์กลางความรู้ที่ช่วยส่องทางให้มนุษย์มานานหลายศตวรรษควรกลับมาแสดงบทบาทสำคัญอีกครั้ง”

ฉันได้มีโอกาสเข้าไปในห้องเก็บพระไตรปิฎกของมหาวิทยาลัยที่ปิดประตูล็อกไว้ถึงสามชั้น แสดงว่าต้องมีความสำคัญอย่างมากทีเดียว เพราะหลังจากที่มหาวิทยาลัยสงฆ์นาลันทาถูกเผาอดวายไปเมื่อ 700 ปีที่แล้ว คัมภีร์พุทธศาสนาที่สูญหายไปคนละทิศละทาง มหาวิทยาลัยนวลันทาได้พยายามรวบรวมคัมภีร์พระไตรปิฎกขึ้นมาใหม่ แม้ว่าจะหาต้นฉบับดั้งเดิมไม่พบแต่พระไตรปิฎกที่ฉันได้เห็นอยู่นี้ก็เก่าแก่เสียจน มีอายุประมาณค่าได้

อาจารย์ที่นวลันทาเล่าว่า สมัยที่นาลันทารุ่งเรืองนั้น มีพระจากนานาประเทศมาศึกษาเล่าเรียน ได้แปลคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นภาษาของตนเองเอาไว้ และคัดลอกต่อ ๆ กัน ไปอีกหลายชุด อย่างชุดนี้เป็นพระไตรปิฎกโบราณภาษาบาลีจารึกด้วยอักษรทิเบตที่ชาวบ้านบริจาคมาให้ ยังมีคัมภีร์พุทธโบราณจากพม่า และจากประเทศจีนอีกราว 800 เล่ม

แม้จะไม่มีพระไตรปิฎกดั้งเดิมที่เป็นอักษรอินเดียโบราณ แต่มหาวิทยาลัยนวลันทาก็เห็นความสำคัญของการเผยแผ่พุทธศาสนาให้แก่ชาวอินเดีย จึงได้นำพระไตรปิฎกภาษาบาลีทั้งหมดมาพิมพ์เป็นอักษรเทวนาครี ซึ่งเป็นอักษรที่คนอินเดียใช้กันอยู่ในปัจจุบัน

ทุกวันนี้มีฆราวาสและพระในพุทธศาสนาจากชาติต่าง ๆ ในเอเชียกว่า 250 คนมาศึกษาที่นวลันทา ทั้งในระดับปริญญาตรี โท และเอก

ภาษาบาลีและปรัชญาศาสนานั้นไม่ใช่เรื่องที่จะเรียนกันง่าย ๆ เลย พระนักศึกษาส่วนใหญ่จึงมักใช้เวลาว่างคร่ำเคร่งกับการอ่านตำรา และช่วยกันทบทวนบทเรียนอยู่เสมอ

เราเชษฐยังมีน้องอีก 2 คน คืออุเมศและรันชัญ ทั้งคู่เป็นเณรและกำลังเรียนปริญญาโทอยู่ที่มหาวิทยาลัยนวลันทาเช่นกัน วันไหนมีเวลาว่าง พวกเขาก็มักจะกลับมาสอนธรรมะให้กับชาวบ้านในหมู่บ้านเป็นประจำ

พวกเขาบอกว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่รู้ด้วยซ้ำว่าอะไรคือศาสนาพุทธ อะไรคือศาสนาฮินดู รู้แต่ว่าบูชาเทพเจ้าองค์ไหนก็ได้ที่จะทำให้ชีวิตของเขาดีขึ้น แต่ชาวบ้านก็พร้อมที่จะเชื่อในสิ่งที่สามพี่น้องนำมาสอน

เราเชษฐ กุมาร เล่าว่า “ผมบอกไปว่า ถ้าคนในอินเดียทั่วประเทศ ยึดหลักศีลห้าก็จะไม่มีความรุนแรงเกิดขึ้น ไม่มีการฆ่า ไม่มีทุจริตคอร์รัปชัน ไม่ดื่มเหล้า ไม่มีการล่อลวง

ผู้หญิง คิดหัวเป็นหลักที่ผมชอบมาก และทำให้ผมเข้าใจในสิ่งที่ศาสนาบอก ศาสนาควรจะสอนอะไรพวกเรา อะไรควรจะเป็นศาสนาสำหรับอิสลาม”

ส่วนเนรันชัญญ (Ranjan Kumar) ซึ่งเคยไปเรียนที่เมืองไทยจนจบมัธยมศึกษา มีโอกาสกลับมาเยี่ยมแม่ที่หมู่บ้าน จึงได้แสดงธรรมให้แม่ได้ฟัง... ซึ่งเขาสรุปให้เราฟังอีกครั้งถึงเนื้อหาที่แสดงว่า

“ที่ว่าบาปบุญไม่มีจริง จริง ๆ แล้วอยู่ที่การกระทำ สมมติว่าถ้าไปฆ่าเขาก็ไม่สบายใจ ก็ทุกข์แล้วครับ เหมือนมีนรกอยู่ในใจ สังเกตง่าย ๆ เวลาทำอะไรผิดพลาด พอมีความทุกข์มาถึงตัวก็อยู่ในนรกแล้วครับ...”

“อาตมาอยากจะสั่งสอน... ซึ่งมีคนบางกลุ่มไม่ชอบเรียน เมื่อคนไม่มีการศึกษา เขาก็วางตัวไม่ถูก ควรจะอย่างไรหรือใช้ชีวิตประจำวันยังไง ก็อยากจะสอนพวกเขาว่า ชีวิตแต่ละวัน ๆ สำคัญอย่างไร แต่ละวัน ๆ ควรจะทำยังไง และอนาคตจะต้องวางไว้ อนาคตจะต้องทำอะไรบ้าง”

ครอบครัวของพวกเขายังได้บริจาคที่ดินเพื่อสร้างโรงเรียนสอนเด็กยากจนในละแวกหมู่บ้านที่มีอยู่กว่า 100 คน

ราชันจูซึ่งเป็นพี่ชายคนโตของครอบครัวบอกว่า ถ้าจะช่วยชาวบ้านที่ยากจน ก็ควรจะช่วยโดยการให้การศึกษาเด็กจะดีที่สุด

“ที่หน้าโบราณสถานทีนาลันทามหาวิหาร คุณจะเห็นว่ามียักษ์ ๆ เยอะมากมาคอยขอรทาน ตามคือขอเงินจากนักท่องเที่ยว พวกผมเองก็เห็นอยู่ ทำไมเด็ก ๆ พวกนี้ต้องขอรทาน ทำไมไม่ไปเรียนหนังสือกัน คงมีหลาย ๆ สาเหตุ ซึ่งก็ทำให้พวกผมคิดหาหนทางที่จะสร้างโรงเรียนให้คนยากจนเหล่านี้...ตอนที่เดินเข้าหมู่บ้านมา คงจะเห็นพวกเด็ก ๆ กันแล้วนะครับ แม้ว่าพวกเขาจะไม่มีอาหารกินเพียงพอ แต่เด็ก ๆ ส่วนใหญ่ก็ควรได้เรียนหนังสือกัน ตอนนั้นผมคิดว่าถ้าเราสร้างโรงเรียนขึ้นได้ เราก็จะไปเคาะประตูบ้านทุก ๆ หลัง บอกพวกเขาว่าขอให้ส่งลูกไปโรงเรียนเถอะ คุณแค่ออกค่าอาหาร เราจะจัดการเรื่องชุดนักเรียนสมุดหนังสือให้ของใช้ทุกอย่างจัดไว้ให้ที่โรงเรียน หน้าทีของพ่อแม่ก็คือส่งลูกไปโรงเรียนเท่านั้นเอง เด็ก ๆ จะได้พัฒนาจิตใจ หลังจากทีพวกเขาได้รับการกล่อมเกลาจิตใจ เด็ก ๆ เหล่านี้จะได้ทำกรรมดีต่อไป เหมือนทีเราเคยทำให้พวกเขา เพราะพระพุทธเจ้าเคยตรัสว่า หิตายะ สุขายะ หมายความว่า ถ้าทุก ๆ คนมีความสุข ตัวเราก็จะมีความสุข แต่ถ้าทุกคนไม่มีความสุข ตัวเราก็จะมีความสุขได้อย่างไร ตัวเราย่อมเป็นทุกข์ไปด้วย จากคำสอนของพระพุทธเจ้านี้เอง ทำให้ผมยอมรับทำให้ผมนับถือศาสนาพุทธ”

ฉันรู้สึกประทับใจมากทีเดียว เมื่อได้ยินเด็ก ๆ ชาวอินเดียเหล่านี้สวดมนต์กันได้อย่างคล่องแคล่ว ฉะฉาน พวกเขาถูกสอนให้ระลึกถึงธรรมะที่พระพุทธเจ้าสอนให้เป็นคนดี และการเรียนหนังสือจะช่วยให้รู้จักดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง

โรงเรียนพุทธนาลันทาแห่งนี้ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2542 โดยได้รับเงินบริจาคจากคนไทยที่เดินทางมานาลันทา เพื่อสร้างอาคารเรียนและซื้ออุปกรณ์การเรียน โดยมีวัดไทยพุทธคยาเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญ ราชเชษฐองค์มักจะเข้ามาดูแล และช่วยสอนภาษาอังกฤษให้เด็ก ๆ เมื่อเขามีเวลาว่างอยู่เสมอ...

ราชเชษฐทำให้ฉันได้เห็นอะไรบางอย่างชัดเจนขึ้น การล่มสลายของมหาวิทยาลัยนาลันทาได้ทำให้เราเห็นว่า ความยิ่งใหญ่ของโลกวัดดูอย่างสิ่งก่อสร้างที่ใหญ่โตมโหฬารนั้น ไม่จริงยั่งยืนแม้แต่น้อย

ความยิ่งใหญ่ที่แท้จริงนั้นน่าจะเป็นที่นวนาลันทา มหาวิทยาลัยเล็ก ๆ แห่งนี้ได้สร้างคนธรรมดาอย่างราชเชษฐ คนที่เข้าใจในธรรมะของพระพุทธเจ้าได้ลึกซึ้งอย่างเขา เป็นความยิ่งใหญ่กว่าอะไรทั้งหมดแล้ว

ตอนที่ 9 วันที่พุทธหายไปจากอินเดีย

ตั้งแต่ศาสนาพุทธเกิดขึ้นและเป็นที่ยอมรับในอินเดียนั้น ก็มีทั้งช่วงเวลาที่ยิ่งใหญ่และตกต่ำ แล้วแต่การอุปถัมภ์ของผู้ครองแผ่นดินในแต่ละยุคสมัย จนมาถึงสมัยราชวงศ์คุปตะได้เกิดการฟื้นฟูลัทธิศาสนาขึ้นในอินเดีย ทำให้ศาสนาเก่าแก่อย่างลัทธิพราหมณ์ได้รับการทะนุบำรุงขนานใหญ่ ที่สำคัญได้เกิดแนวคิดเรื่องนารายณ์อวตารขึ้น

ที่น่าสนใจก็คือ ทำไมพระพุทธเจ้าจึงได้รับการยกย่องให้เป็นองค์อวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์เช่นกัน ฉะนั้นมาที่เมืองมธูราอีกครั้งเพื่อตามหาเรื่องราวของพระกฤษณะ ตัวละครสำคัญในมหากาพย์มหาภารตะ และเป็นปางอวตารองค์หนึ่งของพระวิष्ณุหรือพระนารายณ์

ริมฝั่งแม่น้ำยมนา ที่ตั้งของเมืองมธูรา ซึ่งในวรรณกรรมมหาภารตะกล่าวว่าเป็นบ้านเกิดของพระกฤษณะ ที่นี่ยังเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวฮินดูเดินทางมาแสวงบุญกันเป็นประจำ ทว่าทั้งหมู่บ้านวันวานจะมีทั้งวัดและเทวาลัยฮินดูจำนวนนับไม่ถ้วนแทรกอยู่ตามอาคารร้านค้าจนแน่นขนัด

เมื่อฉันมาถึงวัดกฤษณะก็ได้เห็นผู้คนหลังไหล่กันเข้ามาจนแน่นขนัด รอคอยเวลาสำคัญกันตั้งแต่เช้า พวกเขาบอกว่า วันนี้เป็นวันสำคัญที่พราหมณ์จะนำพระรูปศักดิ์สิทธิ์ของพระกฤษณะออกมาให้ชาวบ้านได้สักการะกัน

พวกเขาเคารพนับถือและผูกพันกับพระกฤษณะอย่างมาก เพราะเป็นทั้งวีรบุรุษและเทพผู้ทรงความยุติธรรมในมหากาพย์มหาภารตะที่ชาวอินเดียทุกคนรู้จักเป็นอย่างดี เพราะคัมภีร์พระเวทเป็นคัมภีร์ศาสนาที่อ่านได้เฉพาะคนวรรณะพราหมณ์เท่านั้น แต่วรรณกรรมอย่างมหาภารตะเข้าถึงคนทุกชั้นวรรณะในสังคมได้มากกว่า เมื่อปรากฏว่าพระกฤษณะ วีรบุรุษที่พวกเขารู้จักคืออวตารปางหนึ่งของพระวิष्ณุ ก็ยิ่งเพิ่มพูนพลังศรัทธาและความใกล้ชิดระหว่างมหาชนกับองค์วิष्ณุอย่างท่วมท้น

ลัทธิวิष्ณุอวตารเป็นความสำเร็จอย่างยิ่งใหญ่ในการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ศาสนาพราหมณ์ในยุคนั้น

พระวิष्ณุเป็นหนึ่งในเทพเจ้าสูงสุดสามพระองค์ของศาสนาฮินดู คือ พระพรหม พระศิวะ และพระวิष्ณุ หรือที่เรียกอีกชื่อหนึ่งว่าพระนารายณ์ ปรากฏในคัมภีร์ปุราณะของพราหมณ์ว่า พระวิष्ณุมีอวตาร 10 ปาง โดยได้อวตารมาเป็นพระกฤษณะในปางที่ 8 และอวตารมาเป็นพระพุทธเจ้าในปางที่ 9

ในคัมภีร์กล่าวไว้ว่า เมื่อเข้าสู่ยุคสุดท้าย พระวิष्ณุได้อวตารมาเป็นพระพุทธเจ้าเพื่อสอน “ธรรม” แก่เหล่าอสูร เป็นการชกฟัดศัตรูของเทพดาให้หลงผิดและออกไปเสียจากศาสนาฮินดู

เหตุนี้ถ้าใครหันมานับถือศาสนาพุทธก็จะถูกมองว่าเป็นพวกอสูรหรือศัตรูของเทพเจ้า แต่ในอีกด้านหนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าได้กลายมาเป็นปางอวตารปางหนึ่งของพระวิष्ณุเสียแล้ว ประชาชนที่นับถือพระวิष्ณุอยู่ในสมัยนั้น ก็สามารถเคารพบูชาพระพุทธเจ้าได้อย่างสนิทใจ โดยไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนมานับถือศาสนาพุทธอีกต่อไป

ในยุคนั้นได้เกิดการเผชิญหน้ากันทางความคิด เพื่อแย่งชิงมวลชนให้เข้ามานับถือลัทธิศาสนาของตน แม้แต่ชาวพุทธเองก็ได้ตอบโต้ด้วยท่าทีที่แข็งแกร่งโดยสร้างรูปพระโพธิสัตว์ทำท่าหาบหามรูปเทพเจ้าและ ศาสดาต่างลัทธิ ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ใหม่ที่ไม่ใช่หลักคิดของพุทธที่ยึดในเรื่องเหตุผลและคุณธรรม

ศาสนาพุทธเองนั้น เมื่อเข้าสู่ยุคมหายานก็ได้แตกเป็นนิกายต่าง ๆ อีกมากมาย พระสงฆ์ต่างมุ่ง ศึกษาถึคัมภีร์หลักปรัชญาความคิดที่ลึกซึ้ง ซับซ้อนมากขึ้นเรื่อย ๆ จากเดิมที่พระธรรมเคยเป็นแนวปฏิบัติใช้ ในชีวิตจริง ก็กลายเป็นของยากสำหรับสามัญชน กลายเป็นเรื่องของนักปราชญ์ในวัด ชาวบ้านทั่วไป ไม่เข้าใจว่าพุทธศาสนาคืออะไร จนกล่าวว่า ความรุ่งโรจน์ของมหาวิหารพุทธในเมืองใหญ่ได้ดึงดูดให้ พระสงฆ์เข้ามาศึกษาพุทธปรัชญากันอย่างมากมายจนว่างเว้นการออกเผยแผ่พระธรรมสู่ชาวบ้านในชนบท

ส่วนศาสนาพราหมณ์นั้นพร้อมที่จะฟื้นฟูหลักการเดิม และเปิดกว้างรับแนวคิดใหม่ ๆ ที่ประชาชน ชื่นชอบอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดของพระพุทธเจ้าหรือเจ้าลัทธิอื่น ๆ เพราะทุกคนก็ล้วนเป็นนักปราชญ์ ของแผ่นดินเดียวกันทั้งสิ้น

จากเดิมที่พราหมณ์มีการฆ่าสัตว์เพื่อบูชาอัญ และดื่มเครื่องคองของเมาก็เปลี่ยนมายึดหลักไม่ฆ่าสัตว์ ตัดชีวิต ถืองมงีสวรรีติ และไม่ดื่มน้ำเมา จากเดิมที่พราหมณ์ไม่มีการสร้างวัดวาอารามสำหรับพระอยู่อาศัยก็ เริ่มมีการสร้างวัด มีสำนักนักบวชฮินดูขึ้นตามแบบอย่างคณะสงฆ์ในพุทธศาสนา

ที่วัดวิษณุบาท วัดสำคัญของฮินดูในเมืองคยา รัฐพิหาร มีรอยพระบาทของพระวิษณุที่ผู้คน หลั่งไหลกันมาสักการบูชาไม่เคยขาด

การบูชาวิษณุบาทนี้อาจเปรียบได้กับการที่ชาวพุทธบูชารอยพระพุทธรูปซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทน องค์พระพุทธรูปเข้ามาช้านาน เพียงแต่วิษณุบาทนั้น เล่ากันว่าเกิดขึ้นจากรอยพระบาทข้างหนึ่งที่พระวิษณุ ใช้เหยียบบอสูรที่มาก่อวณบ้านเมือง จากนั้นชาวเมืองจึงได้สร้างวัดแห่งนี้ทับร่างบอสูรเอาไว้

การก่อตั้งสถาบันนักบวชฮินดูเป็นแนวทางใหม่ที่ท่านศังกราจารย์ นักปรัชญาคนสำคัญของฮินดูได้ บัญญัติขึ้น ศังกราจารย์ได้เดินทางไปทั่วประเทศ อบรมสั่งสอนชาวบ้านในชนบทอย่างใกล้ชิด จนได้รับ การยอมรับอย่างกว้างขวาง มาถึงเวลานี้ศาสนาพราหมณ์ได้เปลี่ยนโฉมหน้าแตกต่างไปจากลัทธิดั้งเดิม อย่างมาก และเป็นที่รู้จักกันในชื่อ “ศาสนาฮินดู”

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 จักรวรรดิอาหรับมุสลิมเริ่มขยายอำนาจมาสู่อินเดีย และได้ชัยชนะใน อินเดียตอนเหนือและอินเดียตะวันตก แต่ก็ยังไม่อาจรุกเข้ามาถึงตอนกลางของประเทศได้ เพราะความเข้มแข็ง ของเจ้าฮินดูตระกูลราชปุต เป็นช่วงเวลาเดียวกับที่เจ้าเมืองเชื้อสายราชปุตได้สถาปนาราชวงศ์จันเทละขึ้น และได้สร้างเมืองหลวงทางศาสนจักรแห่งหนึ่งขึ้นท่ามกลางป่าเขาในตอนกลางของประเทศ สถานที่นั้นคือ คาจูราโฮ เมืองคารคาสไปด้วยศาสนสถานฮินดู

พริเจนทรา ซิงห์ (Brijendra Singh) มังคุเทศก์ที่ศึกษาศิลปะท้องถิ่นมาตลอดชีวิตบอกฉันว่า เมือง คาจูราโฮจะทำให้ฉันเห็นความเคลื่อนไหวทางความคิด ความเชื่อในสังคมอินเดียโบราณที่มีต่อศาสนา อย่างที่ไม่เคยเห็นที่ไหนมาก่อน

“พระเจ้าโยสวามันสร้างวัดลักษมณ์ถวายพระวิษณุ เพื่อแสดงความขอบคุณที่
ทรงช่วยรักษามันเมือง ทรงสั่งให้หาช่างก่อสร้างและช่างแกะสลักฝีมือดีที่สุดในอินเดียมา
สร้างให้เป็นวัดที่สวยงามที่สุดที่ไม่มีที่ใดเทียบได้ ส่วนที่เป็นห้องบูชาเทพเจ้าทำเป็น
ทางเดินวนรอบห้องเพื่อทำทักษิณาวรรต จะเห็นว่าการแกะสลักรูปนางอัปสรไว้โดยรอบ”

วัดลักษมณ์ใช้เวลาสร้างถึง 20 ปี กล่าวกันว่าเป็นวัดที่มีการตกแต่งหรูหราอลังการกว่าวัดใด
ในยุคนั้น เพื่อแสดงอำนาจของราชวงศ์จันเทละ

สิ่งที่โดดเด่นและทำให้หมู่วัดที่คางูราโฮมีชื่อเสียงไปก้องโลกก็คืองานประติมากรรมแกะสลัก
ที่งดงามไม่เหมือนที่ใด เช่น รูปนางอัปสรรำรำและเทพธิดาอารักษ์ เป็นผลงานที่งามวิจิตรและมีมากมาย
ที่สุด ท่ามกลางงานประติมากรรมอื่นๆ ที่ประดับประดาทั่วทุกซอกมุมของอาคาร

เทพธิดาเหล่านั้นถูกสลักเสลาในอาภักปิริยาของปुरुชนที่อยู่ในอารมณ์ต่าง ๆ กัน บ้างก็ทวอนอน
เกาหลัง บิดน้ำจากมวยผม อุ้มเด็ก เขียนจดหมาย เป่าขลุ่ย หรือแม้แต่แต่งหน้าเขียนตา

ส่วนนางอัปสรนั้น บ้างก็อยู่ในท่าทางรำรำ บ้างก็ถือดอกไม้ หม้อน้ำ และเครื่องประดับ นำมา
ถวายเทพเจ้า

ส่วนงานประติมากรรมที่ถูกกล่าวขวัญและนำมาตีความกันมากที่สุดก็คือรูปแกะสลักการสังวาสคู่
ชายหญิง และการสังวาสหมู่

ทำไมรูปศิลปะเชิงสังวาสเหล่านี้จึงถูกสร้างประดับประดาไว้ทั่วทุกศาสนสถานในคางูราโฮ

ขณะที่ชาวอังกฤษได้มาพบโบราณสถานคางูราโฮเมื่อราวร้อยกว่าปีมานี้ ก็เกิดเสียงวิพากษ์วิจารณ์กัน
ต่าง ๆ นานา ที่เห็นรูปศิลปะเชิงสังวาสประดับไว้บนศาสนสถาน ที.เอส.เบอร์ต (T.S. Burt) ผู้ค้นพบถึงกับ
บอกว่า “เป็นสิ่งที่น่าขยะแขยงและอนาจารอย่างที่สุด และเป็นการดูหมิ่นศาสนาอย่างน่าอดสู”

ส่วนนักโบราณคดีอย่างเซอร์คันนิงแฮมก็พูดว่า “เป็นประติมากรรมลามกอนาจารที่น่ารังเกียจ”

แต่ข้อเท็จจริงที่แฝงอยู่ในภาพแกะสลักเหล่านั้นมีที่ไปที่ไปและอธิบายได้ จนทำให้ทุกวันนี้คางูราโฮ
ได้รับการยกย่องให้เป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรมที่แสดงถึงอัจฉริยภาพของมนุษยชาติ

ศาสนสถานฮินดูที่คางูราโฮสร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 จนถึงราวพุทธศตวรรษที่ 17 เรียก
ได้ว่าเป็นยุคกลางของสังคมอินเดีย นักประวัติศาสตร์บางคนได้ตีความภาพแกะสลักชายหญิงเสพสังวาส
เหล่านี้ในทางสังคมว่า เป็นเหมือนกระจกเงาที่สะท้อนมาตรฐานทางศีลธรรมในยุคนั้นว่าคดดำเพียงไร

บ้างก็ตีความว่า ภาพเหล่านี้มาจากคัมภีร์โบราณกามสูตรที่ว่าด้วยศิลปะแห่งความรักของชายหญิง

แต่ในอีกมุมมองหนึ่งก็อาจเป็นไปได้ว่า เป็นการสื่อถึงปรัชญาเก่าแก่ของฮินดูที่ว่าด้วยการเข้าถึง
จุดหมายสูงสุดของชีวิตด้วยการหลอมรวมจิตวิญญาณของมนุษย์ให้เป็นหนึ่งเดียวกับเทพเจ้าสูงสุด

การหลอมรวมร่างกายเข้ากับจิตวิญญาณถูกแสดงออกด้วยการเสพสังวาสระหว่างชายหญิง ที่กลายมา
เป็นสัญลักษณ์ของโมกษะ หรือความหลุดพ้นซึ่งเป็นแนวคิดหนึ่งของลัทธิตันตระในศาสนาฮินดู ไม่เว้น
แม้กระทั่งความรักของเทพเจ้า ภาพแกะสลักพระศิวะส่งสาขตาเว้าอนนางปารวตีถือเป็นสุดยอดของแนวคิด
ตันตระ ที่สื่อถึงการหลอมรวมกายและวิญญาณเข้าเป็นหนึ่งเดียวกัน

กล่าวกันว่า ภาพแกะสลักเหล่านี้ยังสื่อถึงการฝึกฝนด้านกามารมณ์ของลัทธิตันตระ เพื่อให้เกิดความ
เบื่อหน่ายต่อตัณหาที่จะซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการก้าวไปสู่ความหลุดพ้น

แต่ไม่ว่าจะตีความกันอย่างไร ประติมากรรมที่คางูราโฮก็ไม่ได้ถูกมองว่าต่ำช้าหรือไร้รสนิยม แต่เป็น
การแสดงออกถึงองค์ประกอบทางประติมากรรมที่ขุดเขี่ยม เป็นการเปิดเผยความรู้สึกทางกายของมนุษย์
ความปรารถนาและค้นหาในความงามของเรือนร่าง ซึ่งทำให้ศิลปินของคางูราโฮที่รักสนุกและชื่นชมใน
เรือนร่างของมนุษย์แสดงความรู้สึกออกมาผ่านร่างของเทพธิดาที่ดูอบอุ่นเข้าชวน

ในจำนวนโบราณสถานที่ยาคูราโฮนั้น มีเพียงวัดเดียวที่ยังประกอบพิธีกรรมให้แก่ชาวบ้านที่เดินทาง
มาบูชาพระศิวะ ชื่อว่า Matangesvara เพื่อขอพรจากศิวลึงค์ สัญลักษณ์แทนองค์พระศิวะ

ปัจจุบันคางูราโฮเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ ที่มีพลเมืองราว 8,000 คน แต่มีซากปรักหักพังของโบราณสถาน
กินอาณาเขตถึง 21 ตารางกิโลเมตร

ในจำนวนวัดที่สร้างขึ้น 85 แห่งในสมัยจันเทละนั้น ปัจจุบันอยู่ในสภาพสมบูรณ์เพียง 25 แห่ง
เท่านั้น วัดเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นวัดที่สร้างขึ้นถวายพระศิวะ พระวิษณุ รวมทั้งวัดของศาสนาเชน แม้มาจาก
ต่างลัทธิความเชื่อ แต่ก็ยังรักษารธรรมนิยมทางสถาปัตยกรรมไว้เหมือนกันทุกแห่ง นั่นคือลักษณะทาง
สถาปัตยกรรมแบบอินเดียนกลางที่สร้างอย่างใหญ่โตโอ้อ่า ไม่มีกำแพงล้อมรอบ ทุกวัดสร้างไว้บนเนิน
เพื่อให้เป็นที่ประทับของเทพเจ้าอยู่สูงเหนือกว่าสิ่งใด ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งยอดปราสาทของวัดกานคาริยา
มหาเทวี

พริเจนทรา จึงห์ อธิบายว่า "นี่คือสัญลักษณ์ของเทพสุเมรุหรือเขาไกรลาส
ที่สถิตของพระศิวะ ปราสาททรงสามเหลี่ยมสูงเสียดฟ้าที่เห็น นอกจากจะสื่อถึงภูเขาแล้ว
ในทางกลับกันก็คือสามเหลี่ยมกลับหัว เป็นลักษณะของแผนที่อินเดีย และในความหมาย
ของลัทธิตันตระ เป็นการสื่อถึงโยนิ สัญลักษณ์เพศหญิง ซึ่งเป็นตัวแทนของจิตวิญญาณ
หรือพลังที่ปลุกเร้าความรู้สึกทางกายให้เกิดสภาวะบรมสุข หรือความหลุดพ้น เป็นการหลอม
รวมจิตกับกายจนเกิดสภาวะบรมสุขนี้เห็นได้จากรูปแกะสลักการสังวาสของชายหญิง"

ตลอด 400 ปีที่ศาสนจักรคางูราโฮเจริญรุ่งเรือง วัดกานคาริยามหาเทวีได้ชื่อว่าเป็นวัดที่ใหญ่โตหรูหรา
ที่สุด สร้างขึ้นในช่วงเวลาที่งานศิลปกรรมเจริญถึงขีดสุด แต่หลังจากนั้นราชวงศ์จันเทละก็เริ่มเข้าสู่
ยุคเสื่อม วัดและประติมากรรมในยุคหลังเป็นเพียงพลังของศิลปินที่ถูกปลดปล่อยออกมาอย่างอ่อนล้า
เหนื่อยหน่าย บนความมีชื่อเสียงอันโด่งดังของเมืองคางูราโฮที่ดำรงอยู่ ต่อมาจนวาระสุดท้าย ก่อนจะถูก
ทิ้งร้างจมหายไปในป่าทึบ

มนตร์ขลังของลัทธิตันตระได้สร้างความตื่นตาตื่นใจให้แก่คนส่วนใหญ่ในสังคมยุคนั้น เวทมนตร์
คาถาและศาสตร์อันลึกลับสามารถกระตุ้นความปรารถนาและความอยากรู้อยากเห็นของมนุษย์ได้อย่างรวดเร็ว

ลัทธิตันตระค่อย ๆ ซึมซาบเข้าสู่แนวคตินิยมพุทธมหายานมาเรื่อย ๆ จนในที่สุดพุทธศาสนิกชนตันตระบาน
ก็ได้เกิดขึ้นอย่างเต็มตัวตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 14 ในพระอุปถัมภ์ของกษัตริย์ราชวงศ์ปาละ

ที่รัฐโอริสทางฝั่งตะวันออกของอินเดีย มีพุทธสถานมากมายหลายแห่งที่ยืนหยัดมายาวนาน จนเข้าสู่ยุคสุดท้ายของพุทธศาสนาในอินเดีย ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ศาสนาพุทธเข้าสู่โลกของคันถระยานแล้ว ที่นี้ฉันได้พบเส้นทางสามเหลี่ยมพุทธสถานบนยอดเขา 3 แห่ง คือ ลลิตาคีรี อุทัยคีรี และรัตนคีรี ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นหลักฐานของพุทธศาสนาในอินเดียยุคสุดท้าย

ในสมัยก่อนผู้คนจะใช้เส้นทางเท้าเดินขึ้นยอดเขาลลิตาคีรี แม้ในวันนี้ฉันก็ยังเห็นว่าชาวบ้านในละแวกนี้ยังคงใช้เส้นทางนี้อยู่

ดร.จี.ซี. ประธาน ผู้เชี่ยวชาญด้านจารึกโบราณของอินเดีย ประจำหน่วยโบราณคดีรัฐโอริสสา ได้เล่าว่า พุทธสถานที่ลลิตาคีรีนี้สร้างกันมาตั้งแต่สมัยคุงคะ คือหลังจากยุคพระเจ้าอโศกเป็นต้นมา และหยุดสร้างไปเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 14 ซึ่งเป็นยุคของพุทธคันถระยาน

“สิ่งที่เหลือให้เห็นในวันนี้ เป็นพุทธสถานที่สร้างทับซ้อนกันมาหลายสมัยเป็นวิหารขนาดใหญ่มาก มีทั้งที่อยู่พระสงฆ์ ที่ประดิษฐานพระพุทธรูป และหอสวดมนต์ เราค้นพบสถูปกระจัดกระจายอยู่ทั่วบริเวณ จะเห็นว่าสถูปนี้เป็นแบบเรียบ ไม่มีลาย สร้างตั้งแต่สมัยพุทธยุคต้น ๆ ส่วนสถูปที่มีรูปแกะสลักพระพุทธรูปนี้สร้างในสมัยคุปตะ ซึ่งเป็นยุคของพุทธมหายานและคันถระยาน”

และบนยอดเขาลลิตาคีรีนี้ยังได้มีการขุดพบพระบรมสารีริกธาตุบรรจุไว้ในสถูปโบราณ

“ตอนที่เรายุคสำรวจพระสถูปนั้น ได้พบสถูปเล็ก ๆ ภายในมีผอบบรรจุพระธาตุอยู่ เพียงแต่เราไม่สามารถยืนยันได้ว่าเป็นพระธาตุของพระพุทธเจ้าหรือของพระสาวกองค์ใด เพราะไม่มีจารึกข้อความไว้เลยครับ”

พระสถูปองค์นี้สร้างในสมัยคุปตะตอนปลาย เพราะกษัตริย์ซึ่งปกครองโอริสสาในช่วงนั้นนับถือศาสนาพุทธ

“เราแน่ใจว่าเป็นพระสถูปสมัยคุปตะ เพราะสร้างด้วยหินคอนดาไลต์ (Khondalite Stone) เป็นหินที่พบในรัฐโอริสสา ถ้าเป็นสถูปที่สร้างสมัยพระเจ้าอโศก หรือคุงคะก็มักสร้างด้วยอิฐแต่องค์นี้สร้างด้วยหิน ศาสนสถานสมัยคุปตะที่พบในโอริสสาสร้างด้วยหินทั้งนั้น ไม่ว่าจะเป็นของศาสนาพุทธ เช่น หรือฮินดู” ดร.จี.ซี. ประธาน ย้ำ

ร่องรอยของศาสนาพุทธที่ลลิตาคีรีสิ้นสุดลงในปลายสมัยคุปตะ ซึ่งเป็นช่วงเชื่อมต่อระหว่างพุทธมหายานกับการเริ่มต้นพุทธคันถระยาน หลักฐานของพุทธคันถระยานที่พบจึงยังไม่มากและชัดเจนเท่ากับที่อุทัยคีรีและรัตนคีรี ซึ่งมีอายุยืนยาวถึงพุทธศตวรรษที่ 17

พุทธสถานบนยอดเขาอุทัยคีรีอยู่ห่างจากลลิตาคีรีไปราว 100 กิโลเมตร

เมื่อเดินทางมาถึง ฉันพยายามมองหาหลักฐานที่แสดงถึงลักษณะของพุทธคันถระยาน ก็ได้เห็นพระสถูปที่มีพระปัญญาชนิพุทธ ซึ่งเป็นพระพุทธรูป 5 องค์ตามคติพุทธคันถระยาน

บริเวณยอดเขาอุทัยคีรีได้พบซากวิหาร มีแผ่นหินจารึกชื่อว่า มัชวปุระมหาวิหาร เป็นวัดของพุทธ

มหายานและตันตรยาน ซึ่งเจริญรุ่งเรืองมายาวนานถึงพุทธศตวรรษที่ 17 แม้ว่าพุทธสถานที่อุทัยคิริมีอาณาเขตกว้างขวาง แต่หลักฐานทางโบราณคดีของพุทธตันตรยานกลับพบไม่มากนัก นอกจากแผ่นหินจารึกกาลาของเทพตันตระและรูปปั้นพระโพธิสัตว์ที่วางกระจกระบายอยู่ในบริเวณมหาวิหาร

ท่ามกลางพื้นที่เกษตรกรรมกว้างใหญ่ของรัฐโอริสสา นักโบราณคดีพบว่า มีซากพุทธสถานโบราณอยู่ถึง 128 แห่ง บ้างก็กำลังขุดสำรวจกันอยู่

ไม่ไกลจากอุทัยคิรินัก บนยอดเขารัตนคิริ พวกเขาก็ได้พบมหาวิหารของชาวพุทธตันตรยานขนาดใหญ่ ประกอบด้วยศาสนสถานหลายหลังมีพระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ พระสถูปขนาดใหญ่และขนาดเล็ก ถูกทิ้งร้างกระจกระบายอยู่มากมายเหลือเกิน

ดร.จี.ซี. ประธานให้ความเห็นว่า “รตนคิริเป็นแหล่งโบราณสถานของพุทธตันตรยานที่ใหญ่ที่สุดในโลก และยังเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์อีกด้วย เราเพิ่งขุดแต่งกันเมื่อสี่สิบกว่าปีมานี้เอง วัดนี้สร้างด้วยหินคอนกรีตทั้งหมด ยกเว้นกรอบประตูนี้สร้างสมัยหลังสุด ราวศตวรรษที่ 16-17 เพราะใช้หินต่างกัน เมื่อก่อนมักใช้หินคอนกรีต เพราะเป็นหินเนื้ออ่อน แกะสลักง่ายจริง ๆ แล้วหินสีเขียวแบบนี้แข็งแรงกว่า แต่แกะสลักยากกว่ามาก

ทันทีที่เข้ามาถึง ฉันก็ได้เห็นประติมากรรมที่บ่งบอกความเป็นพุทธตันตรยานได้อย่างชัดเจน พระอวโลกิเตศวร รูปเทวี และพระโพธิสัตว์ประทับนั่งห้อยพระบาทขวาเป็นหนึ่งในลักษณะพิเศษของพระโพธิสัตว์ของพุทธตันตรยาน

สภาพภายในวัดแห่งนี้ยังพอเห็นเค้าโครงเดิมของอาคารที่กว้างขวางใหญ่โต มีลานกว้างสำหรับประกอบพิธีหรือสวดมนต์ ห้องด้านในสุดเป็นหอพระ มีห้องเล็ก ๆ มีคาน้ำอยู่ด้านข้าง กล่าวกันว่าเป็นห้องลับสำหรับเข้าไปฝึกฝนจิตด้วยการเสพตัมหา ไม่ว่าจะเป็นการเสพกาม คิมน้ำเมา ฝึกเวทมนตร์ ซึ่งเป็นขั้นตอนหนึ่งของตันตระ

พุทธตันตรยานถือว่าตัมหาเป็นเพียงสิ่งลวง เห็นมาขา การปลดปล่อยตัวเองให้พ้นจากอำนาจของตัมหา ไม่ใช่การทำลาย แต่จะต้องเปลี่ยนให้เป็นความรู้แจ้งเห็นจริง คือ ปัญญา จึงจะสามารถหลุดพ้นจากบ่วงตัมหานั่นได้

พระพักตร์ของพระพุทธรูปในหอพระนี้มีร่องรอยถูกทำลาย เพราะคนในยุคนั้นถือว่า การลบใบหน้าออกไปจะทำให้พระพุทธรูปเสื่อมความศักดิ์สิทธิ์ นี่คือวิธีการหนึ่งที่ทำให้วัดพุทธที่รตนคิริเสื่อมความนิยมไปเอง เมื่อพระพุทธรูปเสื่อมความศักดิ์สิทธิ์ ผู้คนก็สิ้นศรัทธา ไม่มาวัด ในที่สุดวัดก็จะถูกทิ้งร้างไป

“จากหลักฐานที่พบ พอจะบอกได้ว่าที่รตนคิริมีการปฏิบัติศาสนกิจมาโดยตลอด จนชาวพุทธเสื่อมความนิยมและทอดทิ้งวัดไปเอง จากนั้นก็ถูกทำลายไปโดยธรรมชาติ ไม่ได้ถูกข้าศึกบุกมาทำลายเหมือนที่อื่น ๆ ส่วนวัดที่ขุดพบด้านนอกนี้ เราพบว่าเป็นวัดฮินดู เป็นการเข้ามาสร้างในยุคหลัง เมื่อศาสนาพุทธเสื่อมไปแล้ว” ดร.จี.ซี. ประธานเล่าขณะเดินนำฉันชมไปรอบ ๆ บริเวณนี้

มาถึงเวลานี้ ศาสนาพุทธและศาสนาฮินดูก็ดูละม้ายคล้ายคลึงกันเข้าไปทุกที โดยเฉพาะเมื่อพุทธนำหลักตันตระมาใช้เช่นเดียวกับฮินดูตันตระ ก็ยิ่งกลมกลืนกันยิ่งขึ้น

แม้ว่าพุทธตันตระจะมีจุดมุ่งหมายแท้จริงอยู่ที่การบรรลุโพธิญาณเหมือนพุทธนิกายอื่น แต่ความซับซ้อนสูงส่งของปรัชญาอาจทำให้ผู้คนส่วนใหญ่สัมผัสได้เพียงเปลือกนอก จนไขว้เขวไปจากจุดหมายเดิมของพระพุทธเจ้า จนกล่าวกันว่า การที่พุทธบริษัทในสมัยนั้นให้ความสำคัญกับเวทมนตร์คาถาและพิธีกรรมมากจนเกินไป จนไม่ใส่ใจแก่นแท้ของคำสอนทำให้ศาสนาพุทธเข้าสู่ยุคเสื่อมโทรมที่สุดของประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย หลายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงสุดท้ายของศาสนาพุทธในอินเดีย เป็นเหตุให้ประทีปแห่งพุทธศาสนาอ่อนแสงลงอย่างมาก จนแทบไม่อาจจะต้านทานแรงลมใด ๆ ได้

จนกระทั่งเข้าสู่พุทธศตวรรษที่ 18 นักรบชาวเดิร์กก็ได้ยกทัพเข้ามาถึงอินเดียตะวันออกและทำลายอาณาจักรในลุ่มแม่น้ำคงคา ตลอดจนวัดวาอารามและมหาวิทยาลัยสงฆ์ถูกทำลายอย่างสิ้นซาก ศาสนาพุทธก็ถึงคราวดับสูญไปในที่สุด

ขณะที่ศาสนาพุทธเสื่อมสูญไปจากอินเดีย จากการบุกทำลายของกองทัพต่างชาติ แต่สำหรับศาสนาฮินดูที่มีความแข็งแกร่งอย่างยิ่ง ได้ยืนหยัดผ่านช่วงเวลาทุกข์ยากของสงครามมาได้... โดยเฉพาะเรื่องราวของเจ้าราชปุต นักรบวรรณะกษัตริย์ผู้ครองแคว้นต่าง ๆ ในอินเดียและภาคกลาง

พวกราชปุตเป็นฮินดูที่เคร่งครัดและชาตินิยมจัด แม้พวกราชปุตแทบจะสูญเผ่าพันธุ์ไปในการสู้รบกับการรุกรานของต่างชาติ วิถีกรรมของพวกเขายังประทับอยู่ในความทรงจำของอินเดียมาจนทุกวันนี้

ในพุทธศตวรรษที่ 18 สุลต่านชาวเดิร์กก็ได้แผ่ขยายอิทธิพลครอบคลุมทั้งอินเดียตอนเหนือไปจรดฝั่งตะวันออก สถาปนาอาณาจักรสุลต่านแห่งเดลีขึ้น โดยมีศูนย์กลางอำนาจอยู่ที่นครเดลี มานานถึง 300 ปี

การต่อสู้อันยาวนานและการได้ชัยชนะอย่างเด็ดขาดเหนือนักรบเจ้าราชปุต ซึ่งเป็นกลุ่มกษัตริย์ฮินดูผู้ครองนครเดลีมาก่อน ได้สร้างความยินดีแก่สุลต่านชาวเดิร์กอย่างยิ่ง และได้ทำการบูรณะกุฎุมมินาร์ หอคอยสูงเสียดฟ้า เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของชัยชนะของสุลต่านชาวเดิร์กเหนืออาณาจักรฮินดูของเจ้าราชปุตในครั้งนั้น

อาณาจักรสุลต่านแห่งเดลีเรืองอำนาจอยู่ได้ 300 ปี กองทัพมองโกลก็แผ่ขยายอาณาเขตเข้ามาสู่อินเดียและได้สถาปนาราชวงศ์โมกุลขึ้นแทนที่

เมืองเก่าของมหานครเดลีแห่งนี้จึงเป็นศูนย์กลางอำนาจของอาณาจักรสุลต่านและจักรวรรดิโมกุล

ท่ามกลางความคับคั่งของอาคารร้านค้าในย่านชุมชนเก่าแก่ของนครเดลี พระราชวังหินทรายแดง (Red Fort Delhi) ได้สะท้อนความยิ่งใหญ่ของราชวงศ์โมกุลผู้ปกครองอินเดียมายาวนานกว่า 300 ปีโดยกษัตริย์ถึง 12 พระองค์

อินเดียอยู่ภายใต้การปกครองของราชวงศ์มุสลิมมายาวนานเกือบ 700 ปี ทำให้อิทธิพลของศาสนาอิสลามได้เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตและภูมิปัญญาอินเดียอย่างมาก

โมกุลเป็นราชวงศ์สุดท้ายที่สร้างความมั่งคั่งทางศิลปวัฒนธรรม และความเกรียงไกรของจักรวรรดิโมกุลไว้บนแผ่นดินอินเดีย ก่อนที่สูญสิ้นอำนาจไปในที่สุด เมื่อกษัตริย์โมกุลองค์สุดท้ายถูกอังกฤษเนรเทศไปพม่าในปีพ.ศ. 2401

ถนัดคิดตามเรื่องราวของนักรบวรรณะกษัตริย์ตระกูลราชปุตมายังรัฐราชสถาน แผ่นดินฝั่งตะวันตก ซึ่งเป็นที่มั่นของเหล่าราชปุตมานานนับพันปี ล้วนมีตำนานความกล้าหาญของเหล่านักรบราชปุตนับหมื่นชีวิตที่ขอมสละชีพในสนามรบเพื่อป้องกันการรุกรานของกองทัพต่างชาติ

พวกราชปุตเป็นฮินดูที่เคร่งครัดและชาตินิยมรุนแรง ไม่ยอมก้มหัวให้กับพวกต่างชาติต่างลัทธิ เป็นสาเหตุหนึ่งที่จักรพรรดิแห่งราชวงศ์โมกุลต้องปกครองแคว้นในอาณัติของเจ้าราชปุตอย่างเป็นมิตร

นครแอมเบอร์ ราชธานีเก่าของชัยปุระในรัฐราชสถาน เป็นสถานที่ประทับของมหाराชาราชปุตหลายพระองค์ ในขณะที่บ้านเมืองอยู่ในอาณัติของราชวงศ์โมกุล

พระราชวังที่นครแอมเบอร์มีลักษณะสถาปัตยกรรมสมัยราชปุตที่สะท้อนวัฒนธรรมประเพณีของมหाराชาอินเดียโดยแท้ พระราชฐานฝ่ายในแบ่งเป็นส่วนฮาเร็มของมหाराชา ที่ประทับของมเหสีและเหล่าสนมนางในเท่านั้น สตรีสูงศักดิ์เหล่านี้จะใช้ชีวิตอยู่แต่ในราชสำนัก มีเพียงช่องหน้าต่างเล็ก ๆ ที่ให้มองลอดไปชมโลกภายนอกได้ ขณะที่พระราชฐานฝ่ายนอกเป็นเขตท้องพระโรงและลานสำหรับฝึกทหาร

นครแอมเบอร์ยังล้อมรอบด้วยกำแพงเมืองและป้อมค่าย บนทิวเขายาวกว่า 50 กิโลเมตร เพื่อป้องกันข้าศึกุกราน

เมื่อจักรวรรดิโมกุลค่อย ๆ เสื่อมอำนาจลง กษัตริย์ราชปุตแห่งแคว้นราชสถานก็เริ่มแยกตัวมาปกครองตนเอง มหाराชาชัยสิงห์ที่ 2 จึงได้ย้ายเมืองหลวงจากนครแอมเบอร์ที่อยู่บนเขา มาสร้างนครชัยปุระขึ้นบนที่ราบกว้างใหญ่ในพุทธศตวรรษที่ 23

แม้มหाराชาชัยสิงห์ที่ 2 จะเป็นฮินดูที่เคร่งครัดด้วยสายเลือดราชปุต แต่พระราชวังชัยปุระก็สร้างขึ้นบนส่วนผสมทั้งดงามของวัฒนธรรมฮินดูและวัฒนธรรมอิสลามในยุคโมกุล

เมื่อสิ้นสุดราชวงศ์โมกุลในพุทธศักราช 2401 มหाराชาราชปุตได้ทำสัญญากับอังกฤษ ผู้ปกครองคนใหม่ ขอเป็นรัฐอิสระปกครองตนเองเช่นเดิม

ความร่ำรวยของมหाराชาอินเดีย และการใช้ชีวิตที่หรูหราในต่างแดนนั้น เป็นที่เลื่อมใสไปทั่วโลก เล่ากันว่า เมื่อทรงไปเยือนอังกฤษก็ได้ไถ่เงินขนาคมหึมาหนักกว่า 300 กิโลกรัม 2 ใบ บรรจุน้ำจากแม่น้ำคงคาลงเรือเดินทางไปด้วย เพื่อใช้ประกอบพิธีทางศาสนาขณะที่อยู่ในประเทศอังกฤษ

ในพุทธศักราช 2419 มหाराชาธิบดีสิงห์ที่ 2 ได้ทรงมีพระบัญชาให้ทาสีบ้านเรือนทั่วทั้งนครชัยปุระเป็นสีชมพูทั้งหมด เพื่อต้อนรับเจ้าชายเอ็ดเวิร์ดมกุฎราชกุมารอังกฤษ ตั้งแต่นั้นมาก็ถือเป็นธรรมเนียมของเมืองชัยปุระว่าจะต้องทาสีบ้านเรือนด้วยสีชมพูเท่านั้น จนได้รับสมญานามว่านครสีชมพู

หลังจากที่อินเดียได้รับเอกราช แคว้นราชสถานก็กลายเป็นรัฐในปกครองของประเทศอินเดีย

แม้ว่าอำนาจการปกครองของมหाराชาแห่งชัยปุระจะต้องหมดไปพร้อมกับความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง แต่เรื่องราวความรักชาติของนักรบราชปุตในมนตร์ขลังของดินแดนมหาราชานั้นไม่เคยหายไปจากความทรงจำของอินเดีย

มนตร์ขลังของวัฒนธรรมฮินดูได้เรียกร้องให้ฉันต้องเดินทางกลับมาที่เมืองโกลกาดาอีกครั้ง เพื่อร่วมงานเทศกาลทูรคาบูชา (Durga Puja) หรือประเพณีบูชาเจ้าแม่กาลี ซึ่งทุก ๆ หมู่บ้านตลอดเส้นทางที่ผ่านไป จะเห็นชาวบ้านแห่แห่นรูปจำลองเจ้าแม่กาลีไปยังเทวาลัยทุกแห่งที่มีในหมู่บ้าน ทว่าทั้งอินเดียในยามนี้จึงแน่นขนัดไปด้วยขบวนแห่ตั้งแต่เช้าจรดค่ำ

โกลกาดา เดิมเรียกว่าเมืองกาลีกัต หรือที่อยู่ของเจ้าแม่กาลี ไม่ว่าเวลาจะผ่านมานานเท่าไร โกลกาดาก็ยังเป็นเมืองแห่งกาลีไม่เปลี่ยนแปลง สมกับชื่อกาลีที่มีอีกความหมายว่ากาลเวลา

การบูชาเจ้าแม่กาลีเป็นพิธีของลัทธิศักติในศาสนาฮินดูตันตระ ที่เชื่อในฤทธิ์อำนาจของเทวีหรือชายาของเทพเจ้า

เจ้าแม่กาลีนั้นเป็นชายาหรือศักดิ์ของพระศิวะในปางดุร้ายหรือที่เรียกว่า ทูรคาเทวี ที่เกิดมาเพื่อปราบเหล่าอสูร เจ้าแม่กาลียังเป็นสัญลักษณ์ของกาลเวลา ซึ่งเป็นทั้งผู้สร้างและทำลายสรรพสิ่งบนโลก

ในอดีตแม่น้ำคงคาเคยไหลผ่านทำน้ำวัดเจ้าแม่กาลี แต่ปัจจุบันแม่น้ำได้เปลี่ยนเส้นทางไป แม่น้ำสายเก่าจึงเปลี่ยนสภาพกลายเป็นลำคลองเล็ก ๆ น้ำขุ่นข้นดำสนิท

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นไม่สามารถทำลายศรัทธาของผู้คนที่มื่อแม่ น้ำศักดิ์สิทธิ์ได้ ฉันจึงได้เห็นพวกเขาพากันมาประพรมร่างกายให้บริสุทธิ์ก่อนที่จะเดินเข้าไปวัดเจ้าแม่กาลี

ในเดือนตุลาคมของทุกปีเป็นเทศกาลทูลบูชา ผู้คนจะหลั่งไหลกันมาที่วัดเจ้าแม่ในโกลกกาตา วัดเก่าแก่อายุหลายร้อยปีแห่งนี้จึงอัดแน่นไปด้วยชาวฮินดูจากทั่วสารทิศ

บ้างก็มาขอพร มานมัสการ ถวายเครื่องบูชา

บ้างก็มาเซ่นสังเวยด้วยการบูชาฉนสัตว์ เป็นพิธีบูชาที่เชื่อว่าจะทำให้เจ้าแม่กาลีพอใจที่สุด

แต่วัดเล็ก ๆ แห่งเดียวนี้ไม่สามารถรองรับผู้คนนับแสนได้ ชาวบ้านจึงได้สร้างเทวาลัยจำลองขึ้นในแต่ละหมู่บ้านทั่วเมืองโกลกกาตา ทุก ๆ เทวาลัยจะประดิษฐานรูปจำลององค์ทูรคาเทวีหรือเจ้าแม่กาลีไว้เพื่อให้คนในละแวกหมู่บ้านเข้าไปสักการบูชา

ขณะเดียวกัน การสร้างเทวาลัยจำลองก็ได้กลายเป็นประเพณีนิยมในเทศกาลทูลบูชา ที่จะต้องสร้างประกวดประชันความสวยงามและความเหมือนจริงกันระหว่างหมู่บ้านต่าง ๆ เพียงถนนสายเดียวฉันได้เห็นเทวาลัยจำลองนับสิบแห่ง ทั้งขนาดเล็ก ขนาดใหญ่ บางแห่งก็หรูหราโอ่อ่าเหมือนวิหารหินทรายจริง ๆ ทั้ง ๆ ที่สร้างด้วยโฟมและแผ่นดินเหนียว

ศาสนาฮินดูนั้นไม่ได้ฝากไว้ที่พระหรืออยู่ในวัดเท่านั้น แต่ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับประเพณี ชีวิต และวัฒนธรรมอินเดียอย่างแยกกันไม่ออก

ความยึดมั่นในศาสนาฮินดูอย่างเหนียวแน่นของผู้คนในสังคมทุกระดับชั้น ไม่ว่าวรรณะกษัตริย์อย่างเจ้าราชบุตร หรือคนสามัญทั่ว ๆ ที่ฉันพบเห็นในเทศกาลทูลบูชา คงจะเป็นคำตอบได้ว่า ทำไมศาสนาฮินดูจึงยืนหยัดผ่านช่วงสงครามอันยาวนานมาได้

ฉันยังมีความเชื่อว่า ถ้าชาวพุทธในยุคสุดท้ายของอินเดียนั้นมีหัวใจเป็นพุทธอันบริสุทธิ์และมั่นคงเพียงพอ การทำลายล้างพุทธสถานที่เกิดขึ้นคงไม่อาจทำให้ศาสนาพุทธดับสูญ และถูกลบเลือนไปจากใจและความทรงจำของชาวอินเดียยาวนานถึง 700 ปี เพราะพวกเขาไม่เคยลืมเลือนพระพุทธเจ้า แต่สิ่งหายไปจากใจพวกเขาคือ “พุทธ” ในฐานะสถาบันศาสนาต่างหาก พระพุทธเจ้าของพวกเขายังคงประทับอยู่ในร่างของพระวิษณุวตารอยู่เสมอ

ตอนที่ 12 ไชยปริศนาการค้นพบอันยิ่งใหญ่

ตลอดระยะเวลาแรมปีที่ผ่านมาฉันเดินทางตามรอยพระพุทธเจ้าในประเทศอินเดีย

หลายเรื่องราวที่ได้พบเห็น ได้รู้สึก ได้สัมผัส ฉันถือว่าเป็นประสบการณ์ยิ่งใหญ่ที่ควรค่าแก่การนำกลับมาพิจารณา วิเคราะห์ในแง่มุมต่าง ๆ ให้เกิดความแตกฉานยิ่งขึ้น

สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติตลอดช่วงเวลา 80 พรรษาแห่งพระชนมชีพตั้งแต่การตัดสินใจออกเดินทางออกสู่เพศบรรพชิต จนกระทั่งเสด็จดับขันธปรินิพพาน ล้วนมีเหตุ มีผล มีคำอธิบายที่จะทำให้เราเข้าใจและเห็นคุณค่าของสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ ว่าได้มาโดยยากเพียงไร

คำสอนของพระพุทธเจ้าแท้จริงคืออะไร มีความสำคัญอย่างไรต่อการดำเนินชีวิตทั้งในอดีตและปัจจุบัน

ฉันจึงย้อนกลับไปทบทวนเส้นทางตามรอยพระพุทธเจ้ากันอีกครั้งในช่วงพุทธกาลเพื่อให้เห็นความเชื่อมโยงกับการตีความในพระไตรปิฎก และการแสดงความคิดเห็น การวิเคราะห์เหตุการณ์และขั้นตอนต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติในการเผยแผ่พระศาสนา จากนักปราชญ์ราชบัณฑิตทางด้านบาลีไตรปิฎก และปรัชญาพุทธศาสนา

เมืองประวัติศาสตร์ หลักฐานแห่งการเกิดและมียู่อัจฉริยะ

ประวัติศาสตร์ของศาสนาพุทธเริ่มต้นขึ้นบนดินแดนแห่งหนึ่งบริเวณที่ราบเชิงเขาหิมาลัย ทางตอนเหนือของอินเดีย ที่อยู่ในประเทศเนปาลปัจจุบัน

ในครั้งกระนั้นที่นั่นคืออาณาจักรเล็ก ๆ นามว่ากิลพัสดุ์ เมืองหลวงของแคว้นสักกะ

เจ้าชายสิทธัตถะถือประสูติกลางคืนกลางสวณป่าที่เรียกว่าลุมพินีวัน ที่อยู่ห่างออกไปทางทิศตะวันออกของเมืองกิลพัสดุ์ประมาณ 35 กิโลเมตรในวันเพ็ญเดือน 6 ก่อนพุทธศักราช 80 ปี ขณะที่พระนางสิริมหามายากำลังเสด็จกลับไปยังบ้านเกิด คือเมืองเทวทหะที่อยู่ห่างออกไปไม่กี่ไมล์

ปัจจุบันตำแหน่งที่พระพุทธเจ้าประสูติอยู่ในเขตโบราณสถานลุมพินีวัน โดยสร้างเป็นอาคารขนาดใหญ่ครอบเอาไว้ ชื่อว่าวิหารมายาเทวี

เมื่อปี พ.ศ. 2535 นักโบราณคดีได้ขุดค้นบริเวณวิหารมายาเทวี และได้พบแผ่นศิลาประทับเครื่องหมายคล้ายรอยพระบาทวางอยู่บนแท่นอิฐในห้องเล็ก ๆ ลึกลงไปได้ดิน พวกเขาได้วิเคราะห์ว่าแผ่นศิลานี้คือเครื่องหมายที่บอกว่าเจ้าชายสิทธัตถะทรงมีพระประสูติกาล ณ ตำแหน่งนี้

มีการพิสูจน์ทางโบราณคดีพบว่า น่าจะเป็นอนุสรณ์อย่างหนึ่งที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงสร้างไว้เมื่อ 200 ปี หลังพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน

รองศาสตราจารย์ ดร.สมภาร พรมทา ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อธิบายว่า

“เท่าที่ชาวตะวันตกศึกษา เขาพบว่าประวัติศาสตร์ของพระพุทธเจ้าในแง่ซึ่งมีหลักฐานสนับสนุนนี้ ก็จะไปเริ่มต้นในสมัยพระเจ้าอโศก เพราะพระเจ้าอโศกเป็นบุคคลซึ่งได้ทำ...หลักฐานทางสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าในที่ต่าง ๆ ไว้ที่นี่ คำถามคือพระเจ้าอโศกมีชีวิตในสมัยหลังพุทธกาลสองร้อยกว่าปี...เวลาสองร้อยกว่าปีในแง่หนึ่งก็ยาว แต่ในอีกแง่หนึ่ง ผมคิดว่ามันคงมีหลักฐานอะไรบางอย่างที่อาจไม่ใช่วัตถุ แต่เป็นหลักฐานบุคคล ซึ่งผมคิดว่าอาจจะสำคัญ หลักฐานบุคคลซึ่งผมหมายถึงพระภิกษุหรือภิกษุณี ซึ่งเป็นผู้ครองชีวิตตามแบบพระพุทธเจ้า การมีบุคคลเหล่านี้อยู่ในแง่หนึ่งก็อนุมานได้ว่ามันจะต้องมีต้นแบบของการครองชีวิตแบบนี้อยู่ ผมค่อนข้างจะให้ความสำคัญกับหลักฐานที่เป็นบุคคล คือการมีภิกษุและภิกษุณี ในสมัยพระเจ้าอโศกนั้นมีพระภิกษุและภิกษุณีอยู่จำนวนมากทีเดียว และผมเข้าใจว่าจุดดึงดูดที่ทำให้พระเจ้าอโศกสนใจพระพุทธศาสนาก็มาจากพยานบุคคลเหล่านี้ละ”

มีความพยายามหลายยุคหลายสมัยที่จะกันหาว่าเมืองกบิลพัสดุ์อยู่ที่ไหนกันแน่

ในที่สุดพวกเขาก็พบหลักฐานว่า เมืองโบราณที่ชื่อติเลาราโกดที่ขุดพบเมื่อปี พ.ศ. 2442 คือเมืองกบิลพัสดุ์นั่นเอง

มีการขุดค้นทางโบราณคดีที่นี่อีกหลายต่อหลายครั้ง จนถึงวันนี้ได้พบหลักฐานมากมายที่ยืนยันความเป็นนครโบราณที่มีอายุเก่าแก่ก่อนพระพุทธเจ้าประสูติถึง 100 ปี และเจริญรุ่งเรืองเรื่อยมาจนถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 7 นครแห่งนี้ก็ถูกทิ้งร้างไป

ประตูกำแพงเมืองด้านตะวันออกของที่นี่ก็ถูกระบุว่าเป็นประตูที่เจ้าชายสิทธัตถะทรงม้ากัณฐกะเสด็จออกผนวช

เหตุแห่งการออกบวช

เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกศึกษา แสวงหาหนทางแห่งการหลุดพ้นจากชีวิตอันเป็นทุกข์เรื่อยมา กว่า 6 ปีก่อนบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ณ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ในแคว้นมคธ ซึ่งอยู่ห่างจากกรุงกบิลพัสดุ์กว่า 200 กิโลเมตร

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) อธิการบดีมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

“เมื่อ 2,500 ปีนั้น ค่านิยมของคนให้ความสำคัญกับผู้นำทางศาสนา ต้องถือว่าใครได้เป็นพระพุทธเจ้าจะมีอิทธิพลทางสังคมสูงสุด การออกบวชของพระพุทธเจ้านี้ต้องถือว่าเป็นวิธีการในการที่จะเป็นผู้นำ เพราะฉะนั้นสภาพสังคมที่เอื้อให้เจ้าชายสิทธัตถะออกผนวชนี้มีสูงอย่างยิ่ง โดยเป็นค่านิยมในการมาเป็นผู้นำทางศาสนา นี่ก็จุดที่ตัดสินใจพระทัย”

รองศาสตราจารย์ ดร.สมภาร พรมทา ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

“พระพุทธเจ้าคงตั้งคำถามว่า คนเราเกิดมาเพื่อที่จะเรียนหนังสือตอนเป็นวัยรุ่น พอเป็นผู้ใหญ่ก็แต่งงานมีครอบครัว ทำงานสร้างฐานะสักพักก็แก่ แล้วก็ตายไปเท่านั้นหรือ ยังไง มันมีอะไรมากกว่านี้ไหมที่ควรทำในชีวิตนี้ ท่านคิดว่าสิ่งที่พูดมาทั้งหมดไม่ใช่สาระสำคัญของชีวิตท่าน อยากจะหาว่ามีอะไรมากกว่านี้อีกไหม ที่จะได้ทำได้ในชีวิต”

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ร.ท. ดร.บรรจบ บรรณรุจิ ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

“สภาพสังคมในตอนนั้นก็เอื้ออำนวยให้ท่านคิดเรื่องออกบวช ก็คือว่ายุคนั้นในอินเดีย เรียกได้ว่าเป็นยุคทองของศาสนา แนวความคิดทางศาสนา การหาความรู้ภายในตัวเองนี้ขึ้นถึงจุดสูงสุดมาก ประเด็นที่สอง...การปกครองในแคว้นสักกะที่เป็นบ้านเกิดของพระองค์ก็มีปัญหาภายใน มีความขัดแย้งกันบ่อย คือ เรื่องการแย่งน้ำทำนา ซึ่งเป็นปัญหาที่นำเข้าสู่สถาบันอย่างมาก และบางครั้งถึงกับยกทัพมาประจันหน้ากัน มีข้อความในพระไตรปิฎกบางแห่งซึ่งซ่อนเงื่อนงำอยู่ ทำให้มองเห็นว่าเป็นปัญหาหนึ่งที่พระองค์นำมาคิดเพื่อการออกบวช ดังนั้นหลายท่านจึงมักสรุปว่าท่านออกบวชเพราะขัดแย้งในเรื่องราชสำนัก แต่ความจริงตัวขัดแย้งก็คงเป็นแค่ส่วนหนึ่ง แต่คงไม่ใช่สาเหตุหลักที่ทำให้ท่านออกบวช แต่ประเด็นที่ผมสรุปได้ก็คือว่า ปัญหาในการแสวงหาการบรรลุธรรมของพระองค์สมบูรณ์เต็มที่แล้ว”

กระแสความคิดความเชื่อก่อนพุทธกาล

ในช่วงเวลาที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระเยาว์อยู่นั้น สังคมชมพูทวีปอยู่ในยุคสมัยของชาวอารยันที่อพยพลงมาจากเอเชียตอนกลาง

ชาวอารยันมีความเชื่อว่า เทพเจ้าคือผู้ดลบันดาลทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นบนโลก เป็นผู้กำหนดชะตากรรมของมนุษย์ พวกเขามีบทเพลงที่ใช้ในการสวดสรรเสริญเทพเจ้า ทำพิธีบูชาัญญ มีเวทมนตร์คาถา และบทกวีบรรยายความงาม ความลึกลับของธรรมชาติ บทเพลงสวดเหล่านี้ชาวอารยันถือว่าพวกเขาได้รับมาจากพระเจ้าโดยตรง และได้รวบรวมบทสวดเหล่านั้นขึ้นเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ที่เรียกว่าคัมภีร์พระเวท และผู้ทำหน้าที่ท่องจำคัมภีร์พระเวทได้ถูกจัดให้เป็นหน้าที่ของพราหมณ์เท่านั้น

การรู้คัมภีร์พระเวททำให้พราหมณ์เป็นผู้มีความรู้เหนือผู้อื่น มีอำนาจมาก เพราะเป็นผู้สื่อสารกับเทพเจ้า สามารถประกอบพิธีบวงสรวง บูชาัญญ ขอเทพเจ้าให้บันดาลความสุขความสำเร็จให้แก่มนุษย์ได้

ในที่สุดพราหมณ์ก็กลายเป็นชนชั้นสูงสุดของสังคมเทียบเทากษัตริย์ ศาสนาพราหมณ์และระบบวรรณะก็ได้เกิดขึ้นในยุคพระเวทนี้เอง .

หลังจากยุคคัมภีร์พระเวทก็เกิดมีคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ขึ้นอีกเล่มหนึ่งที่เรียกว่า คัมภีร์อุปนิษัต

แนวคิอุปนิษัตนี้เกิดขึ้นเมื่อ 100 ปีก่อนพุทธกาล ในสมัยนั้นพราหมณ์ได้สร้างพระพรหมขึ้นมาเพื่อตอบข้อสงสัยว่า ในเมื่อทุกสิ่งทุกอย่างในโลก เทพเจ้าเป็นผู้สร้าง แล้วตัวเทพเจ้าล่ะมาจากไหน ใครเป็นผู้สร้าง

พระพรหมจึงกลายเป็นเทพเจ้าสูงสุดเหนือเทพทั้งหมด เพราะเป็นผู้สร้างทั้งเทพเจ้าบนสวรรค์และสิ่งมีชีวิตบนโลก

แนวทางของคัมภีร์อุปนิษัทมีหลักอยู่ว่า ความสุขที่ยิ่งใหญ่ของชีวิตนั้นจะต้องปฏิบัติตนเพื่อให้บรรลุถึงความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ให้ดวงวิญญาณกลับไปรวมกับพรหมในที่สุด

ผู้คนในยุคนั้นจึงพากันแสวงหาหนทางหยุดการเวียนว่ายตายเกิดด้วยวิธีการต่าง ๆ ทำให้เกิดเจ้าลัทธิเจ้าสำนักขึ้นมากมาย

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) อธิการบดีมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

“ในขณะนั้นศาสนาที่มีอิทธิพลคือศาสนาพราหมณ์ ได้ตั้งสมมติฐานว่า การจะไปถึงความหลุดพ้นนั้นก็โดยอำนาจการดลบันดาลของพระผู้มีอำนาจสูงสุดที่เรียกว่าพระพรหม หรืออาจเรียกว่าพระเจ้า เพราะฉะนั้นสิ่งที่สวนกระแสมากก็คือ การที่เจ้าชายสิทธัตถะตั้งสมมติฐานว่า เราจะสามารถหลุดพ้นได้โดยไม่ต้องอิงอำนาจพระผู้สร้าง พระผู้ศักดิ์สิทธิ์ โดยไม่ต้องอิงอำนาจภายนอกได้หรือไม่”

บางสำนักก็ถือการบำเพ็ญตบะ เป็นการทำให้บริสุทธิ์เพื่อเข้าถึงพรหมด้วยการทรมานกาย โดยมีความเชื่อว่าการร่างกายรับกรรมรับทุกข์เสียในชาตินี้ทั้งหมด จะได้ไม่ต้องเกิดมารับกรรมอีก บางสำนักก็ใช้วิโยคะ เป็นการเข้าถึงพรหมด้วยการฝึกใจ เพื่อให้จิตบริสุทธิ์

ในครั้งแรกนั้นเจ้าชายสิทธัตถะได้ทรงเลือกศึกษาในแนวทางโยคะกับอาจารย์สองสำนักในแคว้นมคธ จนจบชั้นสูงสุด แต่ก็ยังไม่เห็นผลสำเร็จอย่างแท้จริง จึงเสด็จออกจากสำนักดาบสเพื่อจะค้นคว้าด้วยตัวพระองค์เอง โดยการฝึกฝนในแนวทางบำเพ็ญตบะ ซึ่งเป็นการทรมานกายอย่างหนักที่สุด

ศาสตราจารย์ ดร.จันทน์ ทองประเสริฐ ราชบัณฑิต

“จะเห็นว่าที่พระพุทธเจ้าบำเพ็ญทุกรกิริยานั้นชั้นอุกฤษฏ์เลย ไม่มีใครทำได้หรอก แต่พระพุทธเจ้าทำได้ แต่ในที่สุดก็ยังไม่ใช่ทางหลุดพ้น ที่ทรงไปบำเพ็ญทุกรกิริยานั้น ปัญจวัคคีย์ก็ไปอยู่ด้วย เพราะปัญจวัคคีย์ก็เชื่อว่ามันคือทางพ้นทุกข์ ทีนี้เมื่อพระพุทธเจ้าปฏิบัติถึงชั้นอุกฤษฏ์แล้วก็ยังไม่พ้นทุกข์ ก็นึกว่าจะต้องมีทางอื่น จึงหันมาเสวยพระกระยาหาร ปัญจวัคคีย์เห็นว่าที่พระพุทธเจ้าหันมาเสวยพระกระยาหารนั้นเวียนมาเป็นคนมักมาก จึงได้ทิ้งพระพุทธเจ้าไป บอกว่าบำเพ็ญเพียรมาแทบตายยังไม่บรรลุเลย แล้วมากินข้าวจะเป็นได้อย่างไร อุดมคติไม่ตรงกัน จึงหนีไปอยู่พาราณสี”

รองศาสตราจารย์ ดร. สมภาร พรมทา ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

“ผมคิดว่าความคิดของพระพุทธเจ้าในช่วงต้น ๆ ที่ออกบวชแล้วแสวงหาจะเปลี่ยนไปเรื่อย ๆ อาจจะเปลี่ยนในสองลักษณะ ในตอนแรกคงเข้าใจว่าปัญหานี้เป็นปัญหาหลัก เช่นปัญหาว่าชีวิตคืออะไร ก่อนหน้านั้นเราเคยมีชีวิตอยู่ในลักษณะหนึ่งลักษณะใดหรือไม่

หลังจากที่เราตายไปแล้วเราจะมีชีวิตอยู่ในลักษณะหนึ่งลักษณะใดหรือไม่...แต่ภายหลัง...
ท่านมาทรงสนใจว่า เราจะมียุทธวิธีการจัดการกับความทุกข์ที่เกิดขึ้นในใจนี้ได้อย่างไร มันไป
ปรากฏอยู่ในคำสอนก่อนข้างเยอะ มีคนมาถามพระพุทธองค์นี้ครับว่า โลกมีที่สิ้นสุดหรือเปล่า
คนเราตายแล้วจะไปเกิดใหม่อีกหรือไม่ คำถามเหล่านี้เป็นคำถามที่ไม่ทรงตอบ ด้วยเหตุว่า
เมื่อตอบไปแล้วก็ไม่ได้ช่วยให้ทุกข์ที่อยู่ในใจเราถูกขจัดไปได้ ผมคิดว่าในตอนนั้น
พระพุทธเจ้าท่านอาจจะตั้งเป้าอะไรบางอย่างไว้ ภายหลังท่านค่อย ๆ เรียนรู้ว่าเป้าหมายในแง่
หนึ่งไม่ควรเป็นเป้าหมายที่เราจะต้องหา มันก็เปลี่ยนไปเรื่อยนะครับ ผมคิดว่าลักษณะการ
แสวงหาของพระพุทธเจ้าจะเป็นเช่นนั้นครับ ในแง่หนึ่งถ้าพิจารณาในทางปรัชญา...ทาง
ปรัชญาเราคิดว่าก่อนที่จะตอบว่าอะไรเป็นอะไร คำถามมันค่อนข้างจะสำคัญนะครับ ถ้าตั้ง
คำถามไม่ถูก อาจจะเสียเวลาทั้งชีวิตในการหาของซึ่งหาไม่ได้ พระพุทธเจ้าท่านก็ค่อย ๆ
เรียนรู้ว่าการตั้งคำถามนี้เป็นสิ่งสำคัญ เพราะฉะนั้นการแสวงหา มันก็ปรับไปเรื่อย ผมคิดว่า
ในช่วงหลังนี้ประเด็นจะอยู่ที่ทำอย่างไรเราถึงจะจัดการกับความทุกข์ที่อยู่ในใจนั้นได้ ก็เป็น
เรื่องใจล้วน ๆ เลยคราวนี้”

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร

พระองค์ทรงกลับไปใช้ทางปฏิบัติของโยคะ คือทำจิตให้เป็นสมาธิแน่วแน่มิสวาท แต่ครั้งนี้พระองค์
ได้ทรงค้นคว้าทางจิตต่อไป จากขั้นสูงสุดที่เคยเรียนมาจากพระอาจารย์ดาบส จนกระทั่งเกิดพระปัญญาซึ่ง
เรียกว่า “ญาณ” ขึ้นจนนำไปสู่การตรัสรู้ในที่สุด

วันนั้นเป็นวันเพ็ญเดือน 6 ซึ่งคำนวณกันว่า เป็นวันพุธ ปิระกา พระพุทธเจ้าทรงประทับนั่งบนหญ้ากุสะ
ใต้ต้นโพธิ์ หันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออกสู่แม่น้ำเนรัญชรา

และในคืนนั้นเองที่พระองค์ทรงตรัสรู้

คำถามก็คือ พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้อะไร

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ร.ท. ดร.บรรจบ บรรณรุจิ ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย

“ถ้าจะพูดให้ง่าย ๆ ก็คือ ตรัสรู้ความจริงของชีวิต เป็นความจริงที่รู้แล้วทำให้ละกิเลส
ได้ ทำให้ปล่อยวางได้ ที่นี้ความจริงศัพท์ทางวิชาการเรียกว่า อริยสัจ คำว่าอริยสัจแปลได้
อย่างนี้ครับ แปลได้เป็นสองอย่าง หนึ่ง แปลว่าความจริงอันประเสริฐ หมายความว่า ไม่ผัน
แปร เป็นของเที่ยงตลอดกาล คือ ทุกข์ สมุทัยคือเหตุเกิดทุกข์ นิโรธก็คือความดับทุกข์
มรรคคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ความจริง 4 ประการนี้ไม่ผันแปรไปได้”

“ทีนี้อีกประเด็นหนึ่ง อริยสัจแปลว่า ความจริงที่รู้แล้วทำให้ห่างไกลจากกิเลส ซึ่ง
อริยะแปลว่า ผู้ห่างไกลจากกิเลส ซึ่งหมายความว่า ถ้ารู้ความจริง 4 ประการนี้แล้ว มันทำให้
เกิดการปล่อยวาง เข้าใจชีวิตมากขึ้น และหาทางดับกิเลสในตัวเอง”

ศาสตราจารย์ ดร.จันทน์ ทองประเสริฐ ราชบัณฑิต

“ปรัชญาสรุปบาท กฎแห่งความเป็นเหตุเป็นผลของกันและกัน (Law of Causation) เพราะแต่อร์ริส 4 รู้ว่า ทุกข์ สมุทัย สมุทัยคืออะไร คือเหตุให้เกิดทุกข์ คือตัณหา แต่ปรัชญาสรุปบาทจะถามว่า ตัณหามาจากไหน ตัณหาไม่ใช่ตัวตน ตั้งแต่วิฆาณมานี้ละ ความเป็นเหตุเป็นผลนี่ละ”

รองศาสตราจารย์ ดร. สมภาร พรมทา ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

“ทรงค้นพบวิธีทำให้ธรรมชาติบางอย่างที่คิดตัวเราทุกคนมาตั้งแต่เกิด คือ ความโลภ โกรธ หลง และสามตัวนี้มันก็ผลักดันชีวิตมนุษย์ให้โลดแล่นไปในวิถีทางต่าง ๆ มนุษย์เรา อาจไม่ได้สังเกตนะครับ แต่พระพุทธองค์ทรงสังเกตและพบว่าคนในโลก ไม่ว่าจะมีความแตกต่างกันยังไง ไม่ว่าจะมีความเป็นยังไง เราถูกไอ้สามตัวนี้มันผลักดัน มันดัน มันดึง ให้แสดงพฤติกรรมออกมา ทั้งหมดนี้ก็ทำให้ชีวิตมันเหนื่อย มันวุ่นวาย มันไม่รู้จะจบจักสิ้น ที่นี้เมื่อทรงจับเป้าประเด็นนี้ได้ชัดแล้ว ก็ทรงตั้งคำถามว่าจะมีวิธีการกับมันยังไง แล้วก็ทรงพบว่าวิธีการก็คือ การปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ก็คือเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา ผมว่านี่คือหัวใจของการตรัสรู้ครับ การเอาชนะสิ่งที่ธรรมชาติใส่เข้ามาในชีวิตเรา ตั้งแต่เกิด แล้วผลักดันให้ชีวิตเราต้องวิ่งอยู่ตลอดเวลา ไม่รู้จะจบจักสิ้นละครับ”

แนวคิดที่สวนกระแส

สังคมชมพูทวีปในยุคสมัยที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ นั้น เป็นสังคมที่มีเทพเจ้าเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ทุกสิ่งทุกอย่างในชีวิตขึ้นอยู่กับการสวดอ้อนวอนและบูชาเทพเจ้า

แต่อีกด้านหนึ่งก็เป็นสังคมของกลุ่มชนชั้นปัญญาชน

ปัญญาชนเหล่านี้ไม่ได้ปฏิเสธการมีอยู่ของเทพเจ้า แต่ก็ไม่เชื่อในการทำพิธีอ้อนวอนร้องขอจากเทพเจ้า แต่เชื่อในการค้นหาด้วยตนเองว่าจะสามารถพบกับหนทางหลุดพ้นจากวงเวียนความทุกข์ในโลกมนุษย์และไปรวมเป็นหนึ่งเดียวกับพรหมได้ พระพุทธเจ้าได้เสด็จออกแสวงหาคำตอบเช่นเดียวกับกลุ่มปัญญาชน แต่สิ่งที่พระองค์ทรงรู้เจ้านั้นกลับสวนกระแสความคิดในสังคมยุคนั้น โดยสิ้นเชิง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ร.ท. ดร.บรรจบ บรรณรุจิ ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

“ประเด็นสวนกระแสโลกนี้ สวนกระแสแน่นอน ในขณะที่โลกแสวงหาโลก ยศ สรรเสริญ พระพุทธเจ้ากลับปฏิเสธสิ่งนี้ นี่เป็นประเด็นหนึ่ง คือ สวนกระแสโลก สอง สวนกระแสความคิดของนักบวชในยุคนั้น ก็คงประเด็นที่ว่านักบวชเหล่านั้นมุ่งปฏิบัติเพื่อให้ตนเองเข้าถึงอาตมัน เพื่อไปเกิดเป็นพรหม ซึ่งพระพุทธเจ้าบอกว่าไม่พอแล้ว ตรงนั้นไม่ใช่จุดหมายสูงสุด พระองค์จึงไม่พอพระทัยที่จะเรียนรู้เพียงแค่นี้ จึงทรงละทิ้งสำนักของ

อาจารย์ทั้งสองคือ อาฬารดาบส และอุททกดาบส ไปแสวงหาความรู้ที่เหนือกว่านั้น เพื่อ
ทำลายตัวตน ทำลายอาตมัน เพื่อเข้าถึงความสงบสุขอย่างแท้จริง หรือความดับสนิทอย่าง
แท้จริงของทุกข์ทั้งปวงหรือนิพพาน”

จุดที่พระพุทธเจ้าประทับตรัสรู้ เชื่อกันว่าเป็นบริเวณใต้ต้น โพธิ์หลวงมหาโพธิวิหาร ปัจจุบันอยู่ในเขต
โบราณสถานที่เราเรียกว่าพุทธคยา

พุทธคยาถูกค้นพบโดยเซอร์อะเล็กซานเดอร์ คันนิงแฮม นักโบราณคดีชาวอังกฤษ เมื่อปี พ.ศ. 2419
มหาโพธิวิหารสร้างขึ้นครั้งแรกในสมัยพระเจ้าอโศก ราว 200 ปีหลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จ
ปรินิพพาน เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ

พระศรีมหาโพธิ์ต้นนี้ นักประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่า เป็นต้นโพธิ์ที่สืบหน่อมาจากต้นดั้งเดิม แม้ว่า
เวลาจะผ่านมากกว่า 2,500 ปี แต่ก็ยังมีบันทึกทางประวัติศาสตร์กล่าวยืนยันถึงการมีอยู่ของพระศรีมหาโพธิ์เสมอ
นับตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกเป็นต้นมา

หลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ พระองค์ทรงพิจารณาว่า พระธรรมที่ทรงตรัสรู้นั้นมีความลึกซึ้ง ยาก
ที่คนทั่วไปจะเข้าใจ การที่เผยแผ่พระธรรมสู่มวลชนได้นั้น จำเป็นต้องมีพระสาวกที่รู้แจ้งในพระธรรม
จำนวนหนึ่งเสียก่อน

พระองค์เสด็จมาพบปัญจวัคคีย์ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แม้ว่าจะระยะทางจากพุทธคยาจะอยู่ไกลจาก
สวนป่าแห่งนี้เกือบ 300 กิโลเมตร และต้องใช้เวลาเดินทางเป็นแรมเดือน

แรกสอนปัญจวัคคีย์

ไม่ถึง ไม่หย่อน คือทางสายกลาง

ในวันเพ็ญเดือน 8 สองเดือนหลังจากตรัสรู้ พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงธรรมครั้งแรกแก่ปัญจวัคคีย์
นับเป็นวันเริ่มต้นของการเคลื่อนวงล้อแห่งธรรมหรือธรรมจักรสู่พุทธศาสนิกชน พระปฐมเทศานี้จึงเรียกว่า
ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร

ศาสตราจารย์ ดร.จันทก์ ทองประเสริฐ ราชบัณฑิต

“พระพุทธเจ้าบอกว่า ตอนนี้เราเป็นพุทธะแล้วนะ ตรัสรู้แล้ว พวกนั้นก็ไม่ใช่
อดข้าวเกือบตายก็ยังไม่ได้เป็น แล้วมาฉันข้าวจะเป็นได้ยังไง ก็ไม่ใช่ พระพุทธเจ้ารับสั่ง
อย่างนี้สองสามครั้ง บอกว่าตอนที่เธออยู่กับเรา เคยได้ยินไหมว่าเราบอกว่าเราเป็นพุทธะ
ท่านเหล่านั้นก็นึกได้ว่าไม่เคยได้ยิน หรือว่าจะเป็นพุทธะจริง ๆ มองหน้าตาผิวพรรณก็
ผ่องใส อุपाทานเกิด ความสงสัยลังเลเกิดแล้ว ก็รับสั่งว่า นี่ เราจะแสดงธรรมให้ฟัง”

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) อธิการบดีมหาวิทยาลัย

“เนื่องจากว่าพระพุทธเจ้ารู้ธรรมชาติของพระปัญจวัคคีย์ ว่าพระปัญจวัคคีย์มีความเชื่อว่
การจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าจะต้องทรมานตนเองให้ลำบากเรียกว่า อตคคิลมถานุ โยค แล้วก็

เห็นว่าเจ้าชายสิทธัตถะตอนเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญเพียร หันมาเสวยพระกระยาหาร ก็มองว่าเป็นความล้มเหลวของเจ้าชายสิทธัตถะ ก็จึงได้ตีจากจากพุทธคยาไปอยู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ดังนั้นสิ่งแรกที่พระพุทธเจ้าวางแผนการสอน เหมือนกับเราจะปลูกข้าวนี้ เราจะต้องถอนวัชพืชรากก่อน จะปลูกฝังธรรมชาติอะไรลงไปก็ต้องถอนในสิ่งที่เปื้อนวัชพืชรากความคิด เรียกว่า มิจฉาทิฐิ ความเห็นที่ผิด แล้วจึงใส่สัมมาทิฐิลงไป ประโยคแรกในพระธรรมจักกัปวัตตนสูตรจึงสอนว่า การปฏิบัติที่สุคโต่งและไม่นำไปสู่การตรัสรู้มีอยู่สองอย่าง”

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ร.ท. ดร.บรรจบ บรรณรุจิ ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

“คำสอนประโยคนี้พระพุทธเจ้าขึ้นต้นด้วยพระดำรัสที่แรงมาก ตีแรงเลย ถ้าใครอ่านภาษาบาลีได้ก็จะพบเลยว่า ทรงตีแรงมาก โดยขึ้นต้นว่า ภิกษุทั้งหลายที่สุดโด่งสองส่วนนี้ บรรพชิตต้องไม่ประพฤติปฏิบัติ ก็คือการที่หมกมุ่นอยู่กับกามและการทรมานตัวเองให้ลำบาก”

ศาสตราจารย์ ดร.จันทน์ ทองประเสริฐ ราชบัณฑิต

“...ซึ่งพวกนั้นไม่เห็นด้วย ก็เกิดสงสัย ทางนั้นก็ไม่ได้เดิน ทางนี้ก็ไม่ได้เดินแล้วจะเดินทางไหน มันมีสองทางเท่านั้นสมัยนั้น พระพุทธเจ้าจึงเสนอทางที่สาม คือทางสายกลาง ท่านเหล่านั้นไม่เคยได้ยินทางสายกลางคืออะไร และทางสายกลางจะนำไปสู่อะไร ทรงบอกว่า ทางสายกลางคือ มรรคมีองค์แปดและทางสายกลางจะนำไปสู่อะไร นำไปสู่การดับทุกข์ แล้วอะไรคือทุกข์...ทรงอธิบายละ การเกิดก็เป็นทุกข์ การแก่ การเจ็บ การตายก็เป็นทุกข์ การได้พบสิ่งที่เราไม่ชอบใจก็เป็นทุกข์ การไม่ได้พบสิ่งที่เราชอบใจก็เป็นทุกข์ อยากได้อะไรแล้วไม่ได้ก็เป็นทุกข์ เมื่อสรุปแล้วเบญจขันธ์นั้นแหละเป็นทุกข์ แล้วอะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ถ้าเราจะดับทุกข์ต้องหาเหตุก่อน ท่านบอกว่าค้นหาแล้วจะดับทุกข์ต้องดับที่ตัวค้นหา แล้วจะดับอย่างไร ก็ต้องดำเนินตามมรรคมีองค์แปด เห็นใหม่ว่ามันเป็นเหตุเป็นผลกันอยู่ ทุกข์เป็นผล สมุทัยเป็นเหตุ นิโรธเป็นผล มรรคเป็นเหตุ”

จากสิ่งที่ตรัสรู้สู่การประกาศพระศาสนา

หมู่พุทธสถานในเขตโบราณสถานเมืองสارانเหล่านี้สร้างต่อเนื่องกันมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ณ ตำแหน่งที่สันนิษฐานกันว่าพระพุทธเจ้าเคยเสด็จมาประทับและแสดงปฐมเทศนา แม้ทุกวันนี้จะยังไม่ปรากฏหลักฐานยืนยันแน่ชัดว่าตำแหน่งไหนคือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าแสดงปฐมเทศนาแก่ปัญจวัคคีย์ก็ตาม

สถูปขนาดใหญ่องค์หนึ่ง ชื่อรัมเมกขสถูป เป็นโบราณสถานที่ยังสมบูรณ์ที่สุดในสاران ชื่อ “รัมเมกข” มีความหมายว่า “ผู้เห็นธรรม” น่าจะมีความเป็นไปได้อย่างมากว่าเป็นสถูปที่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศแด่ผู้เห็นธรรมท่านแรก คือ พระโกณฑัญญะ

ด้วยเหตุนี้ชาวพุทธส่วนใหญ่จึงยังยึดเป็นหลักว่า สถานที่ที่พระพุทธเจ้าประทับแสดงปฐมเทศาน่าจะเป็นที่ร่มเมฆสลับมากกว่าบริเวณอื่นใด

การเสด็จมาประทับที่สารนาถทำให้พระพุทธเจ้าทรงได้พระสาวกเพิ่มขึ้นถึง 60 รูปทุกรูปล้วนมาจากชนชั้นสูงในสังคมทั้งสิ้น

พระพุทธเจ้าทรงมอบหน้าที่ให้พระสาวกทั้งหลายรูปแยกย้ายกันไปประกาศพระศาสนา ขณะที่พระองค์เสด็จย้อนเส้นทางเดิมกลับมายังกรุงราชคฤห์ เมืองหลวงของแคว้นมคธ เพื่อประดิษฐานพุทธศาสนาอย่างมั่นคงที่นั่น

ศาสตราจารย์ ดร.จันทก์ ทองประเสริฐ ราชบัณฑิต

“พระพุทธเจ้าถือว่าสังฆธรรมที่พระองค์ตรัสรู้ นั้นมันมีอยู่แล้ว พระองค์ไม่ได้สร้างสังฆธรรม ดังที่พระองค์ตรัสไว้ในธรรมนิยามสูตร เวลาแปลออกมา ภิกษุทั้งหลาย ไม่ว่าพระตถาคตทั้งหลาย คือพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะอุบัติขึ้นมาในโลกหรือไม่ได้อุบัติขึ้นมาก็ตาม สังฆารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง สังฆารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา ตถาคตมาตรัสรู้ความจริงอันนี้ เมื่อตรัสรู้ก็นำมาเปิดเผย นำมาแสดง นำมาบัญญัติ ทำให้มันง่ายขึ้นเท่านั้นเอง เพราะฉะนั้นพุทธะแปลว่า ผู้รู้ ไม่ใช่ผู้สร้าง แต่ God เป็น creator คือผู้สร้าง แต่พระพุทธเจ้าไม่ใช่ผู้สร้าง เป็นแต่ผู้รู้...”

เหตุที่ประดิษฐานพุทธศาสนาที่กรุงราชคฤห์

กรุงราชคฤห์ เมืองหลวงของแคว้นมคธในสมัยที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศศาสนานั้น ปกครองโดยพระเจ้าพิมพิสาร เป็นแคว้นที่มีอำนาจมากที่สุดในชมพูทวีปขณะนั้น

ถ้าพระพุทธเจ้าสามารถนำพุทธศาสนาเข้ามาประดิษฐานที่กรุงราชคฤห์ได้ก็เท่ากับเป็นการประกาศว่าศาสนาพุทธได้รับการยอมรับจากศูนย์กลางอำนาจของอินเดียในขณะนั้นแล้ว

แต่การที่พระองค์จะเสด็จเข้ากรุงราชคฤห์เพียงลำพังผู้เดียว โดยที่ไม่มีใครเคยรู้จักมาก่อน คงเป็นเรื่องยากที่จะทำให้ชาวเมืองราชคฤห์หันมาให้ความสนใจและยอมรับฟังพระธรรมของพระองค์ได้ง่าย ๆ และที่ทรงรู้จักอ่อนข้อนี้ดี

เหตุนี้ ก่อนจะเสด็จเข้าเมืองราชคฤห์ พระพุทธเจ้าจึงได้แวะที่ตำบลอุรุเวลา ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ที่บำเพ็ญเพียรของเหล่าพราหมณ์กัสสปะ เจ้าลัทธินูชาไฟซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของชาวราชคฤห์ในขณะนั้น

ทรงได้แสดงธรรมเทศนาจนเหล่าพราหมณ์กัสสปะยอมรับในตัวพระองค์ พวกเขาก็นอกบวชพร้อมด้วยลูกศิษย์ทั้งหมดจำนวนถึง 1,000 คน หลังจากนั้น พระองค์จึงเสด็จมายังกรุงราชคฤห์เป็นขบวนใหญ่ มีพระสาวกจำนวนนับพันได้สร้างความศรัทธาแก่ชาวเมืองเป็นอย่างมาก และยังมีพราหมณ์กัสสปะเจ้าลัทธิดเดิมที่ชาวเมืองเคยเลื่อมใส บวชเป็นพระสาวกของพระพุทธเจ้าด้วยแล้ว ก็ยังเพิ่มการยอมรับในพระพุทธศาสนาได้อย่างไม่มีข้อสงสัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ร.ท. ดร.บรรจบ บรรณรุจิ ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

“...เมืองราชคฤห์นี้ ถ้าจะว่าไปแล้วก็เป็นศูนย์กลางศาสนาในยุคนี้ มีแนวความคิดที่สำคัญ ๆ แพร่หลายอยู่ในกรุงราชคฤห์มาก นักบวชต่าง ๆ ก็มุ่งหน้ามาที่เมืองราชคฤห์ ถามว่าทำไมต้องมุ่งมาที่เมืองราชคฤห์ สาเหตุก็คือ หนึ่งเมืองราชคฤห์มีการเมืองที่มั่นคง แม้ว่าจะปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ก็มั่นคง และประเด็นที่สอง กษัตริย์นั้นให้ออกาสแก่ศาสนาทุกศาสนา และประเด็นที่สามก็คือ มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจและการเมือง ฉะนั้นการที่พระพุทธเจ้าเลือกเมืองราชคฤห์เป็นศูนย์กลางนี่ก็เป็นเหตุผลส่วนหนึ่ง”

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) อธิการบดีมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

“...จะสังเกตว่าไม่กลับไปแคว้นสักกะก่อน สอนที่แคว้นมคธก่อน เพราะเหตุที่ถ้ายึดใจของมหาอำนาจหนึ่งก็คือพระเจ้าพิมพิสารแห่งมคธได้ ก็จะเป็นที่สักการะอำเกรง เคารพ เชื้อพียงจากพระประยูรญาติทั้งหลาย ซึ่งมองในแง่การเมืองนี้ มคธก็คือมหาอำนาจ และเมื่อได้คนระดับพระเจ้าพิมพิสาร มหาอำนาจองค์ใหญ่เป็นลูกศิษย์ได้แล้ว ในแคว้นโกศล พระเจ้าปเสนทิโกศลก็ไม่ยากเหมือนกัน...”

พุทธศาสนาได้ประดิษฐานอย่างมั่นคงที่กรุงราชคฤห์ โดยมีพระเจ้าพิมพิสารราชาแห่งแคว้นมคธทรงให้การอุปถัมภ์ค้ำชูอย่างเต็มที่

ลักษณะของพุทธศาสนาที่ต่างจากลัทธิอื่น

พระเวฬุวันมหาวิหารเป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนาที่พระเจ้าพิมพิสารทรงสร้างถวายพระพุทธเจ้าในบริเวณป่าไผ่

พระเวฬุวันมหาวิหารยังเป็นสถานที่ที่พระสงฆ์จำนวน 1,250 รูปเดินทางมาประชุมครั้งใหญ่ขึ้นเป็นครั้งแรก หลังจากทีพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ได้ 9 เดือน คือในวันเพ็ญเดือน 3 หรือเดือนมาฆะ

การประชุมในครั้งนั้น พระองค์ได้ทรงแสดงคำสอนที่เป็นหลักการสำคัญของพุทธศาสนา ที่เรียกว่า โอวาทปาฏิโมกข์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ร.ท. ดร.บรรจบ บรรณรุจิ ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

“...คือหนึ่ง สอนให้รู้เลยว่าเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนาคืออะไร ก็คือนิพพาน สอง สอนให้รู้ว่าชีวิตนักบวชจะต้องทำอย่างไร ก็คือถ้าเป็นนักบวชจะต้องไม่กล่าวร้ายใคร ต้องเว้นจากการฆ่า จากการทำร้าย สาม วิถีชีวิตนักบวชเป็นอย่างไร ก็คือต้องไม่ทำบาปทุกอย่าง ต้องทำกุศลให้ถึงพร้อมต้องทำจิตให้บริสุทธิ์ นี่เป็นหลักการขั้นอุดมคติ...”

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) อธิการบดีมหาวิทยาลัย

“...ก็แสดงให้เห็นว่านี่คือบทสรุปที่เป็นหลัก ในการประกาศพระศาสนาของ พระพุทธเจ้า และต้องการให้พระสาวกยึดเป็นแนวทางเดียวกัน จึงทำให้ถือว่า โอวาทปาติโมกข์กำหนดลักษณะของพระพุทธศาสนา ทั้งในส่วนที่เป็นเป้าหมายเป็น หลักการ ทั้งวิธีการในการปฏิบัติ ทั้งวิธีการในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”

พระพุทธเจ้าประทับที่ไหนในยุคพุทธกาล

ตลอดระยะเวลา 45 ปีของการเผยแผ่ศาสนานั้น พระพุทธเจ้าทรงประกาศพระธรรมของพระองค์อยู่ใน บริเวณ 8 แคว้น ซึ่งอยู่ในบริเวณภาคเหนือ ตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคกลางบางส่วน

หากดูในแผนที่อินเดียปัจจุบัน จะพบว่าเส้นทางเสด็จจาริกของพระพุทธเจ้าในการเผยแผ่ศาสนานั้น ก็คือบริเวณตอนใต้ของเนปาล รัฐพิหาร รัฐอุตตรประเทศ และรัฐมध्यประเทศ

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) อธิการบดีมหาวิทยาลัย

“...หลังจากที่เสด็จไปจำพรรษาในที่ต่าง ๆ รอนแรมไปในที่ต่าง ๆ 20 พรรษา พรรษา ที่ 21 เป็นต้นมาจึงประจำอยู่ที่เมืองสาวัตถีนั้นนานที่สุด เรียกว่า ในช่วงนั้นปลายชีวิต ตั้งแต่นั้น มาพระพุทธเจ้าจะอยู่ประจำที่พระเชตวันมาก ถ้าวิเคราะห์กันก็คือว่า ช่วงนั้นพระพุทธศาสนา ก่อนข้างจะเป็นปีกแผ่น มีพระสาวกมากมายที่จะไปทำงานเผยแผ่พระศาสนากระจายอยู่ใน ที่ต่าง ๆ ความจำเป็นที่พระพุทธเจ้าจะต้องเสด็จไปเอง พุดง่าย ๆ เหมือน 20 พรรษาแรกนั้นลดลง ข้อที่สอง จะต้องมีการประจำ ถามว่ามีที่ไหนที่พระองค์จะเลือก ก็คงจะวิเคราะห์ง่าย ๆ ว่าที่ พระเชตวันมหาวิหารนี้ เศรษฐีอนาถบิณฑิกได้สร้างถวาย การอุปถัมภ์บำรุงในแง่ของ มหาอุบาสกของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ที่อุปถัมภ์ดูแลอย่างเต็มที่ก็มีส่วน...”

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ร.ท. ดร.บรรจบ บรรณรุจิ ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย

“อีกส่วนหนึ่งที่เห็นภาพชัดเจนก็คือ สาวัตถีเป็นศูนย์กลาง จากเหนือลงมาก็ไม่ไกล จากใต้ขึ้น ไปก็ไม่ไกล จากตะวันตกมาก็ไม่ไกล เพราะฉะนั้นความหมายของสาวัตถีแปลว่า อะไรราบไหม ที่โบราณจารย์ให้ไว้แปลว่า ‘มีทุกอย่าง’ เป็นแหล่งที่นักธุรกิจเดินทางมา ค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้ากันที่เมืองสาวัตถี และมีการศึกษาศิลปวิทยา สนับสนุนให้เดินทาง ขึ้นเหนือได้ง่าย อีกเหตุผลหนึ่งก็คือ สาวัตถีอยู่ใกล้กับปัณฑุราชคฤห์บ้านเกิดของพระองค์ เพราะ แคว้นสักกะนั้นขึ้นอยู่กักับแคว้น โกศล และ โกศลก็มีสาวัตถีเป็นเมืองหลวง แต่ผมเชื่อว่าไม่ใช่ เหตุผลหลัก แต่เหตุผลหลักก็คือมีการอุปถัมภ์ที่ดี ประการที่สอง เป็นศูนย์กลางที่ทำให้ผู้ที่ จะเดินทางมาศึกษาศาสนากับพระองค์มาได้ง่าย”

การสำรวจเมืองโบราณสาวัดดีและพระเชตวันมหาวิหารเริ่มขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2405 ชากหมู่เจดีย์และวิหารที่พบสอดคล้องกับเรื่องราวในพุทธประวัติที่อ้างถึงหมู่กุฎิของพระสาวกในสมัยพุทธกาล หมู่พระเจดีย์ธรรมศาลา และกุฎิพระภิกษุอีกมากมาย

ที่ประทับของพระพุทธเจ้าขณะที่ยังทรงอยู่ที่เมืองสาวัดดีคือมูลคันธกุฎิ ทรงประทับอยู่ที่กุฎิแห่งนี้ถึง 19 พรรษา ซึ่งเป็นกุฎิประทับที่ยาวนานที่สุดตลอดช่วง 45 ปีที่ทรงเผยแผ่พระศาสนา

การเดินทางครั้งสุดท้ายสู่กุสินารา เหตุใดต้องเป็นกุสินารา

ในพรรษาที่ 80 ซึ่งเป็นวาระสุดท้ายแห่งพระชนมชีพ ขณะที่พระองค์ประทับอยู่ที่เมืองเวสาลีในแคว้นวัชชี ทรงปลงอายุสังขารว่า อีก 3 เดือนจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน

ตลอดระยะเวลา 3 เดือนนั้นเองที่ทรงพระดำเนินจากเมืองเวสาลีไปยังเมืองกุสินารา ในแคว้นมัลละ ซึ่งไม่ใช่หนทางที่ใกล้เลยสำหรับการเดินทาง

สภาพบ้านเมืองของกุสินาราในปัจจุบันเป็นชุมชนเมืองที่เติบโตขึ้นจากการเข้ามาฟื้นฟูแหล่งพุทธสถานของรัฐบาลอินเดียและพุทธศาสนิกชนนานาชาติ

เดิมทีที่นี่เป็นหมู่บ้านที่มีชาวกุสินาราสถาปนิกพักพิงจมนอยู่มากมายในบริเวณสวนป่าสาละ ซึ่งชาวบ้านเรียกกันมานานว่า “เนินดินเจ้าชายสีนชิพ” ชื่อนี้ได้สะกดใจเซอร์คันนิงแฮมมาก ทำให้เขานึกถึงสถานที่ที่ปรินิพพานของพระพุทธเจ้าขึ้นมาทันที

หลังจากที่เขาได้ค้นหาลูก 15 ปี ทีมงานของเขาก็ได้พบพระพุทธรูปปางปรินิพพานฝังตัวอยู่ใกล้ ๆ ชากปรักหักพังของสถูปและวิหารในบริเวณนั้นเอง

การบูรณะโบราณสถานครั้งใหญ่จึงได้เริ่มขึ้น และไม่เคยหยุดเลขนับจากนั้น

คำถามก็คือว่า ทำไมพระองค์จึงทรงเลือกเมืองกุสินาราเป็นสถานที่เสด็จปรินิพพาน

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) อธิการบดีมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

“เนื่องจากพระพุทธเจ้าไม่ใช่บุคคลของประเทศใดประเทศหนึ่ง แต่เป็นบุคคลของโลกในสมัยนั้น ซึ่งมองชมพูทวีปเป็นโลกนี้ เมื่อเป็นบุคคลของโลก การเสด็จไปดับขันธปรินิพพานในเมืองใหญ่ ก็จะทำให้เมืองใหญ่ยึดเป็นเจ้าของแล้วอาจจะสถาปนาตัวเองในทางการเมืองเป็นที่เบ้มโดยอ้างพระพุทธเจ้า ก่อให้เกิดความขัดแย้ง”

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ร.ท. ดร.บรรจบ บรรณรุจิ ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

“เหตุผลตรงนี้ชัดเจน ปรากฏอยู่ในมหาปรินิพพานสูตรนะครับ คือว่าพระพุทธเจ้าทรงทราบแล้วว่า หลังจากถวายพระเพลิงพระบรมศพแล้ว พระธาตุของพระองค์จะถูกแบ่ง เพราะฉะนั้นถ้าปรินิพพานในเมืองใหญ่ ๆ ที่มีกำลังกองทัพเข้มแข็งก็คงเกิดศึกแน่นอน อย่างถ้าปรินิพพานที่แคว้นมคธ แคว้นมคธก็คงไม่ยอมให้และก็มีกำลังที่จะป้องกันได้

เพราะฉะนั้นจึงเสด็จไปที่เมืองกุสินารา ซึ่งเป็นเมืองชายแดนนะ ไกล และไม่มีกำลังที่จะป้องกันตนเองได้อย่างเต็มที่”

ในครั้งนั้นพระพุทธเจ้าได้เสด็จข้ามแม่น้ำหิรัญยูติมาถึงเมืองกุสินารา จากนั้นก็ได้ประทับที่สวนป่าสาละแห่งนี้เป็นที่สุดท้าย

และในที่สุด ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 พระองค์ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน เมื่อพระชนมายุ 80 พรรษา ภายในโรงพระวิหาร ซึ่งปัจจุบันเรียกว่า พระปรินิพพานวิหาร เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางปรินิพพาน องค์เดียวกับที่ขุดพบในครั้งนั้น

นับตั้งแต่มีการค้นพบสถานที่เสด็จปรินิพพานในคราวนั้น ชาวพุทธจากทั่วทุกหนแห่งต่างพากันเดินทางมานมัสการ ไม่เคยขาด

พุทธศาสนาสอนอะไร

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ร.ท. ดร.บรรจบ บรรณรุจิ ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

“ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะนิพพาน ทรงสอนไว้ว่า ให้ทำกิจทุกอย่างด้วยความไม่ประมาท ก็คือให้มีสติ สติเป็นตัวสำคัญที่สุด เพราะสติทำให้รู้ตัว พอมีสติแล้วปัญญา มันจะมา

เราปฏิบัติธรรมนี้จะเน้นไปที่การฝึกสติให้ได้ และก็ทุกวันนี้ตื่นตัวกันมากที่เราเรียกว่าไปปฏิบัติธรรมนั่นแหละ ไปฝึกสติกัน เพราะถ้าไม่มีสติแล้วก็เหมือนคนบ้า ขาดสติทำอะไรไม่ได้ พวกเราเองบางครั้งก็เหมือนนะ เพราะเราขาดสติ แต่เนื่องจากว่าเรายังไม่ขาดซะทีเดียว มันจึงมีทางกลับมาได้เร็ว พระพุทธเจ้าจึงเน้นว่าให้ฝึกสติซะ เป็นธรรมสำคัญทีเดียว”

ศาสตราจารย์ ดร.จันทงค์ ทองประเสริฐ ราชบัณฑิต

“...พระพุทธศาสนาสอนให้คนมีเหตุมีผล ไม่ใช่สอนให้เชื่องมง่าย...เมื่อระลึกถึงพุทธคุณที่พระพุทธเจ้าเป็นพระอรหันต์ว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ ในฐานะเราเป็นชาวพุทธ เราก็ตั้งปณิธานว่า เราจะทำกาย วาจา ใจ ของเรานี้ให้บริสุทธิ์เท่าที่จะมากได้ พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ในฐานะเราเป็นชาวพุทธ เราก็ตั้งปณิธานว่า เราจะพยายามศึกษาหาความรู้ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ พระพุทธเจ้าเป็นภควาผู้จำแนกธรรม มีพระมหากรุณาธิคุณ เราก็ตั้งปณิธานว่า เราจะพยายามแผ่เมตตากรุณาแก่สรรพสัตว์ทั้งหลายให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้...”

ไม่ว่าใครที่ได้เข้ามาภายในโรงพระวิหารย่อมรู้สึกได้ถึงบรรยากาศที่เปี่ยมด้วยความเศร้าสลดในความสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ของชาวพุทธในครั้งนั้น

หลาย ๆ คนที่เข้ามาถวายสักการะพระพุทธรองค์ในที่นี้ถึงกับตั้งปณิธานว่า จะอุทิศตัวทำงานเพื่อทะนุบำรุงพุทธศาสนาให้มันคงต่อไปให้ได้

รองศาสตราจารย์ ดร.สมภาร พรมทา ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

“วิธีคิดของพุทธศาสนากับวิธีคิดทางวิทยาศาสตร์มีความใกล้เคียงกันสูงมาก คือ ความมีเหตุมีผล ความมีเหตุมีผลก็คือ สมมุติว่า ก ก่อให้เกิด ข ถ้าเราอธิบายได้ว่าสองสิ่งนี้มันเกี่ยวข้องกัน คือ ก ทำให้เกิด ข ยังไง ถ้าอธิบายได้ ผมถือว่าคำอธิบายนั้นมีเหตุผลนะครับ ยกตัวอย่างเช่น ถ้าเราบอกว่า ถ้าอยากให้อ้ายยายรวย ๆ ให้เอาผ้ายันต์มาปิดไว้ที่หน้าบ้านอย่างนั้นะครับ ผมคิดว่าการอธิบายว่าการที่มีผ้ายันต์ติดไว้ที่หน้าบ้านมันจะ โงงไปเกี่ยวกับการที่มีเงินไหลเข้าบ้านเราได้ยังไง มันอธิบายยากใช่ไหมครับ หรืออธิบายไม่ได้เลย... ความเชื่อหรือการปฏิบัติที่ต้องการรวยแล้วเอาผ้ายันต์มาปิดไว้ที่หน้าบ้านนั้นก็ถือว่าไม่มีเหตุผล แต่ศาสนาพุทธสอนว่า ถ้าอยากรวยก็ต้องขยัน เพราะฉะนั้นเราสามารถอธิบายได้ว่าทำไมขยันแล้วถึงรวย อธิบายได้ใช่ไหมครับ ถ้าอธิบายได้ คำสอนนี้ก็มีเหตุผล เพราะฉะนั้นวิทยาศาสตร์ก็พูดแบบนี้ ศาสนาพุทธก็สอนแบบนี้ ความมีเหตุมีผลนี้จึงเป็นจุดเชื่อมระหว่างวิทยาศาสตร์กับพุทธศาสนาเข้าด้วยกัน ที่เราพูดนี้เป็นแง่วิธีการนะครับ แต่ในเรื่องเนื้อหาผมคิดว่าสิ่งที่วิทยาศาสตร์ศึกษานี้อาจจะถือว่าใช้คำว่าแคบก็คงได้ นะครับ ถ้าเทียบกับสิ่งที่ศาสนาพุทธสนใจ วิทยาศาสตร์ไม่สนใจหลายเรื่อง เช่น ไม่สนใจว่าเราจะผูกมิตรกับคนอื่นยังงี้ ไม่สนใจว่าเราจะมีความสุขจากการทำงานยังงี้ ไม่สนใจหลายเรื่อง แต่ศาสนาพุทธสนใจ...”

พระพุทธเจ้าทรงมอบอะไรไว้แก่นุชนายาติ

แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะจากไปนานกว่า 2,500 ปี แต่ทุก ๆ มโนภาพอันงดงามที่ชาวพุทธมีต่อพระองค์ได้ถูกถ่ายทอดลงบนองค์พระพุทธรูปเสมือนหนึ่งว่ายังทรงประทับอยู่กับพวกเราเสมอ

ขวาร์ลาล เนห์รู อดีตนายกรัฐมนตรีคนแรกของอินเดีย ได้บรรยายถึงความรู้สึกเมื่อได้มองไปยังพระพุทธรูปว่า

“พระเนตรทั้งคู่ของพระองค์ปิดสนิท แต่มีพลังทางจิตใจบางอย่างชะ โงกหน้ามอง ลอดออกมาจากพระเนตรทั้งคู่...บุคคลมิได้ผ่านพ้นไปตามธรรมชาติวิสัย แต่อันที่จริงแล้วพระพุทธรองค์มิได้ทรงอยู่ห่างไกลจากเราเท่าใดเลย”

“...พระสุรเสียงของพระองค์ยังทรงกระซิบอยู่ที่หูเรา เตือนเรามิให้หลงลืมหน้าที่จากการต่อสู้ในชีวิต หากแต่ให้เผชิญหน้ากับการต่อสู้ด้วยความสุขุมรอบคอบ และให้ตระหนักว่า ชีวิตเปิดโอกาสให้มีการเจริญเติบโตก้าวหน้าอย่างไม่หยุดยั้งอยู่เสมอ”

พระธรรมของพระพุทธเจ้าได้เข้ามาสู่ประเทศไทย และสร้างความร่มเย็นแก่แผ่นดินนี้มานานหลายชั่วอายุคน

หลายสิ่งหลายอย่างที่ฉันได้เรียนรู้จากการตามรอยพระพุทธเจ้าครั้งนี้ ทำให้ฉันกระจำจัดในคุณค่าของพระธรรมคำสอนอย่างยิ่ง

ยุคสมัยที่เปลี่ยนไปอาจทำให้หลายสิ่งหลายอย่างในโลกศาสนาต้องก้าวไปข้างหน้าเช่นกัน แต่ฉันก็หวังว่า ทรายใดที่เรายังมั่นคงในแก่นแท้ของพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ก็คงไม่มีอะไรมาทำให้พุทธศาสนาสั่นคลอนหรือเสื่อมสูญไปได้...

พระพุทธเจ้าทรงมอบสิ่งที่ดีที่สุดในไว้ให้แก่มวลมนุษยชาติ สิ่งนั้นคือธรรม ที่ใช้เป็นกรอบในการดำเนินชีวิตไปสู่สิ่งที่ดีงาม สู่ความเจริญสูงสุดของชีวิต เพื่อความสุขสงบร่มเย็นของสังคม และสันติภาพที่ยั่งยืนของโลก

ในฐานะชาวพุทธ พวกเราทุกคนมีหน้าที่ที่จะต้องดูแลรักษาสิ่งที่ดีเหล่านี้เอาไว้ให้ได้ยาวนานที่สุด อย่างน้อยก็ในช่วงชีวิตของเราแต่ละคน

